

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διακυβέρνηση, Ασφάλεια και Ανάπτυξη στη Μεσόγειο»**

**«Οι ελληνοτουρκικές κρίσεις του 1976 και 1987. Συγκριτική και
αναλυτική παρουσίαση τους»**

Διπλωματική εργασία του Σαμπάνη Κων/νου (Α.Μ: 4332020032)

Επιβλέπων καθηγητής: Ντάλης Σωτήριος

Μέλη επιτροπής: 1. Σακκάς Ιωάννης 2. Στρίμπης Ιωάννης

ΤΗΛΟΣ 2021

ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ. Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιώ πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναμαι να αντιμετωπίσω σε περίπτωση που η εργασία μου αποδειχθεί ότι αποτελεί προϊόν λογοκλοπής, σύμφωνα με τον Κανονισμό του Ιδρύματος.”

Περίληψη

Οι κρίσεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις του 1976 και του 1987 έφεραν τα δύο κράτη πολύ κοντά στη σύγκρουση. Η επιδείνωση στις σχέσεις των δύο χωρών ξεκίνησε κατά κύριο λόγο από τις αρχές της δεκαετίας του 70¹ και έπειτα, χρονικό σημείο από το οποίο η Τουρκία άρχισε να αμφισβητεί κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδος και διεθνείς συνθήκες. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός, ότι η Τουρκία ήδη από την δεκαετία του 70 απειλεί την Ελλάδα ότι αν προχωρήσει σε επέκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης της στα 12 ναυτικά μίλια, κάτι που αποτελεί νόμιμο δικαίωμα της βάση του δικαίου της θάλασσας, αυτό θα αποτελέσει αιτία πολέμου^{2 3}. (casus belli). Παρότι ωστόσο η Ελλάδα δεν έχει ακόμη προχωρήσει στην επέκταση των ναυτικών της μιλίων που αποτελεί δικαίωμα της όπως προ είπαμε, οι διαμάχες και οι εντάσεις μεταξύ των δύο χωρών δεν έλειψαν.

Όσον αφορά τη διαμάχη για την υφαλοκρηπίδα, αυτή ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 70 και συγκεκριμένα μετά το 1973, με αφορμή την ενδεχόμενη εκμετάλλευση των κοιτασμάτων πετρελαίου στο Αιγαίο. Από τη πρώτη στιγμή φάνηκε ότι η διευθέτηση του ζητήματος, -που αποτελούσε αγκάθι στις σχέσεις των δύο κρατών-, θα ήταν δύσκολο να επέλθει. Το 1975 για πρώτη φορά αναφέρετε ως λύση από την Ελληνική πλευρά η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης· προοπτική που γρήγορα απέρριψε η Τούρκικη πλευρά η οποία επιθυμούσε λύση να βρεθεί μέσα από διμερείς διαπραγματεύσεις. Έτσι στις διαφορές των δύο κρατών από εκείνη τη χρονική στιγμή προστίθεται ακόμη μία, η οποία είναι ο τρόπος με τον οποίο θα επέλθει η λύση στις διαφορές τους.

Η ένταση στις σχέσεις των δύο χωρών αυξάνονταν επικίνδυνα και διαφαινόταν μεγάλο χάσμα στις θέσεις τους. Άλλωστε δεν είχαν περάσει παρά λίγοι μήνες από την εισβολή της Τουρκίας στη Κύπρο⁴ και τη κατάληψη του 35% περίπου του νησιού. Υπό αυτές τις συνθήκες να διαμορφώνονται, οι πολιτικοί ηγέτες των δύο κρατών, -Κωνσταντίνος Καραμανλής για την Ελλάδα και Suleyman Demirel για την Τουρκία- προχώρησαν σε ένα κοινό ανακοινωθέν από

¹ Το 1971 ξέσπασε στη Τουρκία το δεύτερο στην ιστορία της πραξικόπημα. Την εξουσία ανέλαβαν εκ' νέου οι πολιτικοί το 1973, χρονιά κατά την οποία υπογράφηκε ένα πρόσθετο πρωτόκολλο του συμφώνου της Άγκυρας. Η υπογραφή του πρόσθετου αυτού πρωτοκόλλου έβγαλε από τον πάγο τις σχέσεις Ε.Ο.Κ.-Τουρκίας και αποτέλεσε σημαντικό βήμα για την καθιέρωση Τελωνειακής Ένωσης Ε.Ο.Κ.-Τουρκίας το τέλος του 1995.

² Aydin Mustafa. & Ifantis Kostos., *Turkish – Greek relations: The security dilemma in the Aegean*, Routledge, London, 2004, σ. 28.

³ Εντύπωση πάνω στο θέμα ωστόσο δε κάνει μόνο η στάση της Άγκυρας αλλά και η στάση των ΗΠΑ. Σε συνομιλία του Έλληνα πρωθυπουργού με τον υπουργό εξωτερικών των ΗΠΑ, Κίσιγκερ, ο δεύτερος έκανε ξεκάθαρο τον πρώτο, ότι τυχόν απόφαση της Ελλάδος για επέκταση των ναυτικών της μιλίων, πρέπει πρώτα να «εγκριθεί» από τις ΗΠΑ. (Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (AKK/IKK).

⁴ Η τουρκική εισβολή στη Κύπρο με τη κωδική ονομασία «Αττίλας» ξεκίνησε την αυγή της 20^{ης} Ιουλίου 1974.

τις Βρυξέλλες, βάση του οποίου οι δύο χώρες δεσμεύονταν να λύσουν τις διαφορές του ειρηνικά, ενώ για τη διευθέτηση του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας θα προσέφευγαν στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Άξιο αναφοράς, είναι το γεγονός ότι αυτή η συνάντηση κορυφής που πραγματοποιήθηκε στις Βρυξέλλες, αποτέλεσε και την πρώτη μετά την εισβολή της Τουρκία στη Κύπρο. Η έκρυθμη κατάσταση που είχε διαμορφωθεί ωστόσο δε καταλάγιασε από αυτό το ανακοινωθέν και απότοκο της ήταν η μεγάλη κρίση του 1976. Η αποκλιμάκωση που ακολούθησε της κρίσης ήταν αποτέλεσμα εν πολλοίς του Πρακτικού της Βέρνης, το οποίο άνοιγε ξανά τους διπλωματικούς διαύλους ανάμεσα στα δύο κράτη και υπόσχονταν προσπάθειες για δίκαιη λύση στο ζήτημα της υφαλοκρηπίδας. Τελικά οι ελπίδες που απέρρεαν από το Πρακτικό αποδείχθηκαν φρούδες, με αποτέλεσμα τα δύο κράτη για τον ίδιο λόγο και τις ίδιες αφορμές να οδηγηθούν ξανά ένα βήμα πριν την πολεμική αναμέτρηση. Τα τύμπανα του πολέμου ήχησαν για ακόμη μια φορά στο βόρειο Αιγαίο 10 χρόνια μετά τη κρίση του 1976. Η κρίση του 1987 έληξε χωρίς ωστόσο να επέλθει λύση στο φλέγον ζήτημα και οι δύο χώρες 45 και πλέον χρόνια μετά τη γέννηση της διαφοράς τους αυτής, βρίσκονται στο ίδιο αδιέξοδο και βιώνουν τους ίδιους κινδύνους και τις ίδιες καταστάσεις. Μετά το 1987, -οι ανταγές τους, η υπομονή τους και σχέσεις τους- δεν σταμάτησαν να δοκιμάζονται. Η κρίση των Ιμίων το 1996 και περισσότερο η κρίση του ORUC REIS TO 2020 είναι αποτέλεσμα της αδυναμίας εξευρέσεως λύσης σε αυτό το ζήτημα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α΄ Μέρος

Η ελληνοτουρκική κρίση του 1976

1. Εισαγωγή.....	7
2. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 70	10
3. Η διαφορά των δύο χωρών για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου.....	12
4. Η καταγίδα μετά τη νηνεμία	14
5. Το χρονικό της κρίσης του 1976	18
6. Οι χειρισμοί του Κωνσταντίου Καραμανλή και το... «βυθίσατε το Χόρα» του Ανδρέα Παπανδρέου.....	21
7. Το Αιγαίο άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου.....	25
8. Το πρακτικό της Βέρνης. Συμφωνία κενού περιεχομένου;.....	27
8.1. Αδυναμίες του Πρακτικού	27
9. Ο Τύπος της εποχής και η αισιοδοξία της ελληνικής πλευράς για ανακάλυψη πετρελαίου.....	29

Β΄ Μέρος

Η ελληνοτουρκική κρίση του 1987

10. Η ελληνοτουρκική κρίση του 1987.....	30
11. Το κυνήγι του μαύρου χρυσού ξαναρχίζει στη θάλασσα του Αιγαίου	30
12. Ναι μεν αλλά	31
13. Η σύγκρουση της κοινοπραξίας με το ελληνικό δημόσιο	32

14. Οι προσπάθειες του ελληνικού δημοσίου να ελέγξει την κοινοπραξία	33
15. Το τρίγωνο της καχυποψίας	33
16. Στο ίδιο έργο θεατές	34
17. Η ελληνική αντίδραση και οι χειρισμοί του Ανδρέα Παπανδρέου	35
18. Η επόμενη μέρα της κρίσης	37
19. Η παρουσίαση των γεγονότων μέσα από τα φύλλα των ελληνικών εφημερίδων	37

Γ' Μέρος

Επίλογος – Συμπεράσματα

20. Απολογισμός των αποτελεσμάτων των κρίσεων και οι χαμένες ευκαιρίες	38
20.1. Ελσίνκι: Μια μεγάλη χαμένη ευκαιρία.....	41
21. Συμπεράσματα.....	43
 Βιβλιογραφία.....	48
Παράρτημα.....	54

1. Εισαγωγή

Η ελληνοτουρκική κρίση του 1976, ήταν το τέλος μιας μακράς περιόδου, όπου τα δύο κράτη δεν είχαν διμερείς διαφορές ή έστω αυτές δεν εκφράζονταν από καμία από τις δύο χώρες. Επομένως τα χρόνια πριν την κρίση του '76 και συγκεκριμένα τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 70, σηματοδοτούν την αρχή εντάσεων στις μεταξύ τους σχέσεις που ξεκινούν με την διαφωνία στο ζήτημα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου. Έως εκείνη τη χρονική στιγμή, τα δύο κράτη απασχολούσε μόνο το Κυπριακό⁵. Έκτοτε ολοένα και περισσότερα προβλήματα και ανοιχτά – άλυτα ζητήματα προσθέτονται με αποτέλεσμα πλέον τα δύο κράτη και κυρίως η Τουρκία, να παρουσιάζει έναν μακρύ κατάλογο με θέματα στα οποία ζητεί λύση μέσα από συζητήσεις σε διμερές επίπεδο.

Το Αιγαίο πέλαγος και κατ' επέκταση η Ανατολική Μεσόγειος, είναι μια περιοχή με ανοικτά και άλυτα ακόμη ζητήματα, όπως π.χ. το ζήτημα χάραξης υφαλοκρηπίδας· μία περιοχή στην οποία βρίσκονται χώρες, οι σχέσεις των οποίων δοκιμάζονται συχνά και ορισμένες φορές γνωρίζουν κρίση για αυτόν ακριβώς τον λόγο, διότι διαφωνίες δεκαετιών δεν μπορούν να βρουν λύση με αποτέλεσμα τα προβλήματα αυτά, όταν βγαίνουν στην επιφάνεια να κλυδωνίζουν τις σχέσεις των κρατών, όπως συμβαίνει ακριβώς στην περίπτωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Το ζήτημα της χάραξης και εκμετάλλευσης της υφαλοκρηπίδας, ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, οδήγησε τις μεταξύ τους σχέσεις σε κρίση και τις δύο χώρες ένα βήμα πριν τον πόλεμο. Τις δύο αυτές κρίσεις, τις πρώτες χρονολογικά, που ήταν απόρροια της διαμάχης τους για τους υδρογονάνθρακες του Αιγαίου και την υφαλοκρηπίδα, θα εξετάσει η παρούσα εργασία. Χρησιμοποιήθηκε η φράση – πρώτες χρονολογικά κρίσεις- διότι, αυτές του 1976 και του 1987 μπορεί να ήταν οι πρώτες κρίσεις στις σχέσεις Τουρκίας και Ελλάδας, γύρω από το ζήτημα των υδρογονανθράκων του Αιγαίου και της υφαλοκρηπίδας του, αλλά δεν ήταν οι μοναδικές. Ακολούθησε η κρίση των Ιμίων⁶ το 1996 και η κρίση του καλοκαιριού το 2020. Η κρίση του 2020 έλαβε χώρα, όταν αυτή τη φορά ένα άλλο τούρκικο ερευνητικό σκάφος, το ORUC REIS, εισήλθε σε θαλάσσιες ζώνες τις οποίες αξιώνει η Ελλάδα, ως μέρος της ΑΟΖ της. Η κρίση του 2020, ήταν επίσης μεγάλη σε διάρκεια και παρουσιάζει ομοιότητες σε τέτοιο βαθμό με τη κρίση του 1974 και του 1987, που θυμίζει και ξυπνάει μνήμες, όλων όσων έζησαν ή γνώρισαν τα γεγονότα της δεκαετίας του 70 και του 80. Η νέα όξυνση στις σχέσεις στις Ελλάδας και Τουρκίας που έλαβε χώρα αρχής γενομένης τον Ιούλιο του 20, αποδεικνύει όσα ειπώθηκαν στην αρχή της προηγούμενης παραγράφου. Τα ζητήματα που αναδείχθηκαν στην αρχή της δεκαετίας του '70

⁵ Μουστάκης Ιωάννης, *Οι ελληνοτουρκικές κρίσεις του 1987 και του 1996*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2016. σ.2.

⁶ Η περίπτωση των Ιμίων σαφώς παρουσιάζει μεγάλες διαφορές από τις κρίσεις του 1976 και του 1987. Σε αυτή την περίπτωση δεν υπάρχει από πλευράς Τουρκίας ερευνητικό σκάφος που παραβιάζει ελληνική ΑΟΖ, αλλά η διαμάχη αρχικά προκύπτει από το δικαίωμα διάσωσης σκάφους, που είχε κολλήσει σε αβαθή της περιοχής.

και οδήγησαν στη μεγάλη κρίση του '76 και αργότερα του '87, συνεχίζουν να υφίστανται χωρίς να μπορούν να βρουν λύση με αποτέλεσμα να ταλανίζουν τις σχέσεις των δύο κρατών ακόμη⁷. Η κρίση του 2020 εν πολλοίς τέλειωσε όπως και η κρίση του 76 και του 87. Χωρίς να βρεθεί λύση και χωρίς τα δύο κράτη να οδηγηθούν σε κάποια συμφωνία. Η ιστορία έδειξε ότι νέες κρίσεις μπορούν να γεννηθούν στο μέλλον για το ίδιο ζήτημα, εφόσον αυτό παραμένει άλυτο.

Ένας αναγνώστης σήμερα, παρακολουθώντας τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν πριν λίγους μόνο μήνες με τη «κρίση του ORUC REIS» και διαβάζοντας την παρούσα εργασία θα εντοπίσει ομοιότητες στις αιτίες της δημιουργίας εντάσεων, στον τρόπο κλιμάκωσης τους, στον τρόπο αντίδρασης των δύο γειτονικών κρατών, στη διεθνή αντίδραση, στη διάρκεια τους, στον τρόπο αναμετάδοσης των γεγονότων από τον Τύπο, ακόμη και στην αποκλιμάκωση τους.

Αξίζει να αναφερθεί ότι, η διαφορά και η αντιμαχία για υφαλοκρηπίδα και πετρέλαιο, ακόμη και όταν οι σχέσεις των δύο χωρών ήταν θετικές, πάντα αποτελούσε αγκάθι και τροχοπέδη για την περαιτέρω βελτίωση τους. Σε περίοδο που οι σχέσεις τους παρουσίαζαν βελτίωση και έφταναν σε σημείο που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «φιλικές»⁸, το θέμα αυτό παρέμενε στο περιθώριο και κανένα από τα δύο μέρη δεν το έθιγε, διότι αυτόματα θα κατέστρεφε ότι μέχρι τότε είχε χτιστεί.

Οι νέες συμμαχίες που τείνουν να διαμορφωθούν στην περιοχή, το αμυντικό σύμφωνο Ελλάδος – Γαλλίας, οι νέες ομάδες όπως του EASTMED GAS Forum, το κυπριακό ζήτημα, οι κινήσεις της Κύπρου για έρευνα και εξόρυξη πετρελαίου και φυσικού αερίου στην υφαλοκρηπίδα της, η παραβίαση της κυπριακής ΑΟΖ από την Τουρκία και οι δικές της αντίστοιχες ενέργειες στον ίδιο χώρο, τα μεγαλόπνοα project γύρω από την ενέργεια όπως αυτό του EASTMED και του σταθμού LNG στην Αλεξανδρούπολη, το μπαράζ αγορών στρατιωτικών εξοπλισμών όπου έχουν «ξεχυθεί» Ελλάδα και Τουρκία με την αγορά π.χ. αρχικώς 18 και στην συνέχεια άλλων 6 πολεμικών αεροσκαφών Rafale και φρεγατών Belhara, και μιας συστοιχίας S – 400⁹ από Ελλάδα και Τουρκία αντίστοιχα, οι συμφωνίες χάραξης ΑΟΖ μεταξύ Ελλάδος- Ιταλίας στο Ιόνιο πέλαγος, Ελλάδος – Αιγύπτου στην Ανατολική Μεσόγειο και Τουρκίας – Λιβύης με το περίφημο Τουρκολιβυκό μνημόνιο, οι σκέψεις για επέκταση από 6 σε 12 ναυτικά μίλια των

⁷ Heraclides Alexis & Alioglu Gizem Cakmak. *Greece and Turkey in conflict and cooperation, from Europeanization to de-europeanization*, , Routledge, London and New York, 2019. σ. 89.

⁸ Ιδιαίτερα θερμές και φιλικές σχέσεις αναπτύχθηκαν ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία μετά τους σεισμούς του 1999, που έπληξαν και τα δύο κράτη. Η διπλωματία των σεισμών, όπως είναι γνωστή έδωσε τέλος σε δεκαετίες ασταθών και εχθρικών σχέσεων και αποτέλεσε την αρχή μίας νέας περιόδου στις σχέσεις τους που όμως δεν ήταν δυνατόν, όπως θα γίνει σαφές μέσα από την παρούσα εργασία, να συνεχιστούν.

⁹ Τουρκία και Ρωσία εξετάζουν την αγορά μίας ακόμη συστοιχίας S – 400. Εξετάζεται επίσης και το ενδεχόμενο συμπαραγωγής.

χωρικών υδάτων της Ελλάδος¹⁰, είναι κάποιοι μόνο από τους παράγοντες που διαμορφώνουν τις σχέσεις Ελλάδας - Τουρκίας σήμερα. Ωστόσο όλοι οι παραπάνω παράγοντες και όλες οι παραπάνω εξελίξεις επηρεάζονται ή επηρεάζουν το αρχικό ζήτημα, την αρχική διμερή τους διαφορά, τη διαφωνία τους δηλαδή για την υφαλοκρηπίδα και την ΑΟΖ Τουρκίας – Ελλάδος και συνακόλουθα για τον ορυκτό πλούτο της. Τη διαφορά που από την δεκαετία του 70, δεκαετία που αναδείχθηκε το ζήτημα, με μεγάλη συνέπεια δέκα χρόνων, οδηγεί σε κρίση των σχέσεων τους, σε διπλωματικό αδιέξοδο και στα πρόθυρα του πολέμου τα δύο κράτη. Γίνεται επομένως κατανοητό, ότι το ζήτημα της διευθέτησης υφαλοκρηπίδας είχε και συνεχίζει να έχει βαρύνουσα σημασία για τις δύο χώρες, επηρεάζοντας πολλούς από τους τομείς τους¹¹. Έτσι, μέσα από την εργασία αυτή, θα γίνει αναλυτική παρουσίαση των χρονικών των κρίσεων, της κλιμάκωσης των σχέσεων τους οι οποίες οδήγησαν στις πρώτες σοβαρές ελληνοτουρκικές κρίσεις και τα δύο κράτη πολύ κοντά στην ένοπλη σύγκρουση. Θα παρουσιαστούν αναλυτικά τα γεγονότα, θα γίνει απόπειρα να εντοπιστούν οι αιτίες και τα ζητήματα που αποτέλεσαν αγκάθι στις σχέσεις τους, καθώς επίσης θα επιχειρηθεί να δοθεί απάντηση στο ερώτημα, γιατί η δεκαετία του 70 αποτέλεσε την αρχή της μεταξύ τους διαμάχης για μία σειρά λόγων, που τα προηγούμενα χρόνια δεν γεννούσαν έριδες. Επιπλέον, αφού πραγματοποιηθεί αναλυτική παρουσίαση των δύο κρίσεων, του 1976 και του 1987, η παρούσα εργασία θα εξετάσει εάν τελικά στα ζητήματα που χώριζαν τα δύο κράτη και όξυναν τις σχέσεις τους, δόθηκε λύση και υπήρξε συνεννόηση και συμφωνία ή εάν τα ζητήματα αυτά συνεχίζουν ακόμη να αποτελούν τροχοπέδη για την οικοδόμηση σχέσεων ειρήνης, συνεργασίας, καλής γειτονίας και αμοιβαίου σεβασμού και εάν και εφόσον κάτι τέτοιο ισχύει, να διαπιστωθεί η αιτία που συμβαίνει αυτό ακόμη στις μέρες μας. Τέλος θα γίνει σύγκριση των ελληνοτουρκικών κρίσεων, του 1976 και του 1987, στον τρόπο διαχείρισής τους, στον εάν υπήρξε «νικητής και χαμένος» σε αυτές, στον εντοπισμό διαφορών και ομοιοτήτων και στα προϊόντα που άφησε για τα δύο κράτη το τέλος τους, με σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη-ενότητες. Κάθε μέρος περιέχει ενότητες που με τη σειρά τους μπορεί να περιέχουν υποενότητες. Το πρώτο μέρος της εργασίας εξετάζει την ελληνοτουρκική κρίση του 1976, το δεύτερο μέρος εξετάζει την ελληνοτουρκική κρίση του 1987, ενώ το τρίτο μέρος περιλαμβάνει τον επίλογο και τα συμπεράσματα. Η περίληψη της εργασίας προηγείται των περιεχομένων και είναι κοινή. Στο τέλος της εργασίας γίνεται

¹⁰ Το τελευταίο χρονικό διάστημα ξεκίνησε η συζήτηση γύρω από το θέμα επέκτασης των χωρικών υδάτων της Ελλάδας από τα 6 ν.μ. στα 12 ν.μ. Η συζήτηση αναφέρετε στο χώρο νότια της Ελλάδος και όχι ακόμη στο χώρο του Αιγαίου. Πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι τώρα είναι η σωστή ώρα να πραγματοποιηθεί το βήμα αυτό, με τα νέα εξοπλιστικά προγράμματα και κυρίως με το αμυντικό σύμφωνο Ελλάδας -Γαλλίας.

¹¹ Όπως την οικονομία τους, την εξωτερική πολιτική τους, την πολιτική κατάσταση της χώρας κ.α

παράθεση της βιβλιογραφίας, η οποία είναι χωρισμένη σε ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση, ενώ παρατίθεται και παράρτημα με χρήσιμο υλικό το οποίο χρησιμοποιήθηκε για τη συγγραφή της.

Α΄ Μέρος

Η ελληνοτουρκική κρίση του 1976

2. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 70

Το κυπριακό ζήτημα ήταν η αιτία που δυσκόλευε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και η αιτία για την μεταξύ τους ένταση έως και το τέλος της δεκαετίας του 60 και τις αρχές της δεκαετίας του 70¹². Σε διμερές επίπεδο τα δύο κράτη μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 70, έδειχναν να μην έχουν ουσιαστικά άλυτα προβλήματα ή διαφορές που θα ήταν ικανές να οδηγήσουν σε όξυνση των σχέσεων τους. Δεν μπορεί ωστόσο να μην ληφθεί υπόψιν το παρελθόν των δύο κρατών, που περιλαμβάνει χρόνιες διαμάχες, εχθροπραξίες και αιματοχυσίες, και η επιρροή που διαδραμάτιζε και συνεχίζει να διαδραματίζει στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής των δύο κρατών¹³. Το παρελθόν τους, περιορίζει και αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην ανάπτυξη διμερών σχέσεων που να έχουν ως βάση την εμπιστοσύνη και τον αμοιβαίο σεβασμό¹⁴.

¹² Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει αναφορά στο γεγονός ότι οι ελληνοτουρκικές σχέσεις γύρω από το κυπριακό εξομαλύνθηκαν το 1971. Αυτό οφείλεται σε σειρά λόγων ένας εκ των οποίων ήταν και η ανατροπή της κυβέρνησης Ντεμιρέλ και η αντικατάσταση της από κυβέρνηση συνασπισμού με ηγέτη τον Ερίμ Νιχάτ. Σε αυτή τη χρονική στιγμή η Τουρκία γνωρίζοντας το δεύτερο πραξικόπημα στην ιστορία της, έκανε την κυβέρνηση των συνταγματαρχών να αισθάνεται πολιτική και ιδεολογική σύμπνοια με αυτή. Έτσι αυτό οδήγησε με τη σειρά του στην αναθέρμανση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, η οποία όμως ήταν βραχύβια, καθώς οι σχέσεις των δύο κρατών γύρω από το κυπριακό επιδεινώθηκαν ξανά από το 1972 και έπειτα.

¹³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι αιτήσεις σύνδεσης με την Ε.Ο.Κ. ¹³ Η Ελλάδα υποβάλλει αίτηση για τη σύνδεση της με την Ε.Ο.Κ., μόλις τον Ιούνιο του 1959, επί πρωθυπουργίας Κων/νου Καραμανλή αποτελώντας έτσι τη πρώτη χώρα που εκδήλωσε την επιθυμία να συνδεθεί με την τότε Κοινότητα των έξι. Η Ελλάδα προχώρησε σε αυτή την κίνηση σαφώς διότι υπήρχαν οικονομικοί λόγοι, αλλά κυρίως διότι υπήρχε η πίστη ότι η οικονομική ενοποίηση της Ευρώπης θα οδηγούσε και στην Ευρωπαϊκή Ενότητα, δηλαδή σε συλλογική ασφάλεια, αλληλοϊποστήριξη και αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών μελών. Από την άλλη η Τουρκία υπέβαλλε τη δική της αίτηση σύνδεσης τέσσερις εβδομάδες αργότερα από αυτή της Ελλάδος και συγκεκριμένα στις 31/07/1959. Αυτό καταδεικνύει ανταγωνισμό της Τουρκίας στο πρόσωπο της Ελλάδος, αλλά και προσπάθεια από μεριάς της, να περιορίσει την

Ελληνική επιρροή στο χώρο της Κοινότητας. Όπως αναφέρει ο Αχμέτ Νταβούτογλου στο βιβλίο του, “Το στρατηγικό βάθος, η διεθνής θέση της Τουρκίας”, το αίτημα της Ελλάδας προκάλεσε ανησυχία στην Άγκυρα και αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους λόγους υποβολής αίτησης σύνδεσης και της Τουρκίας με την Ε.Ο.Κ., στο πλαίσιο του διπλωματικού ανταγωνισμού που είχε αναπτυχθεί ανάμεσα στις δύο χώρες. (Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το στρατηγικό βάθος, Η διεθνής θέση της Τουρκίας*”, Μετάφραση Νικόλαος Ραπτόπουλος, Μεταφραστική, επιστημονική επιμέλεια Νεοκλής Σαρρής, Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ. 748-749). Την ίδια γνώμη είχε και ο γνωστός δημοσιογράφος με καταγωγή από την Τουρκία, Μεχμέτ Αλί Μπιράντ, όταν σε δηλώσεις του είχε αναφέρει, ότι η Τουρκία δεν θα είχε τρέξει τόσο γρήγορα να αναπτύξει σχέσεις με την Κοινότητα, εάν δεν είχε μεσολαβήσει η υποβολή αιτήσεως της Ελλάδας. (Γιαλλουρίδης Χριστόδουλος, *Η Τουρκία σε μετάβαση*, Σιδέρης - 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αθήνα, 1999. σ.102).

¹⁴ Υπήρχαν στις σχέσεις των δύο χωρών και διαστήματα συνεργασίας και όχι μόνο ανταγωνισμού, όταν τα συμφέροντα των δύο χωρών έρχονταν κοντά ή ταυτίζονταν. Άλλωστε οι δύο χώρες είναι μέλη στο

Επομένως, αν και όπως ειπώθηκε σε διμερές επίπεδο οι σχέσεις των δύο κρατών έως και το τέλος της δεκαετίας του 60 δεν χαρακτηρίζονταν από κρίσεις παρά μόνο εξαιτίας του Κυπριακού ζητήματος, αυτό δεν άργησε να αλλάξει όταν ξεκίνησαν οι προσπάθειες εξερεύνησης του βυθού του Αιγαίου, που ως στόχο είχαν την ανακάλυψη υδρογονανθράκων και αποτέλεσε την αφορμή και τη χρονική αφετηρία για ανάπτυξη διαφορών, εντάσεων και κρίσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας¹⁵.

Η ελληνική κυβέρνηση ήταν αυτή που στις αρχές της δεκαετίας του 70, εξέδωσε μια σειρά αδειών σε εταιρίες πετρελαίου για να ξεκινήσουν εξερεύνηση αποθεμάτων πετρελαίου στο Αιγαίο¹⁶. Κομβική στιγμή αποτέλεσε η ανακάλυψη του πρώτου κοιτάσματος φυσικού αερίου (1972) και πετρελαίου (1974) στο νησί της Θάσου. Η επιβεβαίωση ύπαρξης υδρογονανθράκων στο Αιγαίο και οι διάχυτες πληροφορίες που έκαναν λόγο για πλούσια κοιτάσματα στο βόρειο Αιγαίο και κυρίως στην περιοχή του Μπάμπουρα, μετέτρεψαν τον χώρο του Αιγαίου σε περιοχή έντασης ανάμεσα στα δύο κράτη, καθώς πλέον έγινε φανερό η διάσταση απόψεων ανάμεσα τους, όσον αφορά την υφαλοκρηπίδα και την αποκλειστική οικονομική ζώνη τους. Η πετρελαϊκή κρίση που ξέσπασε τον Οκτώβριο του 1973¹⁷, έδωσε ακόμα περισσότερη αξία στα κοιτάσματα του Αιγαίου. Ήταν αναμενόμενο και απολύτως λογικό εν μέσω της πετρελαϊκής κρίσης που βίωνε ο πλανήτης, η ύπαρξη υδρογονανθράκων να δελεάσει τόσο την Ελλάδα όσο και την Τουρκία¹⁸.

Η αντίδραση της Τουρκίας και η εφαρμογή στην πράξη των αξιώσεων της για ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδα έλαβε χώρα την 1 Νοεμβρίου του 1973. Η Τουρκική κρατική εταιρία πετρελαίων¹⁹, κατόπιν εντολής που είχε λάβει από τη τουρκική κυβέρνηση, θα προχωρούσε

NATO από το 1952. (Τσιργιώτης Διονύσης, *Ελλάδα – Τουρκία, Θεωρία και στρατηγική αποτροπής*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010. σ. 138).

¹⁵ James Ker-Lindsay, *Crisis and Conciliation A year of rapprochement between Greece and Turkey*, I.B.Tauris & Co Ltd, New York, 2010, σ. 19.

¹⁶ Οπ. π. σ. 19.

¹⁷ Η πετρελαϊκή κρίση ήταν η συντονισμένη απόφαση των χωρών του ΟΠΕΚ (Οργανισμός Πετρελαιοπαραγωγών Κρατών), να επιβάλουν εμπάργκο στη Δύση, εξαιτίας της βοήθειας και στήριξης μέρους της υπέρ του κράτους του Ισραήλ, κατά τη διάρκεια του πολέμου του Γιομ Κιπούρ. Η τιμή του πετρελαίου σε διάστημα έξι μηνών σχεδόν τετραπλασιάστηκε. Οι υψηλές τιμές του πετρελαίου διατηρήθηκαν και το 1974. Η τιμή του βαρελιού πριν το ξέσπασμα της παγκόσμιας πετρελαϊκής κρίσης έφτανε τα τρία δολάρια Αμερικής. Η τιμή αυτή τετραπλασιάστηκε φτάνοντας τα 12 δολάρια Αμερικής ανά βαρέλι. (Συρίγος Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Πατάκη, Αθήνα, 2021. σ. 236).

¹⁸ Πιο εμφανές γίνεται αυτό στην περίπτωση της Τουρκίας, διότι η Ελλάδα ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 50, είχε προχωρήσει σε έρευνες στην υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου, χωρίς την παραμικρή αντίδραση της Τουρκίας. Επομένως οι αντιδράσεις της Τουρκίας για πρώτη φορά το 1973 για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου και τα ενεργειακά του κοιτάσματα, αποδεικνύει ότι επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από την πετρελαϊκή παγκόσμια κρίση του 73.

¹⁹ Tırkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı – TRAO.

στην πραγματοποίηση ερευνών για εντοπισμό πιθανών κοιτασμάτων πετρελαίου στο Βόρειο Αιγαίο και σε σημεία εκτός των χωρικών υδάτων της Τουρκίας.²⁰

Η Αθήνα απέναντι στην ενέργεια αυτή της Τουρκίας, την οποία θεώρησε ως παραβίαση της υφαλοκρηπίδας της και του διεθνούς δικαίου της θάλασσας, μέσω του Υπουργείου εξωτερικών της, προσπάθησε να κάνει σαφές στην Άγκυρα ότι θα προστατέψει τα συμφέροντα της στην περιοχή και θα προασπίσει την ηπειρωτική υφαλοκρηπίδα των νησιών της. Από την άλλη, η Τουρκία υποστηρίζοντας ότι η εν λόγω υφαλοκρηπίδα είναι προέκταση των ακτών της, έκανε λόγο ότι στο χώρο του Αιγαίου δεν μπορεί να εφαρμοστεί το διεθνές δίκαιο, καθώς το Αιγαίο αποτελεί ειδική περίπτωση²¹.

Η θέση αυτή της Άγκυρας την οδήγησε να αποστείλει ερευνητικό σκάφος στις 29 Μαΐου του 1974²² στην υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου, που η Άγκυρα όπως ήδη ειπώθηκε θεωρούσε ότι της ανήκε, ως προέκταση των ακτών της, ενώ η Αθήνα αντιμετώπισε την ενέργεια αυτή της Τουρκίας ως παραβίαση της κυριαρχίας της, καθώς η υφαλοκρηπίδα στην οποία το τούρκικο ερευνητικό σκάφος θα έκανε έρευνες ανήκε στην Ελλάδα, ως προέκταση των νησιών της. Αν μη τι άλλο, η αποστολή από την Τουρκία του ερευνητικού σκάφους Τσανταρλί στο Αιγαίο τον Μάιο του 1974²³, κλιμάκωσε την κατάσταση, δυναμίτισε το κλίμα και έκανε το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας μετά από πολλά χρόνια, να αποτελέσει την πρώτη διαφορά σε διμερές επίπεδο που θα μπορούσε να οδηγήσει σε κρίση τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

3. Η διαφορά των δύο χωρών για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου

Η στιγμή που Ελλάδα και Τουρκία διαφωνούν για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου, βρίσκει τα Ηνωμένα Έθνη (Νοέμβριος 1973) να οργανώνουν την Τρίτη συνδιάσκεψη για το δίκαιο της θάλασσας, που ενδεχομένως να έφερνε αλλαγές ή τροποποιήσεις γύρω από το θέμα της υφαλοκρηπίδας²⁴. Εκείνη τη χρονική περίοδο, ίσχυε η σύμβαση της Γενεύης του 1958. Σύμφωνα με τη σύμβαση της Γενεύης, η υφαλοκρηπίδα καθοριζόταν λαμβάνοντας υπόψιν δύο παραμέτρους. α) Το βάθος της θάλασσας (επιφάνεια της θάλασσας μέχρι τον βυθό), και β) την δυνατότητα εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και κοιτασμάτων από το εκάστοτε κράτος²⁵

²⁰ Τσιριγώτης Διονύσης, *Ελλάδα – Τουρκία*, οπ. π. σ.141.

²¹ Οπ. π. σ.142.

²² Aydin Mustafa. & Ifantis Kostos, *Turkish – Greek relations*, οπ. π. σ. 28-29.

²³ Η έξοδος του Τσανταρλί στο Αιγαίο μάλιστα έγινε με εκτεταμένη συνοδεία από πολεμικά σκάφη. (Συρίγος Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, οπ. π. σ. 236).

²⁴ Οπ. π. σ. 236.

²⁵ Το κριτήριο αυτό για την υφαλοκρηπίδα, ίσχυε εκείνη την χρονική περίοδο, διότι τότε υπήρξε μεγάλη επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος, που άρχισε να επιτρέπει και να κάνει εφικτή την εξερεύνηση και εκμετάλλευση υποθαλάσσιων κοιτασμάτων με μεγάλο βάθος. (Δαμπάλη Σοφία, *Η οριοθέτηση των θαλασσίων ζωνών στο δίκαιο της θάλασσας μέσα από την κρίση διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή, 2008. σ.21)

²⁶. Πιο αναλυτικά, όσον αφορά την πρώτη προϋπόθεση, για να αποτελέσει υποθαλάσσιο κομμάτι μέρος υφαλοκρηπίδας ενός κράτους, θα πρέπει να μην ξεπερνάει το βάθος της τα 200 μέτρα, ενώ όσον αφορά την δεύτερη προϋπόθεση, υφαλοκρηπίδα ενός κράτους θα αποτελούν υποθαλάσσια τμήματα τα οποία το κράτος αυτό θα μπορεί να εκμεταλλευτεί.

Ο καθορισμός υφαλοκρηπίδας βάση των ανωτέρω προκαλούσε σύγχυση και ανισότητα μεταξύ των κρατών. Αυτό συνέβαινε πρώτον, διότι ανεπτυγμένα κράτη και κράτη που η τεχνολογία τους επέτρεπε να προβούν σε εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, μπορούσαν να κατοχυρώσουν υφαλοκρηπίδα, σε αντίθεση με λιγότερο ανεπτυγμένα κράτη τα οποία δεν μπορούσαν να έχουν την απαιτούμενη τεχνολογία για αυτούς τους σκοπούς, και δεύτερον διότι σε άλλα κράτη τα νερά βαθαίνουν αργά με αποτέλεσμα η υφαλοκρηπίδα τους να εκτείνεται για πολλά μίλια, ενώ σε άλλα τα νερά να βαθαίνουν απότομα, με βάθος που ξεπερνά τα 200 μέτρα, με αποτέλεσμα η υφαλοκρηπίδα τους να περιορίζεται σε λίγα μίλια ή και καθόλου.

Το ήδη «προβληματικό» καθεστώς που η σύμβαση της Γενεύης του 1958 είχε δημιουργήσει, ήρθε να επιβαρύνει και μία απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου το 1969 σχετικά με την υφαλοκρηπίδα της Βόρειας Θάλασσας, η οποία είχε την εξής διατύπωση: *“Όταν η δεδομένη υποθαλάσσια περιοχή δεν αποτελεί τη φυσική – ή την πλέον φυσική – επέκταση του χερσαίου εδάφους ενός παράκτιου κράτους, μολονότι αυτή η περιοχή μπορεί να είναι εγγύτερα προς αυτό απ’ ότι είναι στο έδαφος ενός άλλου κράτους, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει σε αυτό το κράτος”*²⁷. Σύμφωνα με την παραπάνω διατύπωση της απόφασης, του Διεθνούς Δικαστηρίου, η υφαλοκρηπίδα καθορίζεται βάση του γεωλογικού δεσμού που υπάρχει ανάμεσα στο χερσαίο έδαφος και στο υποθαλάσσιο, χωρίς να διαδραματίζει κάποιο ρόλο η εγγύτητα του χερσαίου εδάφους με το υποθαλάσσιο²⁸.

Η Τουρκία η οποία δεν είχε κυρώσει την διεθνή συνθήκη του 1958, είδε στην απόφαση του διεθνούς δικαστηρίου του 1969, μια μοναδική ευκαιρία να γεννιέται για αυτήν, ένα δεδικασμένο και ένα νομικό επιχείρημα που θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει για να κερδίσει την υφαλοκρηπίδα που διεκδικούσε. Για τον σκοπό αυτό, δημιούργησε το επιχείρημα, ότι τα ελληνικά νησιά, υπάρχουν μέσα στην υφαλοκρηπίδα των τουρκικών ηπειρωτικών ακτών, καθώς αποτελούν προέκταση του εδάφους, από τα παράλια της. Επομένως, τα ελληνικά νησιά

²⁶ Έκθεση Υπουργείου εξωτερικών Ελλάδας 19/07/1976. Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (AKK/IKK).

²⁷ Judgment, International Court of Justice Reports 1969. Σύμφωνα με την απόφαση του δικαστηρίου ο γεωλογικός παράγοντας ήταν αυτός που διαδραμάτιζε ρόλο στην υφαλοκρηπίδα και όχι η αρχή της μέσης γραμμής.

²⁸ Συρίγος Άγγελος. Ελληνοτουρκικές σχέσεις, οπ. π. σ. 243. και Αμπλιανίτης Κωνσταντίνος, *Οι περιπτώσεις της οριοθέτησης θαλασσιών συνόρων μεταξύ: Α) BangladeshvsMyanmar και Β) PeruvsChile, σε σχέση με την ελληνοτουρκική διαφορά: Οι προβλέψεις του διεθνούς δικαίου και η προσέγγιση της νομολογίας*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Χίος, 2018. σ.19.

δεν δικαιούνται υφαλοκρηπίδα, παρά μόνο αιγιαλίτιδα ζώνη²⁹. Σύμφωνα με τα παραπάνω, η θέση της Τουρκίας είναι να οριοθετηθεί η υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου με την αρχή της μέσης γραμμής, λαμβάνοντας υπόψιν όμως, μόνο τα ηπειρωτικά παράλια της Ελλάδος και της Τουρκίας και όχι των ελληνικών νησιών. Με το σκεπτικό αυτό, το Αιγαίο θα χωρίζονταν ακριβώς στη μέση από τα ελληνικά και τουρκικά παράλια, σε δύο ισόποσα κομμάτια, με το δυτικό να αποτελεί υφαλοκρηπίδα της Ελλάδας και το Ανατολικό την υφαλοκρηπίδα της Τουρκίας.

Από την άλλη η θέση της Ελλάδας, που ανταπαντά ακόμη και στον παραπάνω ισχυρισμό της Άγκυρας, ήταν και συνεχίζει να είναι, ότι τα νησιά της δικαιούνται υφαλοκρηπίδας σύμφωνα με την συμφωνία της Γενεύης του 1958 και υποστηρίζει αυτό, που με πολύ εύστοχο τρόπο διατυπώνει ο Σακκάς Ι. στο βιβλίο του ‘Οι δύο όχθες της Μεσογείου’. Ότι «υπάρχει συνέχεια και ενότητα μεταξύ του ηπειρωτικού και του νησιωτικού εδάφους της Ελλάδος και επομένως τα ελληνικά νησιά δεν είναι δυνατόν να εγκλωβιστούν από την τουρκική υφαλοκρηπίδα³⁰». Θα πρέπει να λεχθεί ωστόσο, ότι η άρνηση της Άγκυρας να κυρώσει τη συμφωνία της Γενεύης, η οποία αποτελεί διεθνή συνθήκη, της έδινε την «δυνατότητα, την ελευθερία και το δικαίωμα», να αμφισβητεί, παραβιάζει και να διεκδικεί την υφαλοκρηπίδα που η ίδια επιθυμούσε. Αυτό αναφέρεται και στηρίζεται ακόμη περισσότερο μέσα από την απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου του 1969, που ανέφερε ότι μόνο τα κράτη που έχουν κυρώσει τη σύμβαση της Γενεύης του 58 για την υφαλοκρηπίδα, δεσμεύονται στην οριοθέτηση υφαλοκρηπίδας με την μέθοδο της μέσης γραμμής. Σε περίπτωση που κράτος δεν την έχει κυρώσει, τότε για το κράτος αυτό η μέθοδος της μέσης γραμμής δεν αποτελεί κανόνα δικαίου³¹ ³². Συνοψίζοντας το καθεστώς που είχε διαμορφωθεί, ιδιαίτερα μετά την απόφαση του 1969 από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, ήταν θολό και πρόσφερε τις τέλειες συνθήκες για την δημιουργία της ελληνοτουρκικής διαφοράς στο θέμα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου³³.

4. Η καταιγίδα μετά την νηνεμία

²⁹ Το δόγμα της «Γαλάζιας πατρίδας» που στηρίζει στις μέρες μας, ο νυν πρόεδρος της Τουρκίας Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, σύμφωνα με το οποίο οι ελληνικές νήσοι δεν δικαιούνται υφαλοκρηπίδα, ακολουθεί την πολιτική και τον σχεδιασμό της Τουρκίας από εκείνη κιόλας την περίοδο. (Σακκάς Ιωάννης, *Οι δύο όχθες της Μεσογείου*, Bookstars, Αθήνα, 2020 σ. 102-103).

³⁰ Οπ. π. σ. 105.

³¹ Judgment, International Court of Justice Reports 1969, παρ. 24 & 71.

³² Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (ΑΚΚ/ΙΚΚ).

³³ Τα παραπάνω ίσχυαν έως και το 1982, όπου υπεγράφη η σύμβαση για το Δίκαιο της θάλασσας. Έκτοτε και σε αντίθεση με την Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ) που το κάθε κράτος θα πρέπει πρώτα να την ανακηρύξει, στην περίπτωση της υφαλοκρηπίδας αυτό δεν χρειάζεται καθώς ισχύει εξ' αρχής και αυτοδικαίως³³. (ab initio και ipso jure). Ακόμη και εάν το κράτος αυτό δεν έχει υπογράψει την Σύμβαση της Γενεύης και του 1982

Σε προηγούμενο κεφάλαιο, ειπώθηκε ότι για πολλά χρόνια, οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας δεν χαρακτηρίζονταν από εντάσεις. Μοναδικό αγκάθι στις σχέσεις των δύο κρατών αποτελούσε το Κυπριακό ζήτημα. Η δεκαετία του 70 ωστόσο, αναδεικνύει διαφορά απόψεων πέρα από την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και στο χώρο του Αιγαίου³⁴. Η διαφωνία των δύο συμμάχων του NATO για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου, γρήγορα πήρε διαστάσεις και οδήγησε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις σε όξυνση. Οι δηλώσεις από κορυφαία πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη και των δύο κρατών ήταν σε υψηλούς τόνους και καμία από τις δύο πλευρές δεν απέκλειε τη διαφωνία και η διαφορά τους αυτή, να οδηγήσει σε θερμό επεισόδιο ή και ένοπλη σύγκρουση. Στο σημείο αυτό όμως, γεννιούνται τα ερωτήματα που έρχονται ως εύλογη απορία. Γιατί οι σχέσεις των δύο κρατών παίρνουν τόσο γρήγορα αρνητικό πρόσημο και τα δύο κράτη φτάνουν τόσο κοντά στην πολεμική σύγκρουση; Ευθύνονται οι χρόνιες συγκρούσεις του παρελθόντος, ή η διαφωνία για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου είναι η μοναδική αιτία για να οδηγηθούν οι σχέσεις των δύο κρατών στην κόψη του ξυραφιού; Το κυπριακό ζήτημα συνέβαλλε σε αυτό ή σύνολο παραγόντων αποτέλεσε την αιτία τα γεγονότα να πάρουν αυτή την τροπή;

Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα περικλείεται σε όσα έχουν ήδη ειπωθεί στην παρούσα εργασία και σε όσα θα ειπωθούν στην υπό ενότητα αυτή. Η ένταση στις σχέσεις των δύο κρατών δεν οφείλεται μόνο στην διαφωνία τους για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου, αλλά σε σειρά λόγων.

Πρώτα από όλα το κυπριακό, αποτέλεσε πεδίο έντονων προστριβών³⁵, ιδιαίτερα μέσα στην προηγούμενη δεκαετία, κάτι που θα μπορούσε να οδηγήσει σε πόλεμο³⁶, Ελλάδα και Τουρκία,

³⁴ Χρυσουλάκης Γιάννης, *Εισαγωγικό κεφάλαιο. Εισαγωγικές παρατηρήσεις σεμινάριο για το δίκαιο της θάλασσας*, στο Πα.Δ.Ε.Ε. Forum, Ελλάδα, Καστελόριζο, 2 Αυγούστου 2021. σ.15-16.

³⁵ Το νέο μέτωπο που είχε δημιουργηθεί στο Αιγαίο, σαφώς και επηρεάζονταν από τα γεγονότα που έλαβαν χώρα το 1974 στη Κύπρο. Οι σχέσεις ήταν εχθρικές και οι συνομιλίες δεν οδηγούσαν πουθενά, παρά μόνο στο να αναδείξουν το χάσμα που χώριζε τις δύο πλευρές. Με αυτό το κλίμα να έχει διαμορφωθεί, εύλογο είναι το γεγονός ότι και οι διαβουλεύσεις γύρω από τα ζητήματα του Αιγαίου, να κυμαίνονται στο ίδιο μοτίβο. Το κλίμα που επικρατούσε κατά τις διαβουλεύσεις αποδίδεται με σαφή τρόπο μέσα από σημειώματα του Α΄ διευθυντή του υπουργείου εξωτερικών, με τίτλο Γενεύη Α΄ και Γενεύη Β΄ τον Οκτώβριο του 1976, προς το διπλωματικό γραφείο του πρωθυπουργού. Σε αυτά αναφέρεται ότι οι διαβουλεύσεις που έλαβαν χώρα στη Γενεύη και αφορούσαν προσπάθεια λύσης στο Κυπριακό, ναυάγησαν. Ο τότε υπουργός εξωτερικών της Ελλάδας κ. Μαύρος και ο τότε πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Κληρίδης δεν βρήκαν σπιθαμή κοινού εδάφους, όχι μόνο με την Τουρκική πλευρά αλλά ούτε με την Αγγλική την Σοβιετική ή αυτή των Η.Π.Α. (Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (ΑΚΚ/ΙΚΚ)).

³⁶ Το 1963, 1964 και 1967, αποτελούν χρονιές που οι σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας δοκιμάστηκαν σφόδρα. Το 1967, η Τουρκία μιλούσε ανοικτά για εισβολή στη μεγαλόνησο εάν η ελληνική στρατιωτική δύναμη δεν αποσύρονταν από την κυβέρνηση (κυβέρνηση των Συνταγματαρχών) της Ελλάδος.

εάν τα δύο κράτη δεν ήταν σύμμαχοι και μέλη του ΝΑΤΟ και εάν τα συμφέροντα των ΗΠΑ³⁷ δεν τις έκαναν να μεσολαβήσουν για να αποφευχθεί μια τέτοια εξέλιξη.^{38 39 40}

Δεύτερον, η χρονική στιγμή που ανακύπτει το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας και οι ενέργειες για εξερεύνηση και εκμετάλλευση θαλάσσιων κοιτασμάτων, συμπίπτει με την πετρελαϊκή κρίση του 1973. Τα σενάρια, οι φήμες αλλά και οι πρώτες ενδείξεις δείχνουν ότι τα κοιτάσματα ενδεχόμενος να είναι πλούσια, κάτι το οποίο θα είχε σαν αποτέλεσμα όχι μόνο τη τόνωση της οικονομίας των κρατών, αλλά και την ενεργειακή τους ασφάλεια και αυτονομία έως έναν βαθμό⁴¹. Ο παραπάνω παράγοντας, σε συνδυασμό με την κίνηση της Ελλάδας να αναθέσει σε ξένες εταιρίες την εξερεύνηση θαλασσίων τμημάτων του Βορείου Αιγαίου⁴² για υδρογονάνθρακες, θορύβησαν και κινητοποίησαν άμεσα την Τουρκία. Έως τότε κανένα από τα δύο κράτη δεν είχε προσπαθήσει με ουσιαστικούς τρόπους⁴³ κάτι ανάλογο και αυτό είχε ως

³⁷ Για τις Η.Π.Α. τα δύο κράτη ως σύμμαχοι και μέλη του ΝΑΤΟ, θα συνέβαλλαν στην σταθεροποίηση της περιοχής αλλά παράλληλα θα λειτουργούσαν ως φράγμα στην επέκταση της Σοβιετικής Ένωσης και στην αστάθεια που επικρατούσε στις περιοχές της Μέσης Ανατολής και Κεντρικής Ασίας. (Κώνστας Δ. και Τσάκωνας Π., 1994, σ.21).

³⁸ τσάκωνας Χ. 1999. σ. 102.

³⁹ Ο Τσιριγώτης Δ. καταδεικνύει και υπερτονίζει την σημασία των Η.Π.Α. σε κάθε ελληνοτουρκική κρίση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει οι Η.Π.Α. λειτουργούσαν ως δικλείδα ασφαλείας και ως μηχανισμός προστασίας, ο οποίος δεν θα άφηνε τα γεγονότα να φτάσουν στα άκρα. Οι Η.Π.Α. με αυτό τον τρόπο ήθελαν να προστατέψουν την νοτιοανατολική πτέρυγα της Βορειοατλαντικής συμμαχίας (ΝΑΤΟ). Τσιριγώτης Δ. 2021.σ.139.

⁴⁰ Οι Η.Π.Α. ήταν αυτές που αποσόβησαν την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο το 1964. Ο πρόεδρος της Λύντον Τζόνσον με αποφασιστικό και ξεκάθαρο τρόπο, έκανε σαφές στην Τουρκία ότι δεν «εγκρίνει» και δεν θα επέτρεπε τέτοιου είδους ενέργεια από την Τουρκία. Μάλιστα το χρονικό της απόφασης αυτής των Η.Π.Α. που γνωστοποιήθηκε στον τότε πρόεδρο της Τουρκίας Ισμέτ Ινονού μέσω επιστολής, αποτελεί και τη χρονική αφετηρία στη μεταστροφή των σχέσεων της με τις Η.Π.Α. και τη Σοβιετική Ένωση. Όπως άλλωστε δήλωσε ο πρόεδρος της Ινονού μετά την παραλαβή της επιστολής από τον πρόεδρο των ΗΠΑ, η Τουρκία θα έκανε ενέργειες ώστε να βελτιώσει τις σχέσεις της με τη Σοβιετική Ένωση. (Βερέμης Θ.1995 σ. 456-457).

⁴¹ Με τα δεδομένα εκείνης της περιόδου και της κρίσης του 1973, ο λόγος αυτός από μόνος του θα μπορούσε να ταραξεί σε μεγάλο βαθμό τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και να δικαιολογήσει την τροπή των γεγονότων τόσο πριν την εισβολή της Τουρκίας στη Κύπρο τον Ιούλιο του 74, αλλά κυρίως το 1976. Ωστόσο, αποδεικνύεται ότι αιτία δεν ήταν ένας παράγοντας, αλλά σύνολο παραγόντων. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει κανείς εάν λάβει υπόψιν του το πρακτικό της Βέρνης που υπογράφηκε το 1976, βάση του οποίου όπως ρητά αναφέρεται σε αυτό: «τα δύο Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωσιν όπως, απόσχουν πάσης πρωτοβουλίας ή πράξεως σχετικής προς την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου η οποία θα ηδύνατο να παρενοχλήση την διαπραγμάτευσιν». Στην εξέταση των λόγων που οδήγησαν στην ελληνοτουρκική κρίση του 1976, αδιάφορο παραμένει το γεγονός ότι τα αποτελέσματα που έφερε το πρακτικό ήταν περιορισμένα, αλλά σημασία δίνεται στο γεγονός, ότι σταμάτησε την διαμάχη για την υφαλοκρηπίδα και τα ενεργειακά κοιτάσματα που περιέχονταν σε αυτή, αποδεικνύοντας ότι ακόμη και στη διάρκεια της πετρελαϊκής κρίσης τα πιθανά ενεργειακά κοιτάσματα, που σύμφωνα με τις φήμες και τις πρώτες ενδείξεις ήταν πολλά υποσχόμενα, δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν από μόνα τους αιτία για τον εκτροχιασμό των σχέσεων Ελλάδας Τουρκίας σε τέτοιο βαθμό.

⁴² James Ker-Lindsay, *Crisis and Conciliation*, σπ. π. σ. 19.

⁴³ Η Ελλάδα από τις αρχές της δεκαετίας του 60 είχε προχωρήσει σε εκχώρηση δικαιωμάτων για εξερεύνηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου πελάγους, αλλά όχι με συντονισμένο και αποφασιστικό τρόπο, όπως από τις αρχές της δεκαετίας του 70.

αποτέλεσμα η διαφορά τους γύρω από το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας να μην βγαίνει στην επιφάνεια και να μην έχει έως τότε δημιουργήσει τριβές μεταξύ τους.

Τρίτον, το καθεστώς που ίσχυε σχετικά με την υφαλοκρηπίδα από τη σύμβαση της Γενεύης του 1958 και μετέπειτα από το δεδικασμένο που άφηνε η απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου για τη Βόρεια θάλασσα του 1969, άφηνε στις δύο χώρες το περιθώριο να τις ερμηνεύουν κατά το δοκούν. Η Τρίτη συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Δίκαιο της θάλασσας που επρόκειτο σύντομα να ξεκινήσει, προσέθετε επιπλέον άγχος και νευρικότητα στις δύο πλευρές. Αυτό συνεπάγεται ότι καμία από τις δύο χώρες δεν θα άφηνε αναπάντητες τις ενέργειες της άλλης γύρω από το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας και των κοιτασμάτων, για να μην θεωρηθεί ότι δέχεται ή συμβιβάζεται με το καθεστώς που πάει να διαμορφωθεί.

Τέταρτον, η Τουρκία από μεριάς της ιδιαίτερα μετά την εισβολή της στο βόρειο κομμάτι της Κύπρου, το καλοκαίρι του 1974, ήθελε να ανοίξει και δεύτερο μέτωπο⁴⁴ με την Ελλάδα και η περίπτωση του Αιγαίου της το εξασφάλιζε.

Πέμπτο, ο χώρος του Αιγαίου για την Τουρκία είναι ζωτικής σημασίας. Όπως αναφέρει ο Αχμέτ Νταβούτογλου, στο βιβλίο του Το στρατηγικό βάθος, «*Το Αιγαίο αποτελεί το σημαντικότερο θαλάσσιο κομβικό σημείο της Ευρασιατικής Παγκόσμιας Ηπείρου στη κατεύθυνση Βορρά-Νότου*⁴⁵».

Έκτο, η πολιτική αστάθεια που επικρατούσε στο εσωτερικό της Ελλάδος που εκφράστηκε με πιο έντονο τρόπο το 1973, έδωσε επιπλέον πάτημα στην Άγκυρα. Η Τουρκία, η οποία φαινόταν να αφήνει πίσω την αστάθεια που προκάλεσε το δεύτερο στην ιστορία της πραξικόπημα του 1971 και είχε αναθερμάνει τις σχέσεις της με την Ε.Ο.Κ., εντόπισε τον εσωτερικό αναβρασμό που είχε δημιουργηθεί στην ελληνική κοινωνία και προκάλούσε τριγμούς στην «κυβέρνηση των συνταγματαρχών». Τα παραπάνω ήταν απόρροια κυρίως, από τη μία του «πειράματος Μαρκεζίνη» και από την άλλη των γεγονότων του πολυτεχνείου και των παιχνιδιών εξουσίας ανάμεσα σε Παπαδόπουλο και Ιωαννίδη⁴⁶. Άλλωστε από το 1971, η χώρα απομονώνονταν συνεχώς και περισσότερο σε διεθνές επίπεδο⁴⁷. Μετά το 1974 και την εισβολή της Τουρκίας στη Κύπρο στα δεδομένα προστέθηκε και ο «εσωτερικός ανταγωνισμός» εντός της Τουρκίας. Ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ ο οποίος είχε καθαιρεθεί με το πραξικόπημα του 1971 από την εξουσία, ανέλαβε εκ νέου το τιμόνι της χώρας του το 1975, δηλαδή μετά την εισβολή στη Κύπρο,

⁴⁴ Τα μέτωπα που είχε πλέον ανοίξει η Τουρκία ως το 1976 σε Κύπρο και Αιγαίο, τα χρησιμοποίησε και συνεχίζει να τα χρησιμοποιεί ώστε να βρεθεί λύση σε αυτά, μέσω μίας συνολικής διαπραγμάτευσης, που θα περιλαμβάνει όλα τα ανοιχτά θέματα, σύμφωνα με τη Τουρκία. (Βερέμης Θ. σ. 523).

⁴⁵ Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το στρατηγικό βάθος*, ο.π. σ.267.

⁴⁶ Συρίγος Άγγελος, *ελληνοτουρκικές σχέσεις*, οπ. π. σ. 237.

⁴⁷ Συρίγος Άγγελος, , οπ. π. σ. 197.

επιτυχία που πιστώνονταν σε μεγάλο βαθμό στον προκάτοχο του Μπουλέντ Ετζεβίτ. Από τη μία βεβαίως θα ένιωθε πίεση αλλά και επιθυμία για μία παρόμοια επιτυχία και από την άλλη, δημιουργώντας όξυνση και ένταση με την Ελλάδα εξυπηρετούσε τον Τουρκικό στρατηγικό σχεδιασμό που δεν ήθελε την Ελλάδα μέλος της ΕΟΚ. Πίστευε ότι τα κράτη της ΕΟΚ, θα απαντούσαν αρνητικά στο αίτημα της Ελλάδος για ένταξη (1975) ή τουλάχιστον αυτή θα καθυστερούσε διότι κανένα από τα κράτη αυτά δεν θα ήθελε στους κόλπους της ΕΟΚ, ένα κράτος με τέτοιου είδους «εκκρεμότητες»⁴⁸.

Η αστάθεια στο εσωτερικό της Ελλάδος όπως ειπώθηκε ήδη σε συνδυασμό ωστόσο με τον τουρκικό επεκτατισμό⁴⁹, αποτελούν τον έβδομο και τελευταίο παράγοντα. Τον τουρκικό επεκτατισμό που σύμφωνα με κάποιους είναι απλά η τάση για εξάπλωση που απορρέει από το ασιατικό στοιχείο⁵⁰ της, ενώ για άλλους η διάθεση της Τουρκίας να αμφισβητήσει την ελληνική κυριαρχία, ιδιαίτερα την ναυτική της ισχύ στο Αιγαίο⁵¹, και ένας διαρκής κίνδυνος που υπάρχει από την αναθεωρητική στάση της Τουρκίας απέναντι στην Ελλάδα, την δεκαετία του 70⁵², η οποία ενσαρκώθηκε με τον πλέον πειστικό τρόπο στην Τουρκική εισβολή στη Κύπρο το 1974⁵³.

5. Το χρονικό της κρίσης του 1976

Η λεγόμενη ως κρίση του 1976 ξεκίνησε όταν η Τουρκία αποφάσισε να στείλει το ερευνητικό της σκάφος ΜΤΑ ΣΙΣΜΙΚ 1⁵⁴ για έρευνα εντός υφαλοκρηπίδας που αξίωνε η ελληνική πλευρά⁵⁵ και συγκεκριμένα στο θαλάσσιο κομμάτι που περικλείεται από τις

⁴⁸ Η τουρκική πλευρά πίστευε επίσης ότι η κούρσα των εξοπλισμών στην οποία επιδίδονταν Ελλάδα και Τουρκία, εξυπηρετούσε τον στρατηγικό σχεδιασμό της δεύτερης. Τα υπέρογκα ποσά που δαπανούσε η Ελλάδα θα την εμπόδιζαν να ενταχθεί στο «ευρωπαϊκό γίγνεσθαι». Τσάκωνας Π. (1999), 'Καθεστώα ασφαλείας και περιφερειακή σταθερότητα. Η περίπτωση του ελληνοτουρκικού ανταγωνισμού των εξοπλισμών', από Γιαλλουρίδη Χρ και Τσάκωνα Π. (συγ.). Ελλάδα και Τουρκία μετά του τέλος του ψυχρού πολέμου. Αθήνα: Σιδέρης, σελ. 45-79.

⁴⁹ Παπαθεμελής Στέλιος, Οι στόχοι της Ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια, στο Κώνστας Δημήτρης και Τσάκωνας Παναγιώτης. (editor), *Ελληνική εξωτερική πολιτική: Εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι*, Οδυσσεάς, Αθήνα, 1994, σ. 97.

⁵⁰ Καψής Ιωάννης, Ο ρόλος της Τουρκίας στο νέο διεθνές περιβάλλον ασφαλείας και οι επιπτώσεις στην ελληνική εξωτερική πολιτική, στο Κώνστας Δημήτρης και Τσάκωνας Παναγιώτης. (editor), *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, οπ. π. σ. 301.

⁵¹ Σαρρής Νεοκλής, Ο ρόλος της Τουρκίας στο νέο διεθνές περιβάλλον ασφαλείας και οι επιπτώσεις στην ελληνική εξωτερική πολιτική, στο Κώνστας Δημήτρης και Τσάκωνας Παναγιώτης. (editor), *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, οπ. π. σ. 309.

⁵² Βερέμης Θάνος, *Η Τουρκία σήμερα, Πολιτεία, κοινωνία, οικονομικά, εξωτερική πολιτική, θρησκεία*, Παπαζήση, Αθήνα 1995, σ. 458.

⁵³ Κουλουμπής Θεόδωρος, Οι στόχοι της Ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια, στο Κώνστας Δημήτρης και Τσάκωνας Παναγιώτης. (editor), *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, οπ. π. σ. 91.

⁵⁴ ΜΤΑ ΣΙΣΜΙΚ 1 είχε μετονομαστεί το ερευνητικό σκάφος ΧΟΡΑ. Η αλλαγή ονομασίας έγινε το 1976 μαζί με την αλλαγή στο καθεστώς ιδιοκτησίας του σκάφους. Το ΧΟΡΑ κατασκευάστηκε την δεκαετία του 40 ως πολεμικό σκάφος και πολύ αργότερα μετατράπηκε σε πλοίο σεισμολογικών ερευνών.

⁵⁵ Η Τουρκία σαφώς δεν αναγνώριζε ότι προχωρούσε σε παραβίαση της Ελληνικής υφαλοκρηπίδας, καθώς υποστήριζε ότι τα ελληνικά νησιά δεν δικαιούνται υφαλοκρηπίδας.

νήσους Άγιο Ευστράτιο, Λέσβο και από τα μικρασιατικά παράλια. Τους προηγούμενους μήνες είχαν πραγματοποιηθεί διμερείς συναντήσεις, οι οποίες το μόνο που κατάφεραν ήταν να αναδείξουν το χάσμα⁵⁶ που χώριζε Αθήνα και Άγκυρα. Η Άγκυρα μιλούσε για συνεκμετάλλευση και η Αθήνα για προσφυγή στη Χάγη. Μάλιστα το *casus belli* με το οποίο απειλείται η Ελλάδα εάν επεκτείνει από τα 6 ναυτικά μίλια της αιγιαλίτιδα της ζώνη στα 12 ναυτικά μίλια⁵⁷, ξεκίνησε εκείνη τη χρονική περίοδο⁵⁸. Η Τουρκία τότε είχε ζητήσει από την Ελλάδα να μη προβεί σε αυτή την ενέργεια εάν επιθυμούσε να συνεχιστούν οι συνομιλίες μεταξύ τους.

Οι συνομιλίες συνεχίστηκαν με τις Η.Π.Α. και τον τότε υπουργό εξωτερικών Henry Kissinger να μεσολαβούν για να πέσουν οι τόνοι⁵⁹ χωρίς ωστόσο να κρατούν ξεκάθαρη και αποφασιστική στάση⁶⁰. Το αδιέξοδο στις συνομιλίες που διαφαινόταν επήλθε και το Χόρα στα τέλη του Ιουλίου βγήκε από τα στενά του Βοσπόρου και στις 6 Αυγούστου 1976 βρισκόταν ανάμεσα από Λήμνο και Λέσβο.

⁵⁶ Ο τότε διευθυντής πολιτικών υποθέσεων Ιωάννης Τζούνης είχε δηλώσει αργότερα ότι κανείς δεν περίμενε να προκύψει συμφωνία από τις διμερείς συναντήσεις και συνομιλίες, καθώς ήταν από την αρχή ολοφάνερο ότι δεν μπορεί να βρεθεί κοινό έδαφος για να προκύψει συμφωνία. Όπως μας πληροφορεί αφού ήταν ολοφάνερο ότι τα δύο μέρη δε θα καταλήξουν κάπου, ο σκοπός της συνάντησης ήταν να κερδηθεί χρόνος για τη Τουρκία. Ο υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας θα ταξίδευε στην Ουάσιγκτον για να ενημερώσει για τις ενέργειες της Τουρκίας και να λάβει το πράσινο φως από αυτές. *Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αρχείο Πρέσβη Π. Μολυβιάτη*, 10B, φ1489v, φ1492v-φ1493v.

⁵⁷ Η Ελλάδα θεωρεί την επέκταση των χωρικών της υδάτων στα δώδεκα ναυτικά μίλια αναφαίρετο δικαίωμα της που μπορεί να το ασκήσει όποτε εκείνη επιλέξει. Ωστόσο μέχρι σήμερα καμία ελληνική κυβέρνηση δεν έχει προβεί σε μία τέτοια κίνηση. (Σακκάς Ι. 2020, σ.104). Η κυβέρνηση της Χούντας ήταν αυτή που πρώτη σκέφτηκε να επεκτείνει τα ναυτικά μίλια από τα 6 στα 12, το 1974. Ωστόσο, επέλεξε αυτό να μην γίνει μονομερώς από την Ελλάδα, αλλά σε συνεννόηση με την Τουρκία, έπειτα από διμερή διάλογο, που αν μη τι άλλο θα οδηγούσε όπως πίστευε και σε εξομάλυνσή των σχέσεων των δύο γειτονικών κρατών. Έτσι η επέκταση των ναυτικών μιλίων δεν έγινε ούτε επί χούντας, αλλά ούτε και επί των επόμενων κυβερνήσεων της μεταπολίτευσης, έως και σήμερα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η Ελλάδα να παραμένει το μοναδικό κράτος παγκοσμίως που να έχει την δυνατότητα και το δικαίωμα της επέκτασης των ναυτικών της μιλίων και να μην το πραγματοποιεί. (Συρίγος Άγγελος, *ελληνοτουρκικές σχέσεις*, σπ. π. σ. 252-253).

⁵⁸ Η Άγκυρα μίλησε ξεκάθαρα για *casus belli* σε περίπτωση επέκτασης των ελληνικών ναυτικών μιλίων, κατά την πρώτη φάση των διμερών συναντήσεων που πραγματοποιήθηκαν στη Βέρνη, τον Ιανουάριο και Φεβρουάριο του 1976. (σπ. π. σ. 307).

⁵⁹ Επιστολή του Henry Kissinger προς τον Έλληνα υπουργό Μπίτσιο στις 10/04/1976 μαρτυρεί ότι οι ΗΠΑ, κράτησαν μία πολύ διπλωματική και ουδέτερη στάση. Επιθυμία της βέβαια ήταν τα γεγονότα να μην οδηγήσουν τα δύο κράτη στον πόλεμο. «*The United States would actively and unequivocally oppose either side's seeking a military solution and will make a major effort to prevent such a course of action*». (ίδρυμα Κων/νου Καραμανλή).

⁶⁰ Οι δεκαετίες του 70 και του 80, που περικλείουν τις δύο πρώτες μεγάλες ελληνοτουρκικές κρίσεις, είναι δεκαετίες που ο διεθνής παράγοντας, είτε κράτη είτε θεσμοί, δεν επηρεάζουν αρκετά τα κράτη αυτά, ώστε να αλλάξουν τις αντιλήψεις τους σχετικά με το εθνικό τους συμφέρον. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί η βορειοατλαντική συμμαχία, η οποία δεν κατάφερε να αποτρέψει ούτε την εισβολή της Τουρκίας στη Κύπρο αλλά ούτε και τις κρίσεις στο Αιγαίο. (Heraclides Alexis & Alioglu Gizem Cakmak, *Greece and Turkey*, 2019, σ.27. Από την άλλη, ο Τσιριγώτης στις ελληνοτουρκικές κρίσεις του 76 και του 87 υποστηρίζει, ότι τουλάχιστον οι Η.Π.Α. δεν άφησαν τα γεγονότα να εκτροχιαστούν, όταν τα δύο κράτη έφτασαν ένα βήμα πριν τον πόλεμο. βλ. αναφορές 37, 39.

Μαζί με το Χόρα ξεκίνησαν δηλώσεις εκατέρωθεν οι οποίες δυναμίτιζαν το ήδη τεταμένο κλίμα. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται οι δηλώσεις που αναφέρονται παρακάτω:

α) Του Τούρκου πρωθυπουργού Demirel, «*Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να εμποδίσει τις έρευνες μας έξω από τα ελληνικά χωρικά ύδατα. Η Τουρκία ουδέποτε θα συναινέσει σε κατάσταση που εμφανίζει την Ελλάδα διεκδικούσα ολόκληρο το Αιγαίο σαν δική της λίμνη. Σε περίπτωση επεμβάσεως στην αποστολή του Χόρα στο Αιγαίο, η Τουρκία θα ανταποδώσει την επέμβαση*», «*εάν εμποδιστεί η έρευνα του Χόρα, αυτό ισοδυναμεί με πειρατεία και θα υπάρξει αποφασιστική απάντηση της Τουρκίας*» β) Του πρωθυπουργού της Ελλάδος Κων/νου Καραμανλή που είχε δηλώσει «*η ειρήνη απειλείτε*» και γ) οι περίφημες δηλώσεις του προέδρου της αντιπολίτευσης Ανδρέα Παπανδρέου από την ακριτική Αλεξανδρούπολη «*Εφόσον παραβιάζονται τα σύνορα μας γιατί η κυβέρνηση δεν έδωσε την άμεση ελληνική απάντηση στην Τουρκική επιβολή, γιατί δεν εβύθισε το Χόρα;*» (Σακκάς Ι. 2020, σελ. 107).

Η έξοδος του τουρκικού ερευνητικού και όλα τα γεγονότα που διαδραματίζονταν καλύπτονταν από τον Τύπο, συμβάλλοντας στην περαιτέρω κλιμάκωση της κρίσης. Πραγματοποιήθηκε ανάκληση αδειών στις Ελληνικές ένοπλες δυνάμεις και επιπλέον τέθηκαν σε επιφυλακή. Στρατιωτικοί σχηματισμοί αποτελούμενοι κατά κύριο λόγο από ναυτικές και αεροπορικές δυνάμεις κατευθύνθηκαν προς το Βόρειο Αιγαίο. Τα πρωτοσέλιδα των ελληνικών εφημερίδων κυκλοφορούσαν με τίτλους που μαρτυρούσαν το τεταμένο κλίμα που επικρατούσε και την ατμόσφαιρα που «*μύριζε μπαρούτι*». Ενδεικτικά θα γίνει αναφορά στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων, Τα ΝΕΑ και της Ελευθεροτυπίας, όπως αυτά κυκλοφόρησαν εκείνη την χρονική στιγμή, αντίστοιχα. Τα ΝΕΑ⁶¹ (09/08/1976) ‘*ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΣΤΟ Σ.ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ- ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΤΙΠΟΤΑ...ΔΕΝ ΑΠΟΚΛΕΙΕΤΑΙ*’, Σε *άμεση πολεμική ετοιμότητα οι δυνάμεις μας*’. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ⁶², ‘*Ανδρέας: Έπρεπε να βυθίσουμε αμέσως το ΧΟΡΑ, προσφυγή στο Σ. Ασφαλείας. Αεροπορία και ναυτικό στο Β. Αιγαίο*’.

Οι εξελίξεις έτρεχαν και όλα έδειχναν να κρέμονται από μία κλωστή⁶³. Το τουρκικό ερευνητικό πλοίο ΣΙΣΜΙΚ πραγματοποιούσε έρευνες σε χωρικά ύδατα τα οποία αξίωνε η Ελλάδα και παρότι η Αθήνα το θεώρησε ως προκλητικό βήμα επέλεξε να μην κλιμακώσει,

⁶¹ Βλ. παράρτημα εικόνα 10.

⁶² Βλ. παράρτημα εικόνα 11.

⁶³ Ένα άκρως απόρρητο έγγραφο του Υπουργείου αμύνης, αναφέρει όσα ειπώθηκαν σε συνάντηση που είχαν ο τότε υπουργός άμυνας Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας και ο τότε αρχηγός του ΓΕΕΦ, Ιωάννης Κομνηνός, και το οποίο είχε πραγματοποιηθεί στην Αθήνα στις 26/07/2021. Στη συνάντηση αυτή ο υπουργός ζητεί ενημέρωση από τον συνομιλητή του, για το ελληνικό σχέδιο σε περίπτωση πολέμου με την Τουρκία. Το ενδεχόμενο αυτό, όπως περιγράφεται μέσα από το απόρρητο έγγραφο του υπουργείου, ήταν πολύ πιθανό και μάλιστα ο υπουργός ζήτησε και σχέδιο δράσης για τη Κύπρο, σε περίπτωση που οι Τούρκοι επιχειρήσουν να εισχωρήσουν βαθύτερα στο νησί. Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε εσπευσμένα εξαιτίας της εξόδου του τουρκικού ερευνητικού σκάφους ΜΤΑ-SISMIK, στο Αιγαίο.

αλλά να αρκεστεί σε παρακολούθηση των κινήσεων του. Τελικά το ΣΙΣΜΙΚ λίγες ημέρες αργότερα ελλιμενίστηκε στη Σμύρνη και η κατάσταση εκτονώθηκε. (Γιαννίκης Γ. 2016).

6. Οι χειρισμοί Κωνσταντίνου Καραμανλή και το... «βυθίσατε το Χόρα» του Ανδρέα Παπανδρέου

Η κυβέρνηση Καραμανλή υπήρξε αυτή που «κλήθηκε» να ηγηθεί της Ελλάδος μετά την απομάκρυνση της στρατιωτικής κυβέρνησης⁶⁴. Από την αρχή της θητείας της, στόχευσε να επιφέρει αποτελέσματα στα διεθνή θέματα της Ελλάδος. Είχε με απόφαση της αποχωρήσει η Ελλάδα από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, αλλά παράλληλα είχε προβεί σε κινήσεις που σταδιακά θα απεγκλώβιζαν τη χώρα από τη διεθνή απομόνωση στην οποία είχε περιέλθει, εξαιτίας της δικτατορικής κυβέρνησης Παπαδόπουλου – Ιωαννίδη. Στο πλαίσιο αυτό έγιναν προσπάθειες να χτιστούν συμμαχίες, να αποκατασταθούν παλιότερες σχέσεις με κράτη και να δημιουργηθούν νέες, ακόμη και με κομμουνιστικά κράτη, διότι είχε γίνει πλέον κατανοητό ότι το αμυντικό δόγμα της Ελλάδας είχε αλλάξει. Η κύρια απειλή για την Ελλάδα και ο νούμερο ένα κίνδυνος, δε θα προέρχονταν από το Βορρά και από μία χώρα του συμφώνου της Βαρσοβίας, αλλά από την Τουρκία, σύμμαχο της στο ΝΑΤΟ. Επομένως, στην έξοδο του ερευνητικού σκάφους Χόρα, το οποίο συνοδευόταν από μεγάλη δύναμη πολεμικών σκαφών, η κυβέρνηση Καραμανλή αντέδρασε άμεσα. Αρχικά, εξαντλώντας τις διπλωματικές επιλογές προσέφυγε στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης⁶⁵ και στο Συμβούλιο Ασφαλείας⁶⁶, με στόχο να παγώσουν οι εξελίξεις και οι ενέργειες της Τουρκίας μέχρι να βρεθεί λύση. Με τις κινήσεις της αυτές, η κυβέρνηση Καραμανλή, σε πρώτο βαθμό πέτυχε, πρώτον να μη κλιμακώσει την ένταση, δεύτερον να δείξει στο συντηρητικό κομμάτι στο εσωτερικό της χώρας και της κυβέρνησης του, ότι εξαντλεί όλα τα διπλωματικά μέσα⁶⁷, τρίτον να αποφύγει σε πρώτο βαθμό τουλάχιστον την πολεμική σύγκρουση⁶⁸, τέταρτον να δείξει και να αποδείξει στην

⁶⁴ Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής αφού επέστρεψε από την Γαλλία, κέρδισε με συντριπτική πλειοψηφία τις εκλογές, καθώς κατάφερε να αποσπάσει το 54% των συνολικών ψήφων. (Mustafa Kutlay., *The political economies of Turkey and Greece*, Macmillan, Switzerland, 2019, σ. 116.

⁶⁵ Η προσφυγή της Ελλάδος στο Δ.Δ. της Χάγης έγινε στις 10/08/1976 από τον πρόεδρο της Ελλάδος στη Χάγη, Καρανδρέα Ν. (Τσιριγώτης Διονύσης. *Ελλάδα – Τουρκία*, σπ. π. σ. 166).

⁶⁶ Η προσφυγή της Ελλάδος στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Ο.Η.Ε. έγινε στις δέκα Αυγούστου του ίδιου έτους, ενώ δύο μέρες αργότερα εστάλη σχετική επιστολή από τον Έλληνα υπουργό Μπίτσιο στον πρόεδρο του Σ.Α. Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (ΑΚΚ/ΙΚΚ).

⁶⁷ Σε ομιλία του στην Ελληνική Βουλή ο Κων/νος Καραμανλής είχε δηλώσει: «*το συνηθέστερο μέσον για τη διευθέτηση παρόμοιων διαφορών είναι οι διαπραγματεύσεις σε πρώτο στάδιο, και σε δεύτερο στάδιο η διαιτησία, δικαστική ή πολιτική. Γιατί είναι ανάγκη να υπάρξει η εντύπωση ότι χρησιμοποιούνται και εξαντλούνται όλα τα μέσα για τη διευθέτηση της διαφοράς*». (Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή, Αρχείο γεγονότα και κείμενα. Τομ 9, σ.310).

⁶⁸ Ο πρωθυπουργός της Ελλάδος Κων/νος Καραμανλής ήταν μέχρι το τέλος συνεπής και αμετακίνητος στο τρόπο με τον οποίο διαχειρίζονταν τη κρίση. Ήθελε να διευθετηθούν ειρηνικά οι διαφορές και το έκανε γνωστό αυτό και στο εσωτερικό του δικού του κράτους αλλά και στην γείτονα χώρα, η οποία γνώριζε και ο ίδιος ότι με διάφορα μέσα και τεχνάσματα, торπίλιζε τις προσπάθειες που γινόντουσαν

αντιπολίτευση ότι δεν παραμένει άπραγη και πέμπτο και τελευταίο να φανερώσει με τη διπλή της αυτή προσφυγή διεθνώς, την απόλυτη αγανάκτηση που ένιωθε η Ελλάδα με την κίνηση αυτή της Άγκυρας⁶⁹. Ο τότε πρωθυπουργός σίγουρα έλαβε σοβαρά υπόψιν του και την ανισορροπία στρατιωτικής ισχύος⁷⁰ που διέκρινε εκείνη τη χρονική στιγμή τα δύο κράτη.

Κανένας από τους δύο αυτούς θεσμούς εκείνη τη χρονική στιγμή τελικά δεν έδωσε λύση στη κρίση και δε συνέβαλλε να βρεθεί λύση στις διαφορές των δύο κρατών⁷¹. Ειδικότερα το Συμβούλιο Ασφαλείας κρατώντας ίσες αποστάσεις συνέστησε τα δύο κράτη να αποφύγουν ενέργειες που ως αποτέλεσμα θα είχαν την κλιμάκωση της έντασης και τα παρότρυνε να διευθετήσουν τις διαφορές τους ειρηνικά, προτείνοντας και την επιλογή του Διεθνές Δικαστηρίου της Χάγης⁷².

Από την άλλη το Διεθνές Δικαστήριο στην ένσταση της Ελλάδος, ότι από τις ενέργειες της Τουρκίας επήλθε βλάβη στα συμφέροντα της, απεφάνθη ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει, ενώ απέρριψε και το αίτημα της Ελλάδος για διευθέτηση του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας μέσω της δικαστικής οδού, καθώς έκρινε ότι η προσφυγή σε αυτό γίνεται μόνο από την πλευρά την Ελλάδος και δεν υπάρχει η συγκατάθεση της Τουρκίας⁷³, επομένως βάση του

προς αυτή τη κατεύθυνση. Με ομιλία του στη Βουλή των Ελλήνων στις 17/04/1976, απευθυνόμενος στο ελληνικό κοινοβούλιο δήλωσε την παραπάνω θέση του. Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (ΑΚΚ/ΙΚΚ).

⁶⁹ Heraklides A. & Alioglu G. 2019, οπ. π. σ. 91.

⁷⁰ Απόρρητο έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών, υπογεγραμμένο από τον Ι.Α. Τζούνη ως πληρεξούσιου υπουργού Α', στις 24/09/1976, προς το γραφείο του πρωθυπουργού, αναφέρει ρητά ότι η Τουρκία υπερέχει σε στρατιωτικά και στρατηγικά μέσα, κάτι το οποίο θα χρησιμοποιήσει για να επιτύχει τα μέγιστα οφέλη για αυτή, περισσότερα από αυτά που δικαιούται. Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (ΑΚΚ/ΙΚΚ). Σέ άλλη πάλι επιστολή (06/04/2021) της ελληνικής κυβέρνησης προς την κυβέρνηση των ΗΠΑ, υπάρχει παραδοχή από την ελληνική πλευρά ότι η Τουρκία υπερέχει στρατιωτικά. Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (ΑΚΚ/ΙΚΚ).

⁷¹ Σακκάς Ιωάννης, Οι δύο όχθες, οπ. π. σ. 107.

⁷² Η προσφυγή στο Σ.Α. κατατέθηκε επίσης 10/08/1976 από τον πρέσβη της Ελλάδος στα Η.Ε. Παπούλια Γ. (Τσιριγώτης Διονύσης, Ελλάδα - Τουρκία, οπ. π. σ. 166). Η απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας ήρθε με το ψήφισμα 395/1976, 16 ημέρες μετά την προσφυγή της Ελλάδας σε αυτό. Ωστόσο, το ψήφισμα στην ουσία δεν ήταν τίποτα παραπάνω από μία σύσταση ή οδηγία προς τα δύο κράτη, που σε ελεύθερη μετάφραση έλεγε: «βρείτε λύση με ειρηνικό τρόπο». Το ψήφισμα προηγήθηκε της αποφάσεως του Διεθνούς Δικαστηρίου και επηρέασε την απόφαση του. Από την άλλη το μπαλάκι που του πέταξε το Συμβούλιο Ασφαλείας στο Διεθνές Δικαστήριο, επεστράφη σε αυτό καθώς μεταξύ άλλων στην απόφαση του ανέφερε, ότι τα δύο κράτη θα πρέπει να ακολουθήσουν τις συστάσεις που αναφέρονταν στο 395/1976 ψήφισμα του Σ.Α., που στο κάτω κάτω άλλωστε και τα δύο είχαν υιοθετήσει.

⁷³ Η Άγκυρα είχε δεχτεί σε πρώτο βαθμό την πρόταση της Ελλάδος για προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Για τον σκοπό αυτό είχε πραγματοποιηθεί συνάντηση των δύο υπουργών εξωτερικών, Δημήτριου Μπίτσιου και Ιχσάν Τσαγκαλιανγκίλ, για την Ελλάδα και την Τουρκία αντίστοιχα, στη Ρώμη τον Μάιο του 1975. Αργότερα συναντήθηκαν και οι δύο ηγέτες των κρατών, Κων/νος Καραμανλής και Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, όπου και συμφώνησαν το θέμα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου πελάγους να διευθετηθεί μέσω της δικαστικής οδού της Χάγης. Ωστόσο, η Τουρκία σε πολύ σύντομο διάστημα άλλαξε την απόφαση της και έκτοτε εμμένει στη θέση της ότι λύση πρέπει να βρεθεί μέσω των διμερών επαφών. (Συρίγος Άγγελος (1999). "Ελληνοτουρκικές διαφορές, η προσφυγή στο

άρθρου 36 του καταστατικού η προσφυγή της Ελλάδος ήταν άκυρη⁷⁴. Η Ελλάδα σαφώς γνωρίζοντας ότι μονομερή προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης δε μπορεί να γίνει, υποστήριζε ότι το κοινό ανακοινωθέν της 30^{ης} Μαΐου 1975, το οποίο είχε αποδεχθεί ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Ντεμιρέλ, ουσιαστικά αποτελούσε τη συγκατάθεση της Τουρκίας. Στο κοινό ανακοινωθέν, οι δύο ηγέτες των κρατών, «εξεδήλωσαν την πρόθεσιν των υποβολής της διαφοράς εις το Διεθνές Δικαστήριο». Επίσης σύμφωνα με τη γενική πράξη της Γενεύης του 1928, μονομερής προσφυγές κρατών, υπό προϋποθέσεις, μπορεί να γίνουν δεκτές. Μάλιστα υπήρχε και ιστορικό – δεδικασμένο το οποίο η ελληνική πλευρά επικαλέστηκε. Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης ωστόσο ερμήνευσε ότι το κοινό ανακοινωθέν δεν αποτελούσε συνυποσχετικό των δύο κρατών για προσφυγή τους σε αυτό, αλλά μία δήλωση προσπάθειας των δύο κρατών να βρεθεί λύση μέσω των διαπραγματεύσεων. Όσον αφορά τη γενική πράξη της Γενεύης που είχε υπογραφεί από την Κοινωνία των Εθνών, κράτησε τη στάση που οι μεγάλες δυνάμεις ήθελαν. Να μην λαμβάνετε πλέον υπόψιν και σταδιακά να απαγκιστρωθούν από αυτή. Εν πάση περιπτώσει, η ελληνική πλευρά ήξερε από την αρχή του εγχειρήματος, ότι οι πιθανότητες να γίνει δεκτό το αίτημα της ήταν όπως αναφέρετε σε έγγραφό του υπουργού εξωτερικών προς τον πρωθυπουργό, μοιρασμένες⁷⁵.

Αποτελώντας πλέον ιστορία από την ελληνοτουρκική κρίση του Αιγαίου το 1976, αυτό που μεταξύ άλλων μένει, είναι ότι η κρίση αυτή αποτέλεσε την πρώτη κρίση στις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών από το 1974 και μετά. Από την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο δηλαδή και έπειτα. Το πεδίο που διαδραματίστηκαν τα γεγονότα αυτή τη φορά ήταν το Αιγαίο. Επίσης στην ιστορία μένει και η αλησμόνητη δήλωση του Ανδρέα Παπανδρέου «...Βυθίσατε το Χόρα». Ακόμη και σήμερα είναι άγνωστο αν οι δηλώσεις αυτές του Ανδρέα Παπανδρέου έγιναν κατόπιν συνεννόησης της ελληνικής κυβέρνησης με το κόμμα του ΠΑΣΟΚ⁷⁶ και την αντιπολίτευση. Δύο τινά ισχύουν. Είτε οι δηλώσεις Παπανδρέου έγιναν κατόπιν συνεννόησης με την κυβέρνηση Καραμανλή, είτε ο Παπανδρέου προχώρησε σε αυτές τις δηλώσεις αυτοβούλως εκφράζοντας την προσωπική του θέση και ενδεχομένως και τη θέση του κόμματος του.

Σε συνέντευξη που παραχώρησε πολύ αργότερα ο Πέτρος Μολυβιάτης, στενός συνεργάτης του Κωνσταντίνου Καραμανλή, διαβεβαιώνει ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου, προχώρησε στις

Διεθνές Δικαστήριο και η σταθερότητα στο Αιγαίο'', από Γιαλλουρίδη Χρ. και Τσάκωνα Π. (συγ.). Ελλάδα και Τουρκία μετά του τέλους του ψυχρού πολέμου. Αθήνα: Σιδέρης 404.

⁷⁴ Συρίγος Α. ο.π. σ. 405.

⁷⁵ Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (ΑΚΚ/ΙΚΚ).

⁷⁶ Το ΠΑΣΟΚ είχε αναδειχθεί τρίτο κόμμα, πίσω από την Νέα Δημοκρατία του Κωνσταντίνου Καραμανλή και της Ένωσης Κέντρου του Γεώργιου Μαύρου.

δηλώσεις του χωρίς να έχει υπάρξει η παραμικρή συνεννόηση αυτού με τον αρχηγό της Νέας Δημοκρατίας και τότε πρωθυπουργό της χώρας Κωνσταντίνο Καραμανλή. Ο Μολυβιάτης στη συνέντευξη που παραχώρησε, πληροφορεί ότι ο ίδιος ενημέρωσε τον πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ για τις τελευταίες εξελίξεις όπως ενημέρωσε και τον αρχηγό της τότε αξιωματικής αντιπολίτευσης Γεώργιο Μαύρο. Μάλιστα, η ενημέρωση του Παπανδρέου κατέστη δύσκολη και χρειάστηκε η συνδρομή της χωροφυλακής για τον εντοπισμό και την ενημέρωση του, καθώς ο Παπανδρέου εκείνο το διάστημα περιόδευε στην Θράκη. Ο πρώην υπουργός εξωτερικών, ωστόσο διαβεβαιώνει και τονίζει, ότι δεν υπήρχε κάτι περισσότερο από αυτήν την ενημέρωση και επίσης επιβεβαιώνει από την μεριά του ότι δεν υπήρχε απευθείας επικοινωνία των δύο προέδρων, Καραμανλή και Παπανδρέου⁷⁷. Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, ενημερώνει ότι οι δύο ηγέτες (Καραμανλής και Παπανδρέου), συνήθιζαν να συνομιλούν σε ιδιωτικές συζητήσεις και ποτέ τηλεφωνικά. Επομένως αυτό είναι κάτι που δεν θα «ξέφευγε της ρουτίνας» από τη στιγμή μάλιστα, που η σοβαρότητα του θέματος ήταν τόσο μεγάλη.

Μετέπειτα ο Ανδρέας Παπανδρέου, με δηλώσεις αλλά και ομιλίες του στη Βουλή, έχει δημιουργήσει ερωτηματικά και έχει αφήσει υπόνοιες ότι όλα έχουν γίνει αφού πρώτα είχε προηγηθεί συνεννόηση με τον Καραμανλή, προκειμένου να επιτευχθεί η γραμμή που θα εξυπηρετούσε ένα μείζον εθνικό θέμα. Έτσι σύμφωνα με την ερμηνεία του Παπανδρέου, όλα έγιναν κατόπιν συνεννοήσεως των δύο, προκειμένου η επιθετική στάση του, να χρησιμοποιηθεί από τον Καραμανλή στις διεθνείς του συνομιλίες⁷⁸. Να δείξει δηλαδή, ότι από το εσωτερικό του δέχεται πιέσεις για πιο επιθετική και αποφασιστική στάση ακόμη και εάν αυτό οδηγήσει σε πόλεμο. Για τον Πέτρο Μολυβιάτη όμως, ότι άλλο έλαβε χώρα μετά από τις δηλώσεις Παπανδρέου, δεν ήταν τίποτα άλλο, παρά αναγνώριση της αστοχίας των δηλώσεων. Για τον ίδιο όλα τα ερωτηματικά που γεννήθηκαν από όσα υπαινίχτηκε αργότερα ο Παπανδρέου, ήταν προσπάθεια να καλυφθεί το άστοχο και το ατυχές των αρχικών του δηλώσεων.

Τα ερωτηματικά για τα οποία έγινε λόγος ότι έχουν δημιουργηθεί στην πορεία, γύρω από το ζήτημα εάν υπήρχε συνεννόηση Καραμανλή – Παπανδρέου πριν να ειπωθεί η φράση «...βυθίσατε το Χόρα» από τον δεύτερο, προκύπτουν κυρίως την συνεδρίαση της Βουλής που έλαβε χώρα στις 23^{ης} Μαΐου του 1980. Σε εκείνη τη συνεδρίαση ο Ανδρέας Παπανδρέου, σηκώνοντας το γάντι μετά την ομιλία του τότε υπουργού Εθνικής Άμυνας Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, είπε: *«Έχω πολλές φορές δεχθεί τα πυρά και της κυβέρνησης και του Τύπου πάνω σε αυτό το σύνθημα. Είμαι δυστυχώς δεσμευμένος και δεν είμαι σε θέση*

⁷⁷ Παπαδόπουλος Π. *Το άγνωστο παρασκήνιο του «Βυθίσατε το Χόρα», τον Αύγουστο του 1976*, Kathimerini.gr, 07/09/2020.

⁷⁸ Συρίγος Άγγελος, , οπ. π. σ. 316.

να μιλήσω, οποιαδήποτε φθορά και αν αυτό επιφέρει, γιατί σέβομαι κοινές αποφάσεις σε κρίσιμα θέματα. Παρά πέρα δεν είμαι σε θέση να πω, αλλά είμαι υποχρεωμένος, αν δεν σταματήσει αυτή η ιστορία, κάποτε να παραβιάσω τον λόγο μου και να μιλήσω...». Τις υπόνοιες περί συνεννόησης που άφησε να εννοηθούν ο Παπανδρέου, μετά από λίγα λεπτά στη δική του αγόρευση επιβεβαίωσε ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, λέγοντας ότι πράγματι τον Αύγουστο κιόλας του 1976, λίγο μετά τη δήλωση του αυτή, σε ερώτηση που του έκανε ο ίδιος, για το πως έφτασε στο σημείο να πει αυτή τη φράση, εκείνος απάντησε ότι το έκανε για εθνικούς λόγους⁷⁹.

Από τη στιγμή των δηλώσεων του Ανδρέα Παπανδρέου από την ακριτική Θράκη, έχουν περάσει σαράντα πέντε ολόκληρα χρόνια. Σε κάθε νέα ένταση ή κρίση με τη γείτονα χώρα, επιστρέφουν στην μνήμη του κάθε Έλληνα οι δηλώσεις Παπανδρέου, οι οποίες εκφράζουν μια δυναμική και αποφασιστική στάση απέναντι στη Τουρκία. Είναι λογικό οι δηλώσεις αυτές να μείνουν στην ιστορία καθώς αποτελούν την πιο επιθετική ρητορική, ηγέτη της Ελλάδος στις προκλήσεις της Τουρκίας. Στο ερώτημα αν υπήρξε συνεννόηση μεταξύ Κωνσταντίνου Καραμανλή και Ανδρέα Παπανδρέου προτού προχωρήσει στις δηλώσεις του αυτές ο δεύτερος, απάντηση μέχρι και σήμερα δεν υπάρχει. Εικασίες μπορούν να γίνουν αλλά τίποτα παραπάνω. Εάν πράγματι υπήρξε συνεννόηση και κοινή απόφαση η οποία έπρεπε να παραμείνει μυστική, τότε φαίνεται ότι τόσο η κυβέρνηση όσο και η αντιπολίτευση την ακολούθησαν κατά γράμμα με αποτέλεσμα ο σχεδιασμός να εκτελεστεί σύμφωνα με το πλάνο που είχε σχεδιαστεί για αυτό το τόσο σοβαρό εθνικό θέμα.

Ο Κων/νος Καραμανλής λίγες μέρες πριν την αποκλιμάκωση της κρίσης (14/08/1976), ενημέρωσε με επιστολή⁸⁰ τον υπουργό εξωτερικών Χένρι Κίσιγκερ, ότι εάν η Τουρκία συνεχίσει τις προκλήσεις και εάν οι ΗΠΑ δεν κρατήσουν μια ξεκάθαρη στάση υπέρ της σταθερότητας και της ειρήνης στην περιοχή, τότε η Ελλάδα μπορεί να αναγκαστεί να προστατέψει τα δικαιώματά της διά των όπλων. Τελικά η αυτοσυγκράτηση που επέδειξε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής αποσόβησε την κλιμάκωση της κρίσης και την πολεμική σύγκρουση. Άλλωστε, εάν η ελληνική πλευρά προχωρούσε στον τορπιλισμό του ερευνητικού-σεισμογραφικού σκάφους ΜΤΑ ΣΙΣΜΙΚ 1, θα είχε υπερβεί τα όρια της άμυνας⁸¹.

⁷⁹ Στούκας Μ.. *Η ελληνοτουρκική κρίση του 1976 και η περίφημη φράση του Α.Γ. Παπανδρέου «Βυθίσατε το Χόρα»*, Protothema.gr, 02/03/2020

⁸⁰ Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (ΑΚΚ/ΙΚΚ).

⁸¹ Ιωάννου Κρατερός & Στρατής Αναστασία, *Δίκαιο της θάλασσας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013, σ. 406. Υποστηρίζεται η άποψη αυτή σε περίπτωση που η Ελλάδα προχωρούσε σε τορπιλισμό του τούρκικου ερευνητικού σκάφους.

7. Το Αιγαίο άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου

Η διαφορά που προέκυψε στο Αιγαίο, ήταν στην ουσία η πρώτη διμερής τους διαφορά μετά από αρκετά χρόνια. (Δεν αναφερόμαστε στο κυπριακό, το οποίο αποτελούσε μόνιμο αγκάθι στις σχέσεις των δύο χωρών). Από το σημείο ωστόσο που ανακύπτει η διαφορά τους για την υφαλοκρηπίδα, μπορεί να ειπωθεί ότι άνοιξαν οι ασκοί του Αιόλου, καθώς γρήγορα η Τουρκία μετέτρεψε την μέχρι τότε διαφορά των δύο χωρών, σε έναν μακροσκελή κατάλογο εκκρεμών διαφορών και ανοιχτών ζητημάτων. Με τον τρόπο αυτό, ενώ τα γεγονότα έδειχναν να οδηγούνται σε κρίση και μία λύση φάνταζε απίθανη έως το 1974, η Τουρκία έριξε περισσότερο λάδι στη φωτιά και τορπίλισε τις προσπάθειες και τις διμερείς συνομιλίες προκειμένου να βρεθεί λύση και να σταματήσει η ένταση που ανέβαινε συνεχώς. Στον κατάλογο αυτό μεταξύ άλλων για πρώτη φορά αναφέρθηκαν ως διαφορές και ανοιχτά ζητήματα ανάμεσα στα δύο κράτη:

- Οι τουρκικές μειονότητες
- Το ζήτημα της αποστρατικοποίησης ελληνικών νησιών
- Η ΑΟΖ και η υφαλοκρηπίδα
- Και μία σειρά άλλων θεμάτων μικρότερης σημασίας.

Η ενέργεια αυτή της Τουρκίας οδήγησε την άλλη πλευρά, δηλαδή την Ελλάδα, όχι μόνο στο να μη δεχθεί να συζητήσει τίποτα από όσα περιλαμβάνονταν στον τουρκικό κατάλογο πλην του θέματος της υφαλοκρηπίδας, αλλά και στο να απαντήσει στην «τουρκική πρόκληση» με τη σύνταξη ενός καταλόγου από μεριάς της, με τα δικά της θέματα τα οποία πίστευε και θεωρούσε ότι πρέπει να συζητηθούν και να βρεθεί λύση. Μεταξύ άλλων ο ελληνικός κατάλογος περιλάμβανε:

- Την παραβίαση από την Τουρκία των χωρικών της υδάτων και του εναέριου χώρου της⁸².
- Αποκατάσταση της αριθμητικής ισορροπίας των μειονοτήτων Ελλάδας και Τουρκίας.
- Ζητήματα που αφορούν το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης.
- Την επέκταση των χωρικών υδάτων της Ελλάδας, από τα 6 στα 12 ναυτικά μίλια.

Μάλιστα το τελευταίο αυτό ζήτημα και με αφορμή την διαμάχη του Αιγαίου έκανε την Άγκυρα να μιλήσει ξεκάθαρα για κόκκινες γραμμές και για ενδεχόμενο πόλεμο. Με άλλα λόγια η Τουρκία έκανε σαφές στην Ελλάδα ότι αν ασκήσει το νόμιμο δικαίωμα της και επεκτείνει την

⁸² Η πρώτη παραβίαση του ελληνικού εναέριου χώρου από τουρκικά πολεμικά αεροσκάφη, πραγματοποιήθηκε το 1974. (Συρίγος Αγγελος, ελληνοτουρκικές σχέσεις, οπ. π. σ. 238).

ΑΟΖ της από τα 6 ναυτικά μίλια στα 12 ναυτικά μίλια, αυτό θα αποτελέσει εχθρική πράξη για την ίδια και κατ' επέκταση αιτία πολέμου (casus belli)⁸³.

Με όλα τα παραπάνω να λαμβάνουν χώρα και με αποκορύφωμα την έξοδο του Τσανταρλί τις τελευταίες μέρες της άνοιξης του 1974, ήταν φυσικό και επόμενο οι συνομιλίες για την εξεύρεση λύσης και την αποφόρτιση της καταστάσεως που είχε διαμορφωθεί να πέσουν στο κενό. Ο τότε πρόεδρος της Τουρκίας Ετσεβίτ ήθελε ο διάλογος να περιλαμβάνει όλα τα ζητήματα που η Τουρκία είχε θέση προς συζήτηση, ενώ η ελληνική κυβέρνηση με τότε πρωθυπουργό τον Ανδρουτσόπουλο δεν συναινούσε σε αυτό. Από εκείνη τη χρονική στιγμή και έπειτα παγιώνεται η στρατηγική της Τουρκίας για μια συμφωνία εφ' όλης της ύλης.

8. Το πρακτικό της Βέρνης. Συμφωνία κενού περιεχομένου;

Εάν κάποιος κρίνει σήμερα τα αποτελέσματα για τις δύο χώρες που επέφερε το περίφημο πρακτικό της Βέρνης, στην εξέλιξη της κρίσης του 76, ενδεχομένως να μιλήσει για συμφωνία μηδενικού αθροίσματος ή κενής περιεχομένου. Σε καμία περίπτωση ωστόσο, δεν μπορεί να λεχθεί κάτι τέτοιο, ιδιαίτερα εάν τα γεγονότα εξεταστούν βαθύτερα και όχι τόσο επιφανειακά. Επιπλέον δεν θα πρέπει να αγνοηθούν οι συνθήκες που επικρατούσαν όταν άρχιζαν οι συζητήσεις για την υπογραφή του συμφώνου αυτού.

Οι συνομιλίες που ξεκίνησαν στην Ελβετία, τον Νοέμβριο του 76 και οδήγησαν στο πρακτικό της Βέρνης, στόχο είχαν **όχι** να επιλύσουν τη διαφορά που είχε προκύψει και να δώσουν λύση στο ζήτημα της υφαλοκρηπίδας, αλλά να καθιερώσουν ένα πλαίσιο συνεννόησης και επικοινωνίας, τέτοιο που να άνοιγε ξανά τους διπλωματικούς διαύλους που ως αποτέλεσμα θα είχε πιθανή συμφωνία γύρω από το ζήτημα.

Για να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός ήταν απαραίτητο και τα δύο κράτη να σταματήσουν ενέργειες σε περιοχές όπου η υφαλοκρηπίδα ήταν αμφισβητούμενη. Αν και με καθυστέρηση και έχοντας δεύτερες και τρίτες σκέψεις, τελικά η Τουρκία συμφώνησε σε αυτό⁸⁴. Με τη συμφωνία να έχει τελικώς επέλθει μπορούσαν να ξεκινήσουν απευθείας διαπραγματεύσεις μεταξύ των χωρών, γεγονός που από την αρχή των γεγονότων, έβρισκε σύμφωνη τη Τουρκία.

8.1. Αδυναμίες του πρακτικού

⁸³ Συρίγος Άγγελος, οπ .π. σ. 238, 239, 253, 254.

⁸⁴ Η Τουρκία η οποία βγήκε στο Αιγαίο ψάχνοντας και αυτή κοιτάσματα πετρελαίου, έβλεπε την πρόταση αυτή, ως φρένο στις φιλοδοξίες της, την ίδια στιγμή που η Ελλάδα είχε ανακαλύψει κοιτάσματα στη Θάσο, και μάλιστα όπως πιστευόταν τότε ιδιαίτερα πλούσια σε περιοχή που δεν ήταν αμφισβητούμενη η υφαλοκρηπίδα. Έτσι ένιωθε ότι η Ελλάδα είναι σύμφωνη σε μία τέτοια εξέλιξη, διότι μιλάει εκ' του ασφαλούς. Εάν η πρόταση περνούσε, η Ελλάδα θα μπορούσε μέχρι να ξεκαθαρίσει η γενικότερη εικόνα να εργαστεί επάνω στα ήδη ανακαλυφθέντα κοιτάσματα, χωρίς όμως κάτι αντίστοιχο να ισχύει για τη Τουρκία.

Η μη αναλυτική αναγραφή ως προς το μέρος και το χρόνο εφαρμογής του Πρακτικού, το έκανε να χωλαίνει από τη γέννηση του. Όσων αφορά το μέρος εφαρμογής, τα δύο κράτη κατέληξαν να χρησιμοποιούν κατά το δοκούν το άρθρο 6 του Πρακτικού. Δεν υπήρξε ταύτιση απόψεων για τη γεωγραφική περιοχή στην οποία αναφέρονταν το Πρακτικό. Χωρίς να χρειαστεί να αναφερθούν οι λεπτομέρειες της διαφωνίας, ως προς το γεωγραφικό προσδιορισμό του Πρακτικού, Ελλάδα και Τουρκία ερμήνευαν διαφορετικά το άρθρο 6 αυτού. Η Τουρκία θεωρούσε ότι διαμφισβητούμενη υφαλοκρηπίδα δεν ήταν μόνο τα σημεία ανατολικά των ελληνικών νησιών, αλλά όλη η θαλάσσια περιοχή η οποία κάλυπτε την αδειοδότηση που είχε εκδώσει προς την ΤΡΑΟ⁸⁵.

Ο χρόνος που θα ήταν ενεργό το Πρακτικό δεν αναφερόταν ρητά σε αυτό. Έτσι ακόμα και σε αυτό το κομμάτι υπήρξε σύγχυση και διαφωνία, κάτι που ισχύει μέχρι σήμερα. Η Ελλάδα ήδη από το 1980 θεωρεί και ισχυρίζεται ότι το Πρακτικό της Βέρνης δεν έχει καμία πλέον ισχύ, σε αντίθεση με την Τουρκία που μέχρι σήμερα το θεωρεί ως ενεργό⁸⁶. Μια ακόμη μεγάλη αδυναμία του συμφώνου⁸⁷, ήταν το γεγονός ότι αν και αναφερόταν η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης ή σε κάποιο άλλο διεθνές δικαιοδοτικό όργανο, ήταν αόριστο και χαλαρό ως προς τον χρόνο προσφυγής αλλά και τον λόγο. Όπως το Πρακτικό είχε διατυπωθεί, αφήνει να εννοηθεί, ότι το Διεθνές όργανο στο οποίο θα προσέφευγαν τα δύο κράτη θα επικύρωνε απλά τη συμφωνία στην οποία είχαν καταλήξει μέσα από απευθείας μεταξύ τους διαβουλεύσεις. Δηλαδή δεν θα ήταν αυτό το οποίο θα αποφάσιζε για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου, έπειτα από αίτημα και προσφυγή των δύο κρατών σε αυτό.

Η μεγαλύτερη αποτυχία του Πρακτικού της Βέρνης βεβαίως ήταν ότι δεν συνέδραμε ουσιαστικά στο να βρεθεί λύση στο επίμαχο ζήτημα της υφαλοκρηπίδας. Κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει ότι το Πρακτικό, έβαλε ξανά τις δύο χώρες στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, επανάφερε τον διάλογο και έκανε κατανοητό και σεβαστό και στις δύο μεριές ότι λύση θα δοθεί μόνο με ειρηνικά μέσα. Ωστόσο, πραγματικότητα είναι ότι το Πρακτικό προκάλεσε σύγχυση και μεταγενέστερα ένα επιπλέον θέμα διαφωνίας. Για την Ελλάδα το Πρακτικό είναι παρωχημένο και ανενεργό⁸⁸ ήδη από το 1980, όταν και με υπαιτιότητα της Τουρκίας οι διαπραγματεύσεις σταματήσαν⁸⁹, ενώ η Άγκυρα το θεωρούσε και εξακολουθεί να το θεωρεί

⁸⁵ Συρίγος Άγγελος, οπ .π. σ. 330.

⁸⁶ Διαθέσιμο στο www.mfa.gov.tr (Υπουργείο εξωτερικών Τουρκίας).

⁸⁷ Πρέπει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι η προσφυγή στο Διεθνές όργανο, αναφέρονταν σε ένα παράλληλο πρακτικό, το οποίο παρέμεινε μυστικό έως και το 1992, όπου δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά από τον δημοσιογράφο Λάμπρο Παπαντωνίου, μέσα από το βιβλίο Χάνουμε το Αιγαίο.

⁸⁸ Τις λέξεις αυτές χρησιμοποίησε η ελληνική πλευρά ενώπιον του Συμβουλίου Ασφαλείας το 1987.

⁸⁹ Σύμφωνα με το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών: « Οι δύο χώρες άνοιξαν διαπραγματεύσεις για το θέμα της υφαλοκρηπίδας τον Νοέμβριο του 1976, συντηνονόώντας το γνωστό ως Πρακτικό της Βέρνης το οποίο έθετε το πλαίσιο του διαλόγου. Ο διάλογος, όμως, τερματίστηκε άπρακτος το 1981, λόγω των συνεχών παλινδρομήσεων και της αδιάλλακτης στάσης της Τουρκίας, οπότε εξέπνευσε παράλληλα και το Πρακτικό της Βέρνης, το οποίο αφορούσε τις συγκεκριμένες διαπραγματεύσεις και επομένως η ισχύς και

ενεργό και σε ισχύ. Τα μηδαμινά αποτελέσματα του Πρακτικού αλλά και η σύγχυση που αυτό προκάλεσε φάνηκαν περίτρανα στην επόμενη μεγάλη ελληνοτουρκική κρίση του 1987.

9. Ο Τύπος της εποχής και η αισιοδοξία της ελληνικής πλευράς για ανακάλυψη πετρελαίου

Όσο Ελλάδα και Τουρκία φιλονικούσαν στο χώρο του Αιγαίου, μεγάλη μερίδα του ελληνικού Τύπου έκανε λόγο για μεγάλα και καλής ποιότητας κοιτάσματα πετρελαίου. Κάποια από αυτά μάλιστα, χαρακτηρίζονταν από τον Τύπο ως αστείρευτα.

Ενδεικτικά πρωτοσέλιδα⁹⁰ της απογευματινής εκείνης της εποχής⁹¹ κυκλοφορούσαν με τίτλο: “Πολύ πετρέλαιο βγήκε στη Θάσο” (09/01/1974), “Πετρέλαιο θα ρέει σε έναν χρόνο” (15/02/1974), “50.000 βαρέλια ημερησίως” (16/02/1974), “Νέα χρυσοφόρος Γεώτρησις” (18/02/1974, “Η Θάσος υπερκαλύπτει της ανάγκες μας” (10/04/1974). Στο ίδιο μήκος κύματος ασφαλώς κινούνταν και τα πρωτοσέλιδα των υπολοίπων εφημερίδων⁹², με τον ελεύθερο κόσμο στο πρωτοσέλιδο του στις 19/02/1974 να γράφει: “Αναβλύζει άφθονον το πετρέλαιον της Πρίμος Γ” και τα Νέα με τη σειρά τους να γράφουν στις 14/02/2021: “Το πετρέλαιο εκμεταλλεύσιμο. Οι ειδικοί της Οσεάνικ μιλούν για 5.000 έως 50.000 βαρέλια ημερησίως”, ενώ μια μέρα αργότερα το πρωτοσέλιδο της ίδιας εφημερίδας κυκλοφορούσε με τίτλο: “Πετρελαιοπαραγωγός χώρα. 1400 τόνοι μόνο από ένα στρώμα! Και 40 χιλιάδες πόδια φυσικών αερίων”. Ο ενθουσιασμός η αισιοδοξία γύρω από τα κοιτάσματα του Αιγαίου και το αντίκτυπο που αυτά θα είχαν για την Ελληνική οικονομία δεν κόπασαν. Η εφημερίδα Μακεδονία τον Νοέμβριο του 1975 κυκλοφορούσε με τίτλο στο πρωτοσέλιδο⁹³ της: “Κυβερνητική ανακοίνωση, Αρχίζει η εκμετάλλευση των πετρελαίων Θάσου, ευρύτατες προοπτικές για την οικονομίας μας”.

Σε καμία περίπτωση δεν θα ήταν σωστό να χρησιμοποιηθεί η φράση «άνθρακας ο θησαυρός», αλλά από την άλλη τα γεγονότα διέψευσαν τα πανηγυρικά πρωτοσέλιδα των εφημερίδων και τις υψηλές και υπεραισιόδοξες προσδοκίες της ελληνικής πλευράς, που έκαναν λόγο μέχρι και για ενεργειακή αυτάρκεια της χώρας. Οι γεωτρήσεις που ακολούθησαν τα επόμενα τρία χρόνια, από την ανακάλυψη του κοιτάσματος στον Πρίνο, έδειξαν όχι μόνο ότι το κοιτάσμα δεν είχε την τεράστια έκταση που αρχικά πιστευόνταν ότι είχε, αλλά και η

η διάρκειά του τελούσαν σε άμεση συνάρτηση με εκείνες». Διαθέσιμο στο <https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/oriothetisi-yfalokripidas.html>

⁹⁰ Γίνεται παράθεση των πρωτοσελίδων στο παράρτημα, εικόνα 1, 2, 3, 4, 5, 6, αντίστοιχα.

⁹¹ Η απογευματινή εκείνη την εποχή ήταν η εφημερίδα με την μεγαλύτερη κυκλοφορία.

⁹² Γίνεται παράθεση των πρωτοσελίδων στο παράρτημα, εικόνα 7, 8.

⁹³ Παράρτημα εικόνα 9.

ποιότητα του πετρελαίου δεν ήταν η αναμενόμενη, καθώς σε αυτό περιέχονταν μεγάλες ποσότητες θείου⁹⁴.

Β΄ Μέρος

10. Η ελληνοτουρκική κρίση του 1987

Το πρακτικό της Βέρνης στόχο είχε να ανοίξει τους διπλωματικούς διαύλους εκ νέου και να συμβάλει στην αποκλιμάκωση της έντασης που είχε δημιουργηθεί, προκειμένου να αναθερμανθούν οι σχέσεις Ελλάδος και Τουρκίας. Αυτό θα αποτελούσε το βασικό πρώτο στάδιο που στη συνέχεια θα μπορούσε να οδηγήσει και ένα βήμα πιο πέρα από την αποκλιμάκωση της κρίσης του 76, που επέφερε τελικά. Η αποτυχία του Πρακτικού σε αυτό το σημείο, σε συνδυασμό με το πάγωμα των διμερών συζητήσεων για το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας, οδήγησαν τα δύο κράτη για ακόμη μία φορά σε μία μεγάλη κρίση, αυτή του 1987. Η κρίση του 87, έφερε Ελλάδα και Τουρκία ένα βήμα πριν τον πόλεμο. Ομοιότητες με τη κρίση του 1976 μπορούν να εντοπιστούν πολλές, τόσο στις αιτίες, τα πρόσωπα, τα μέσα και τον χώρο, όσο και στους τρόπους που τα δύο κράτη επέλεξαν να ενεργήσουν, καθώς και στο τελικό αποτέλεσμα. Η κρίση του 1987 ή αλλιώς ο παρ' ολίγον πόλεμος, όπως συχνά συναντάται στη βιβλιογραφία, ήταν αποτέλεσμα ασυνεννοησίας, μη ύπαρξης διαύλων διαλόγου και επικοινωνίας, αλλά και αμοιβαίας καχυποψίας, που αφενός υπήρχε πάντα ανάμεσα τους, αφετέρου δυνάμωσε έπειτα από τη μεγάλη κρίση στις σχέσεις τους το 1976. Αν και από τη κρίση του 1976 έως και τη νέα κρίση του 1987, μεσολαβεί κάτι παραπάνω από μια δεκαετία, τα χρόνια αυτά δεν ήταν χρόνια χωρίς εντάσεις και ανοιχτά ζητήματα. Όπως και στη κρίση του 76, έτσι και σε αυτή του 87, ο ουρανός άρχισε να σκοτεινιάζει από τα πρώτα χρόνια της νέας δεκαετίας⁹⁵.

11. Το κυνήγι του μαύρου χρυσού ξαναρχίζει στη θάλασσα του Αιγαίου

Με τη παύση των συνομιλιών το 1980⁹⁶, μοιραία επήλθε και το τέλος στην επίτευξη συμφωνίας γύρω από το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας. Ωστόσο οι υδρογονάνθρακες εξακολουθούσαν να βρίσκονται εκεί και να αποτελούν από τη μία δέλεαρ για τα δύο κράτη αλλά και τις εταιρίες εξόρυξης, και από την άλλη μήλο της Έριδος. Επομένως δεν θα αργούσε

⁹⁴ Συρίγος Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, οπ.π. σ. 244.

⁹⁵ Μετά τη νίκη στις εκλογές του Οκτωβρίου του 1981, το ΠΑ.ΣΟ.Κ έκανε ξεκάθαρο στην Τουρκική πλευρά ότι δεν μπορεί να συνεχιστεί ο διάλογος υπό το καθεστώς των συνεχιζόμενων παραβιάσεων του ελληνικού θαλάσσιου χώρου. Οι παραβιάσεις στο Αιγαίο και η αναγνώριση του ψευδοκράτους το 1983 αποτέλεσαν τους δύο σημαντικότερους παράγοντες που οδήγησαν ουσιαστικά στη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων Ελλάδας και Τουρκίας.

⁹⁶ Συρίγος Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, οπ.π. σ. 377.

η στιγμή που κάποια από τις πλευρές αυτές, θα έκανε την κίνηση προκειμένου να εκμεταλλευτεί τα κοιτάσματα που εικάζονταν ότι υπήρχαν στο χώρο του Βορείου Αιγαίου, τον οποίο αξιώνε Ελλάδα και Τουρκία.

Το καλοκαίρι του 1981, βρίσκει την κοινοπραξία Denison⁹⁷, να ζητεί και να λαμβάνει άδεια από την ελληνική κυβέρνηση, με σκοπό να πραγματοποιήσει έρευνες, εκτός των χωρικών υδάτων της Ελλάδας. Το αίτημα της κοινοπραξίας προς την κυβέρνηση της Ελλάδας και συγκεκριμένα της Νέας Δημοκρατίας, που διάνυε τους τελευταίους της μήνες στην εξουσία πριν την επερχόμενες εκλογές, πραγματοποιήθηκε διότι από το 1978 είχε εκδοθεί διαταγή από το Γ.Ε.Ν.⁹⁸, σύμφωνα με την οποία απαγορεύονταν οποιαδήποτε έρευνα ή εξόρυξη στην περιοχή, όπως με τη σειρά του υπαγόρευε το Πρακτικό της Βέρνης. Η διαταγή που είχε εκδοθεί από το Γ.Ε.Ν ήδη από το 1978, δεν έπαψε να ισχύει διότι δεν αναγράφονταν πουθενά σε αυτή η διάρκεια ισχύ της, ούτε εκδόθηκε νέα που να παύει ή να τροποποιεί με οποιονδήποτε τρόπο την αρχική.

Το τοπίο τελικά ξεκαθάρισε ύστερα από πρωτοβουλία ή και «πίεση» της κοινοπραξίας, που αν μην τη άλλο επιθυμούσε να προβεί σε έρευνες και εξορύξεις στην περιοχή η οποία από τα αποτελέσματα των αρχικών ερευνών, χαρακτηριζόταν ως υποσχόμενη. Κατόπιν συνεννόησης του Γ.Ε.Ν., του υπουργείου Ενέργειας⁹⁹ και του Υπουργείου Άμυνας¹⁰⁰, δόθηκε το πράσινο φως στη κοινοπραξία να ξεκινήσει τις εργασίες της. Η εξέλιξη αυτή δεν άλλαξε ούτε με την αλλαγή κυβέρνησης που πραγματοποιήθηκε έπειτα από τις εκλογές του Οκτωβρίου του 1981¹⁰¹. Απόρροια όλων των παραπάνω ήταν η κοινοπραξία να ξεκινήσει έρευνες τις πρώτες μέρες του νέου έτους (1982), και συγκεκριμένα στα τέλη του Ιανουαρίου. Η κίνηση αυτή επέφερε τις πρώτες αντιδράσεις της Τουρκίας, το πάγωμα έκδοσης νέων αδειών από τη κυβέρνηση προς τη κοινοπραξία και «τυπικά τον θάνατο» στο Πρακτικό της Βέρνης.

12. Ναι μεν αλλά...

Η νεοσχηματισμένη κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου ακολούθησε τα πεπραγμένα της προηγούμενης κυβέρνησης. Η Νέα Δημοκρατία λίγες μέρες πριν παραδώσει τις εκλογές και αποχωρήσει από την εξουσία, είχε απαντήσει θετικά στο αίτημα της κοινοπραξίας για έρευνες 2 ναυτικά μίλια έξω από τα χωρικά ύδατα της Ελλάδας, καθώς όπως είχε δηλώσει ο υπουργός Εθνικής Άμυνας Αβέρωφ-Τοσίτσας, «οι λόγοι πλέον εξέλιπον» για να μην απετράπη κάτι

⁹⁷ Εταιρία καναδικών συμφερόντων που είχε συνάψει συμφωνία στα τέλη της δεκαετίας του 70 με το Ελληνικό δημόσιο, για έρευνα και εξόρυξη πετρελαίου στη περιοχή του Θρακικού πελάγους.

⁹⁸ Γενικό Επιτελείο Ναυτικού.

⁹⁹ Υπουργός – Στέφανος Μάνος.

¹⁰⁰ Υπουργός – Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας.

¹⁰¹ Οι εκλογές έδωσαν τη σκυτάλη στον Ανδρέα Παπανδρέου και το ΠΑ.ΣΟ.Κ.

τέτοιο. Το ζήτημα αυτό ενδεχομένως να το χειρίστηκε με το τρόπο αυτό η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας διότι ήξερε, ότι τις εξελίξεις θα τις διαχειρίζονταν η νέα κυβέρνηση, που όπως όλα έδειχναν θα ήταν του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Έτσι απαντώντας θετικά το ηγετικό κομμάτι της Νέας Δημοκρατίας στο αίτημα της κοινοπραξίας, κέρδισε τις εντυπώσεις του εσωτερικού κοινού της Ελλάδος αλλά και της κοινοπραξίας, ενώ στην πραγματικότητα άφησε τη διαχείριση του ζητήματος και όποιες εξελίξεις και αντιδράσεις αυτό θα επέφερε στην επόμενη κυβέρνηση. Η κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ αργότερα κατηγόρησε τη Νέα Δημοκρατία για τον παραπάνω λόγο¹⁰². Το ζήτημα αυτό έμοιαζε με «καυτή πατάτα» που κανένας δεν ήθελε να κρατά στα χέρια του.

Η άδεια που παραχωρήθηκε στη κοινοπραξία τον Αύγουστο του 1980 για έρευνες εκτός των χωρικών υδάτων της Ελλάδας, ήταν και η τελευταία. Από τη μία η κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου υποστήριζε περίτρανα ότι το Πρακτικό της Βέρνης είναι ανενεργό και ουδεμία δέσμευση προκύπτει για την Ελλάδα από αυτό, αλλά από την άλλη υπήρχε σταθερή άρνηση σε νέα παραχώρηση άδειας στη κοινοπραξία.

13. Η σύγκρουση της κοινοπραξίας με το Ελληνικό Δημόσιο

Η κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου υποστήριζε ότι δε δεσμεύεται από το Πρακτικό της Βέρνης το οποίο είναι ανενεργό λόγω υπαιτιότητας της Τουρκίας. Έχοντας αυτή τη ρητορική, αποτελεί αντίφαση το γεγονός ότι δεν εξέδιδε άδειες έρευνας και εξόρυξης στην κοινοπραξία DENISON¹⁰³, παρόλα τα αιτήματα αυτής και την αρχική της συμφωνία με το Ελληνικό Δημόσιο.

Ως αποτέλεσμα των ανωτέρω ήταν η κοινοπραξία να προσφύγει στη δικαιοσύνη κατά του Ελληνικού δημοσίου το 1985, διότι η καθυστέρηση αυτή επέφερε ζημία για την ίδια. Επιπλέον υπήρχε ο κίνδυνος να εκπνεύσει ο χρόνος της σύμβασης της με το Ελληνικό δημόσιο¹⁰⁴.

¹⁰² Έχει ειπωθεί ωστόσο ότι ο Γεώργιος Ράλλης, ως πρόεδρος της κυβέρνησης, ενημέρωσε την κοινοπραξία ότι πέρα από την θετική απάντηση της κυβέρνησης του προς αυτήν, εκείνη πριν ξεκινήσει το οτιδήποτε θα έπρεπε να έρθει σε συνεννόηση με την νέα κυβέρνηση που θα αναδειχθεί μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου.

¹⁰³ Η εταιρία DENISON, καναδικών συμφερόντων, κατείχε το μεγαλύτερο ποσοστό μετοχών. Στη κοινοπραξία μαζί με την ΔΕΠ, συμμετείχαν ακόμη τρεις εταιρίες, γερμανικών και αμερικανικών συμφερόντων.

¹⁰⁴ Εάν υπήρχε λόγος ανωτέρας βίας, η συμφωνία που είχαν υπογράψει ελληνικό δημόσιο και κοινοπραξία θα παρατείνονταν. Από το 1981 και την ανακοίνωση από πλευράς του ελληνικού δημοσίου, ότι δεν υπάρχει λόγος να μην πραγματοποιούνται πλέον έρευνες, είναι αμφίβολο εάν μετά την παρέλευση της χρονικής διάρκειας που αναφέρονταν στη συμφωνία, η κοινοπραξία θα μπορούσε να ισχυριστεί λόγους ανωτέρας βίας, προκειμένου να της δοθεί παράταση. (Συρίγος Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις, ο.π. σ. 377*).

14. Οι προσπάθειες του ελληνικού δημοσίου να ελέγξει τη κοινοπραξία

Από τη στιγμή που το ελληνικό δημόσιο και η κοινοπραξία είχαν διαφορετικούς στόχους να εκπληρώσουν, οι οποίοι δεν συμβάδιζαν, ήταν φυσικό ότι δε θα μπορούσε να βρεθεί κοινό έδαφος. Η συνεχιζόμενη άρνηση του δημοσίου για παραχώρηση άδειας στη κοινοπραξία, οδήγησε τη δεύτερη στο να προσφύγει στη δικαιοσύνη.

Η συνεχιζόμενη πίεση της κοινοπραξίας για έκδοση αδειών και το αποτυχημένο εγχείρημα του δημοσίου να ελέγξει τη κοινοπραξία μέσω της Δημοσίας Επιχειρήσεως Πετρελαίου (ΔΕΠ), ανέδειξε νικητή σε πρώτο στάδιο την πρώτη. Μετά από παλινωδίες κατάφερε να αποσπάσει θετική απάντηση στο αίτημα της, από τη κυβέρνηση. Η κοινοπραξία το αργότερο μέχρι τέλη του Μάρτη του 1987, θα μπορούσε να προχωρήσει σε διεξαγωγή ερευνών στη θέση «Μπάμπουρας 1», η οποία βρίσκεται στα ανατολικά της νήσου Θάσου, μόλις 2 ναυτικά μίλια έξω από τα χωρικά ύδατα.

Η εξέλιξη αυτή ήταν αποτέλεσμα της πίεσης της κοινοπραξίας προς τη κυβέρνηση και όχι κάτι το οποίο επιθυμούσε και η ίδια. Στην πραγματικότητα, η ίδια φοβόταν τις αντιδράσεις της Τουρκίας και όλες οι προσπάθειες που μέχρι τότε είχε καταβάλλει, στόχευαν στο να αποφύγει αυτό το σενάριο. Ακόμη και με τη τροπή που έλαβαν τα πράγματα, η κυβέρνηση προσπάθησε με πιο αποφασιστικά μέσα, έστω και τη τελευταία στιγμή να αποτρέψει τη κοινοπραξία και να βγει από τα ελληνικά χωρικά ύδατα. Η προσπάθεια να εξαγοράσει όσες περισσότερες μετοχές μπορούσε από τις εταιρίες που αποτελούσαν τη κοινοπραξία και τις μεταβιβάσει στη ΔΕΠ, έπεσε στο κενό. Η ΔΕΠ, έχοντας μόνο το 25% του συνολικού όγκου των μετοχών της κοινοπραξίας, δεν μπορούσε να «επιβάλει» την επιθυμία της, που στην πραγματικότητα θα ήταν η επιθυμία της κυβέρνησης της Ελλάδος.

15. Το τρίγωνο της καχυποψίας

Οι παραπάνω εξελίξεις, οι αντικρουόμενοι στόχοι και προφανώς η έλλειψη εμπιστοσύνης, δημιούργησαν αμοιβαία καχυποψία και επιφυλακτικότητα. Οι κινήσεις της κυβέρνησης, ερμηνεύονταν από τη κοινοπραξία, ως προσπάθεια να την «πετάξει» έξω από το παιχνίδι προκειμένου να εκμεταλλευτεί μόνη της τα πλούσια κοιτάσματα του Αιγαίου. Η ρητορική που είχε αναπτύξει στο μεσοδιάστημα, με την οποία από τη μία έστελνε μήνυμα προς όλες τις κατευθύνσεις ότι η ελληνική κυβέρνηση είναι αυτή που θα αποφασίσει «*το εάν το πότε το που*

και το πως¹⁰⁵» θα πραγματοποιηθούν έρευνες και από την άλλη ότι το πρακτικό της Βέρνης είναι παρωχημένο και ανενεργό, συνέβαλλαν τα μέγιστα στο να δημιουργηθεί η εντύπωση αυτή στη κοινοπραξία και πολύ περισσότερο στη γειτονική Τουρκία. Από μεριάς της ελληνικής κυβέρνησης, η πεισματική άρνηση της κοινοπραξίας να πουλήσει μερίδιο μετοχών και η ασφυκτική πίεση της για έκδοση άδειας για έρευνα εκτός χωρικών υδάτων της Ελλάδος, ερμηνεύονταν ως προσπάθεια προβοκάτσιας από την Άγκυρα. Εικάζονταν ότι πίσω από την αδιαλλαξία της κοινοπραξίας δεν κρύβονταν η επιθυμία για κέρδος, αλλά η Τουρκία η οποία ήθελε για ακόμη μια φορά να ταραξεί τα νερά του Αιγαίου και να δημιουργήσει ζήτημα. Τέλος η Τουρκία, η οποία εδώ και χρόνια άκουγε ότι για την Ελλάδα το Πρακτικό της Βέρνης δεν υφίσταται πλέον, δεν πίστευε ότι οι κινήσεις της ελληνικής κυβέρνησης στόχευαν στο να αποτρέψουν τη κοινοπραξία να πραγματοποιήσει έρευνες εκτός των χωρικών υδάτων που ως αποτέλεσμα θα είχαν την αντίδραση της ίδιας. Πόσο μάλλον όταν στο τιμόνι της χώρας βρίσκονταν ο Ανδρέας Παπανδρέου¹⁰⁶, που δέκα περίπου χρόνια πριν καλούσε ως αντιπολίτευση τη κυβέρνηση της Ελλάδος να βυθίσει το Τούρκικο ερευνητικό σκάφος το οποίο παραβίαζε την ελληνική ΑΟΖ. Επομένως οι τρεις αυτές πλευρές, δημιούργησαν τις τέλειες συνθήκες για τη δημιουργία ενός κλίματος καχυποψίας. Η έλλειψη διαύλων επικοινωνίας ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία και το κενό εξουσίας που προκλήθηκε στη Τουρκία από την ασθένεια του πολιτικού της ηγέτη Τουργκουτ Οζάλ και ενδεχομένως η παρανόηση, εσκεμμένη ή μη στα όσα ειπώθηκαν όλο αυτό το διάστημα στις διμερείς τους συναντήσεις, λειτούργησαν συμπληρωματικά για να οδηγηθούν Ελλάδα και Τουρκία στη κρίση του 1987 και στον παραλίγο πόλεμο.

16. Στο ίδιο έργο θεατές

Όπως στη μεγάλη κρίση του 1976, έτσι και τώρα τα γεγονότα κλιμακώθηκαν όταν η Τουρκία έστειλε ερευνητικά σκάφη για έρευνες στο χώρο του Αιγαίου, παραβιάζοντας την ελληνική υφαλοκρηπίδα. Την αρχή αυτή τη φορά ως άλλο Τσανταρλί, έκανε το Πίρι Ρέις. Το πρώην ΧΟΡΑ και πλέον ΜΤΑ ΣΙΣΜΙΚ 1, ήταν αυτό που συνέχισε εκεί που είχε σταματήσει το 1976, αναγεννώντας την ένταση εκείνης της εποχής. Η έξοδος των παραπάνω πλοίων έγινε στα τέλη Μαρτίου 1987, αφού είχε προηγηθεί νέα έκδοση αδειών προς τη Τουρκική κρατική πετρελαϊκή εταιρία ΤΡΑΟ.

Την έξοδο των σκαφών, η οποία έγινε και πάλι με τη συνοδεία πολεμικών πλοίων, ακολούθησαν εκατέρωθεν δηλώσεις, οι οποίες μιλούσαν ανοιχτά για πόλεμο. Η ηγεσία της

¹⁰⁵ Η φράση αυτή ειπώθηκε αρκετές φορές στο διάστημα αυτό από τους υπουργούς Ενέργειας και Άμυνας, Πεπόνη Αναστάσιο και Καγή Ιωάννη αντίστοιχα.

¹⁰⁶ Όταν τα ηνία της χώρας ανέλαβε ο Ανδρέας Παπανδρέου οι προοπτικές για διμερείς επαφές των δύο χωρών περιορίστηκαν. (Heraklides A. & Alioglu G. 2019, σπ. π. σ. 94).

Τουρκίας δήλωνε ότι οποιαδήποτε επίθεση προς το ερευνητικό τους σκάφος θα εκλαμβάνονταν ως πράξη πολέμου και για τον λόγο αυτό οι στρατιωτικές τους δυνάμεις είχαν τεθεί σε ετοιμότητα. Από την ελληνική πλευρά, ο Ανδρέας Παπανδρέου δήλωσε ότι η Ελλάδα δε θα παραδώσει ούτε σπιθαμή και ότι είναι έτοιμη να υπερασπιστεί τα δικαιώματά της. Επίσης μίλησε για πιθανή συνομοσία του ΝΑΤΟ, πίσω από την οποία κρύβονταν οι ΗΠΑ, κατά της Ελλάδος.

17. Η ελληνική αντίδραση και οι χειρισμοί του Ανδρέα Παπανδρέου

Ο Αντρέας Παπανδρέου και το κόμμα του ΠΑ.ΣΟ.Κ κέρδισε τις βουλευτικές εκλογές με μεγάλο ποσοστό¹⁰⁷. Η ρητορική του γύρω από τα ελληνοτουρκικά ζητήματα και συγκεκριμένα για το ζήτημα του Αιγαίου, ήταν διαφορετική από αυτή που είχε ακολουθήσει η προηγούμενη κυβέρνηση. Ο νέος πρωθυπουργός κατηγορούσε το ΝΑΤΟ και τις Η.Π.Α., διότι πίστευε ότι παρασκηνιακά στηρίζουν τη Τουρκία στις επιθετικές της αυτές ενέργειες. Στα πρώτα χρόνια διακυβέρνησης της χώρας από τον Ανδρέα Παπανδρέου, οι διάλογοι επικοινωνίας με την Τουρκία, ήταν κάτι λιγότερο από υποτυπώδεις¹⁰⁸. Στα χρόνια που ακολούθησαν αυτό ήταν κάτι που άλλαξε, αλλά όχι ικανοποιητικά. Τα αποτελέσματα που επέφερε η αλλαγή αυτή, όπως ήταν φυσικό δεν ήταν θεαματικά, με αποτέλεσμα η καχυποψία και η ανακολουθία που επεδείκνυαν οι δύο κυβερνήσεις να συνεχιστούν ως και τη κρίση του 1987. Μέσα σε αυτά τα χρόνια η Ελλάδα προχώρησε στην υλοποίηση αρκετών εξοπλιστικών προγραμμάτων¹⁰⁹, που είχε ως αποτέλεσμα από τη μία να αμβλύνουν το χάσμα που χώριζε την Ελλάδα στον αντίστοιχο τομέα με τη Τουρκία, αλλά από την άλλη να επιβαρύνουν πολύ την οικονομία της¹¹⁰. Τα

¹⁰⁷ Η διαφορά που ανέδειξαν οι εκλογές του 1981, ανάμεσα στο ΠΑ.ΣΟ.Κ και τη Νέα Δημοκρατία, ήταν αρκετά μεγάλη. Αυτό εν μέρη δικαιολογεί την αντίδραση του ΠΑ.ΣΟ.Κ εναντίον της Νέας Δημοκρατίας, όπως ειπώθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο. (Βλ. κεφ. Ναι μεν αλλά...). Δηλαδή η Νέα Δημοκρατία και η τότε ηγεσία της, γνώριζαν ότι οι επικείμενες εκλογές δεν θα τους αναδείκνυαν νικητές, επομένως παραχώρησαν την άδεια που ζητήθηκε από την κοινοπραξία, ξέροντας ότι σε λίγους μήνες τις «συνέπειες» αυτής της κίνησης θα διαχειριστεί η κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ.

¹⁰⁸ Σύμφωνα με τον Gul Inanc, τη δεκαετία 1980-1990, στη Τουρκία εμφανίζεται ξανά και επικρατεί ο εθνικισμός. Ο επίσημος εθνικισμός όπως τον χαρακτηρίζει, είναι η νέα υποχρεωτική ιδεολογία. (Gul inanc 2010. σ. 115).

¹⁰⁹ Τσάκωνας Π. (1999), 'Καθεστώς ασφάλειας και περιφερειακή σταθερότητα. Η περίπτωση του ελληνοτουρκικού ανταγωνισμού των εξοπλισμών', από Γιαλλουρίδη Χρ και Τσάκωνα Π. (συγ.). Ελλάδα και Τουρκία μετά του τέλος του ψυχρού πολέμου. Αθήνα: Σιδέρης, σελ. 45-79.

¹¹⁰ Το κανάλι της Βουλής στην παραγωγή "1919-2019 - 100 χρόνια από τη γέννηση του Ανδρέα Παπανδρέου (08/02/2019)/ Ζωντανό διάλογο με τον Ανδρέα", που δημοσιεύθηκε στις 11/02/2019, παραθέτει στοιχεία και γεγονότα της ελληνοτουρκικής κρίσης του 87. Στην παραγωγή αυτή, πρώην στελέχη της κυβέρνησης του, αναφέρουν ότι οι δαπάνες που αναγκάζονταν να πληρώνει η Ελλάδα για εξοπλισμούς, έκαναν τον Παπανδρέου να σκέφτεται το σενάριο της συνδιαχείρισης των πλουτοπαραγωγικών πηγών του Αιγαίου με τη Τουρκία. Επιπρόσθετα, η αδυναμία της Ελλάδος να προχωρήσει από μόνη της στην ενέργεια αυτή, ωθούσαν τον Παπανδρέου να έχει και αυτή τη σκέψη. Ο Παπανδρέου όπως δηλώνουν, πίστευε ότι τα λεφτά αυτά θα έπρεπε να πηγαίνουν στον λαό και όχι στα όπλα. Επιπλέον τονίζουν ότι το ΝΑΤΟ και οι Η.Π.Α. θεωρούσαν τον Ανδρέα Παπανδρέου ικανό να προχωρήσει σε πόλεμο με τη Τουρκία εάν τα ελληνικά συμφέροντα παραβιάζονταν. Ο ίδιος ο Κάρολος Παπούλιας ως υπουργός εξωτερικών της κυβέρνησης του, δεν γνώριζε τη στιγμή που βρίσκονταν στα

σημαντικότερα γεγονότα που δυναμίτιζαν το κλίμα όλα αυτά τα χρόνια και λειτουργούσαν σωρευτικά μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης, ήταν οι συχνές παραβιάσεις του θαλάσσιου και εναέριου χώρου¹¹¹, η αναγνώριση του ψευδοκράτους από τη Τουρκία, η αντιμαχία τους στους κόλπους του NATO, η διαφωνία γύρω από το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας και οι εκατέρωθεν κινήσεις τους για την εκμετάλλευση των υδρογονανθράκων του Αιγαίου.

Με την έξοδο του ΜΤΑ SISMİK 1 στο Αιγαίο, ο Ανδρέας Παπανδρέου πραγματοποίησε παράλληλα δύο κινήσεις που εκ του αποτελέσματος κρίνονται καθοριστικές για την έκβαση και το αποτέλεσμα της κρίσης.

1. Κατηγορώντας NATO και Η.Π.Α. για αδράνεια ή και παροχή στήριξης στη Τουρκία, ανακοίνωσε ότι θα κλείσει την Αμερικανική βάση της Νέας Μάκρης.
2. Απέστειλε εσπευσμένα τον Έλληνα υπουργό εξωτερικών, Κάρολο Παπούλια, στη γειτονική Βουλγαρία για να συναντήσει τον πρόεδρο της, Τέοντορ Ζίβκοφ¹¹².

Οι κινήσεις αυτές του Παπανδρέου θορύβησαν όχι μόνο τις Η.Π.Α. αλλά όλους τους συμμάχους, οι οποίοι δεν ήταν διατεθειμένοι να δουν την νοτιοανατολική πτέρυγα του NATO να καταρρέει, δύο συμμαχικά κράτη να πολεμούν μεταξύ τους και ένα πιθανό ενδεχόμενο εξόδου της Ελλάδος από τη συμμαχία.

Η ελληνική κυβέρνηση με αυτές τις κινήσεις «ανάγκασε» τους συμμάχους να πιέσουν τη Τουρκία να αποσύρει το ερευνητικό της σκάφος από το χώρο του Αιγαίου¹¹³. Πράγματι η Τουρκία αναδιπλώθηκε και ο πρόεδρος της Οζάλ, ο οποίος είχε αναρρώσει από το θέμα υγείας που τον ταλαιπωρούσε¹¹⁴, ανακάλεσε το SISMİK, πίσω στη Τουρκία στις 27 Μαρτίου 1987.

Ο επίλογος της κρίσης που διαδραματίστηκε στο Βόρειο Αιγαίο έφερε Ελλάδα και Τουρκία να «συμφωνούν» να απόσχουν από κάθε ενέργεια στο Αιγαίο που ως αποτέλεσμα θα είχε μία νέα διαμάχη. Η παρακάτω δήλωση του ηγέτη της Τουρκίας Οζάλ, περιλαμβάνει όλη την ουσία της αποκλιμάκωσης. *«Εάν οι Έλληνες δεν βγουν έξω από τα χωρικά τους ύδατα, τότε δε θα βγούμε ούτε εμείς»*. Με τον τρόπο που επήλθε η αποκλιμάκωση, θυμίζει την αντίστοιχη εξέλιξη της

Σόφια για να συναντήσει τον Ζιβκόφ, αν τελικά ο Παπανδρέου εννοεί τις εξαγγελίες περί πολέμου ή όχι. Τέλος δηλώνουν ότι το σενάριο της συνδιαχείρισης των υδρογονανθράκων του Αιγαίου ήταν κάτι που και ο Οζάλ ήθελε και σκεπτόταν. Τα συμφέροντα της εποχής ωστόσο δεν ήθελαν το σενάριο αυτό (κυρίως από πλευράς Τουρκίας), και δηλώνουν ότι ο μη φυσικός θάνατος του Οζάλ (δηλητηρίαση με 4 διαφορετικά δηλητήρια) μπορεί να σχετίζεται με αυτό.

¹¹¹ Εκατέρωθεν παραβιάσεις. Η συντριπτική πλειοψηφία ωστόσο ήταν από την πλευρά της Τουρκίας.

¹¹² Ο Ανδρέας Παπανδρέου διατηρούσε καλές προσωπικές σχέσεις με τον πρωθυπουργό της Βουλγαρίας.

¹¹³ Ουσιαστική παρέμβαση υπήρξε κυρίως από Η.Π.Α. και Αγγλία. Συρίγος Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις, ο.π.π.* σ. 378.

¹¹⁴ Είχε μεταβεί στις Η.Π.Α. και είχε υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση.

κρίσης του 1976 και το Πρακτικό της Βέρνης, το οποίο επίμονα ο Ανδρέας Παπανδρέου, χαρακτήριζε ως παρωχημένο και ανενεργό.

18. Η επόμενη μέρα της κρίσης

Η επόμενη μέρα της κρίσης έφερε τα δύο κράτη στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Η Τουρκία επιθυμούσε να ενεργοποιηθεί εκ νέου το Πρακτικό της Βέρνης και μέσα από απευθείας διμερείς διαπραγματεύσεις να διευθετηθεί το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου. Στην αντίπερα όχθη, η Ελλάδα σκοπίμως και μεθοδικά απέφευγε οποιαδήποτε σύνδεση ξανά με το Πρακτικό της Βέρνης και μιλούσε για λύση στο ζήτημα της υφαλοκρηπίδας, μέσω προσφυγής στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης.

Συμφωνία τελικά για ακόμη μια φορά δεν επήλθε σε κανένα από τα δύο θέματα. Η Τουρκία μετά τη δήλωση Οζάλ για αμοιβαία υποχώρηση από το Αιγαίο κατάφερε να σπρώξει την Ελλάδα σε «συμφωνία» με αυτή τη δήλωση του. Ωστόσο δε δεσμεύονταν σε καμία περίπτωση η Ελλάδα να ακολουθήσει το «πλάνο» της Τουρκίας, όπως τη δέσμευε το Πρακτικό της Βέρνης στη κρίση του 1976, για τον απλούστατο λόγο ότι αυτό δεν ήταν προϊόν διμερούς συμφωνίας, παρά μόνο μία δήλωση του Τούρκου ηγέτη. Ωστόσο η αποχή της Ελλάδας από οποιαδήποτε δραστηριότητα σε αυτό το χώρο του Αιγαίου τα επόμενα χρόνια, δημιούργησε μια *de facto* κατάσταση και την -με έμμεσο τρόπο- αναγνώριση ύπαρξης ελληνοτουρκικής διαφοράς σε περιοχή που η Ελλάδα αξίωνε ως νομικά και δικαιωματικά δική της πριν την έναρξη της κρίσης του 87¹¹⁵.

Η αρχική αδυναμία επίλυσης του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας συνεχίστηκε μέχρι και την οριστική διακοπή των συνομιλιών γύρω από το ζήτημα.

19. Η παρουσίαση των γεγονότων μέσα από τα φύλλα των ελληνικών εφημερίδων

Στην ελληνοτουρκική κρίση του 1987, Ελλάδα και Τουρκία βίωναν έναν δικό τους ψυχροπολεμικό κλίμα. Τα γεγονότα που εκτυλίσσονταν στο Αιγαίο οδήγησαν τα δύο κράτη πολύ κοντά στην ένοπλη σύγκρουση και τον πόλεμο. Οι δηλώσεις των αξιωματούχων τους ήταν ξεκάθαρες ως προς το ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο είναι πολύ πιθανό και για το λόγο αυτό οι στρατοί τους είχαν τεθεί σε ετοιμότητα. Στρατιωτικές δυνάμεις είχαν καταλάβει στρατηγικές θέσεις, ενώ τα προηγούμενα χρόνια και οι δύο λαοί είχαν δαπανήσει υπέρογκα ποσά για την

¹¹⁵ Συρίγος Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, ο.π.π. σ. 384.

αγορά στρατιωτικών εξοπλισμών, καθώς γνώριζαν ότι ήταν αρκετά πιθανό αυτοί να χρησιμοποιηθούν στο απώτερο μέλλον.

Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω δικαιολογημένοι χαρακτηρίζονται οι τίτλοι των εφημερίδων εκείνης της περιόδου που μιλούσαν ανοιχτά και για το ενδεχόμενο του πολέμου. Όπως στο Α' μέρος της εργασίας, έτσι και σε αυτό θα παρατεθούν πρωτοσέλιδα ελληνικών εφημερίδων, όπως ακριβώς είχαν κυκλοφορήσει.

Η ελευθεροτυπία στις 28 Μαρτίου 1987, κυκλοφορούσε με το εξής πρωτοσέλιδο¹¹⁶: *''Ωρα Μηδέν: Έκλεισε τα μεσάνυχτα η βάση της Νέας Μάκρης''*. Την ίδια στιγμή η εφημερίδα ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ¹¹⁷, τιλοφορούσε στο πρωτοσέλιδο της με την εξής φράση: *''Τουρκικός στόλος στο Αιγαίο, ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΠΟΛΕΜΟΥ''*. Τέλος η *Βραδινή*¹¹⁸ και *Τα Νέα*¹¹⁹ στις πρώτες τους σελίδες είχαν τους παρακάτω τίτλους αντίστοιχα. *''Στη ζώνη του πολέμου το ΣΙΣΜΙΚ''*, *''Λαός – Στράτος είναι έτοιμοι, Ρωσικό αεροπλανοφόρο στο Αιγαίο''*.

Γ' ΜΕΡΟΣ

20. Απολογισμός των αποτελεσμάτων των κρίσεων και οι χαμένες ευκαιρίες

Έχοντας στο τιμόνι της χώρας τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, η Ελλάδα έζησε τη πρώτη κρίση στις σχέσεις της με την Τουρκία για το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου, που θα μπορούσε να οδηγήσει τα δύο κράτη ακόμη και σε ένοπλη αντιπαράθεση. Η ελληνοτουρκική κρίση του 1976, ήρθε μόλις δύο χρόνια μετά την εισβολή της Τουρκίας στη Κύπρο και την κατάληψη του 35% σχεδόν του νησιού από αυτή. Οι σχέσεις των δύο κρατών ήταν ήδη άσχημες και το νέο μέτωπο που ανοίγει, απλά επιβαρύνει και δοκιμάζει εκ νέου τις σχέσεις και τις αντοχές τους. Το πετρέλαιο που εικάζεται ότι υπάρχει σε υφαλοκρηπίδα την οποία αξιώνουν και τα δύο γειτονικά κράτη, φαίνεται ακόμη πιο δελεαστικό καθώς η υφήλιος ζει τις συνέπειες της πετρελαϊκής κρίσης.

Σε αντίθεση με φωνές από μέρος της αντιπολίτευσης που έκαναν λόγο ακόμη και για βύθιση εχθρικών σκαφών που θα τολμούσαν να παραβιάσουν την ελληνική υφαλοκρηπίδα, ο τότε πρωθυπουργός της Ελλάδας ο οποίος είχε αναλάβει προσωπικά τη διαχείριση της κρίσεως¹²⁰, αποπειράθηκε να χειριστεί με ειρηνικά μέσα και τρόπους την κρίση μέχρι που αυτή

¹¹⁶ Βλ. παράρτημα εικ. 12.

¹¹⁷ Βλ. παράρτημα εικ. 13.

¹¹⁸ Βλ. παράρτημα εικ. 14.

¹¹⁹ Βλ. παράρτημα εικ. 15.

¹²⁰ Τσιριγώτης Διονύσης, *Ελλάδα – Τουρκία*, σπ. π. σ. 161.

εκτονώθηκε. Για τον ίδιο οι ενέργειες της Τουρκίας και η ρητορική της, δεν εκλαμβάνονταν ως απειλή για την πορεία και τα συμφέροντα της χώρας του¹²¹, τέτοια που να δικαιολογούσε την κλιμάκωση των μέσων αντιμετώπισης και την ένοπλη αντιπαράθεση.

Η στάση «του κατευνασμού» που επέδειξε η ελληνική κυβέρνηση, οδήγησε την Άγκυρα σε κλιμάκωση των προκλήσεων και παραβάσεων της. Εν τέλει το ΣΙΣΜΙΚ με τη δεύτερη έξοδο του κυρίως, στις 05/08/1976, πραγματοποίησε έρευνες στο βυθό της θάλασσας του Αιγαίου, που βρίσκονταν εντός της Ελληνικής υφαλοκρηπίδας. Μάλιστα, αποκλιμακώνοντας φαινομενικά την ένταση με τη ρητορική της κατά διαστήματα κατάφερε να διατηρήσει την ελληνική πλευρά στο να κρατά την στάση του κατευνασμού και της αναμονής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών υπήρξε ο Ιούλιος του 1976, όταν ο πρόεδρος της Τουρκίας Ντεμιρέλ ήταν ναι μεν κάθετος και ξεκάθαρος στην πραγματοποίηση ερευνών στο Αιγαίο από την Τουρκία, αλλά χρησιμοποιώντας μια λιγότερο επιθετική ρητορική από αυτή που μέχρι πρότινος χρησιμοποιούσε. Στο ίδιο μήκος κύματος και οι «ήπιες» δηλώσεις του υπουργού εξωτερικών της Τουρκίας Τσαγλαγιαγκιλ. Ο υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας είχε δηλώσει το ίδιο χρονικό διάστημα ότι οι έρευνες που θα πραγματοποιήσει η Τουρκία δεν θα θίγουν κανένα τρίτο κράτος. Σε αυτές τις δηλώσεις στάθηκε η ελληνική κυβέρνηση και αγνόησε ή θέλησε να περάσουν αναπάντητες οι δηλώσεις του προέδρου της Τουρκίας Ντεμιρέλ, ο οποίος έλεγε ότι εάν παρόλα αυτά το ΣΙΣΜΙΚ με οποιονδήποτε τρόπο παρεμποδιστεί από το να εκτελέσει το έργο του, τότε ο υπαίτιος θα τιμωρηθεί. Οι «φωνές-εκκλήσεις» προς τις Η.Π.Α. για παρέμβαση δεν επέφεραν τα προσδοκώμενα για την Ελλάδα αποτελέσματα, ακόμη και όταν ο υπουργός εξωτερικών της Ελλάδος, Μπίτσιος Δ. έκρουε το καμπανάκι του κινδύνου στον ομόλογο του Κίσιγγκερ, προειδοποιώντας του ότι η αδιάλλακτη στάση της Τουρκίας μπορεί να οδηγήσει ακόμη και στον πόλεμο¹²². Χειρότερα ήταν τα πράγματα όσον αφορά την αντίδραση και την στήριξη των ΗΠΑ, την εποχή πριν την μεταπολίτευση, όταν η Ελλάδα έχοντας στο τιμόνι της χώρας μια μη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση, έχοντας απομονωθεί διεθνώς και έχοντας ήδη από το 1970 αποχωρήσει από το Συμβούλιο της Ευρώπης¹²³ είχε ως «αποκούμπι» μόνο τον αμερικανικό παράγοντα¹²⁴.

¹²¹ Τσιριγώτης Διονύσης, *οπ. π. σ.* 162.

¹²² Επιστολή του υπουργού εξωτερικών της Ελλάδος, Μπίτσιου Δ. στον υπουργό εξωτερικών των Η.Π.Α. Κίσιγγκερ Χ. (07/08/1976). (Ίδρυμα Κ.Κ.).

¹²³ Μπορεί η κυβέρνηση των συνταγματαρχών να αποφάσισε την αποχώρηση από το Συμβούλιο της Ευρώπης, αλλά το έκανε μόνο για λόγους πρεστιζ και για λόγους γοήτρου. Ήδη από τις 12 Δεκεμβρίου του 1967 το Σ.τ.Ε. είχε αποφασίσει την αποβολή της Ελλάδος, διότι η Χούντα κατέλυε δημοκρατικούς θεσμούς, προχωρούσε σε διώξεις πολιτικών της αντιπάλων, σε βασανιστήρια και γενικότερα έδειχνε φανερά την εικόνα ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος. (Παπανδρέου Ανδρέας, “ Η Δημοκρατία στο απόσπασμα”, Λιβάνη, Αθήνα, 2006, σ. 554-556.

¹²⁴ Οι Η.Π.Α. εξάλλου από την πρώτη στιγμή στήριξαν τον Παπαδόπουλο και το πραξικόπημα του, όχι φανερά αλλά μέσω της μυστικής υπηρεσίας CIA. (Fischer, Rondholz, Φαράντος, *Επανάσταση και*

Η Άγκυρα δεν θα μπορούσε να μιλήσει και να ενεργήσει πιο ξεκάθαρα. Το δήλωσε με τη ρητορική της, και το έπραξε με τις παραχωρήσεις αδειών για εκμετάλλευση του Αιγαίου και τις εξόδους του ΤΣΑΝΤΑΡΛΙ το 1974 και του ΜΤΑ ΣΙΣΜΙΚ 1 το 1976. Είχε δημιουργήσει τετελεσμένα στο Αιγαίο, μία νέα ελληνοτουρκική διαφορά και μία νέα αξίωση γύρω από το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου με τρόπο αναμφισβήτητο¹²⁵. Με τον τρόπο αυτό η Άγκυρα κατάφερε να δημιουργήσει ένα τετελεσμένο γεγονός, να ανοίξει ένα νέο μέτωπο με την Ελλάδα, αυτή τη φορά στο Αιγαίο, και να καταστήσει σαφές στην ελληνική πλευρά ότι δε δέχεται και δεν αναγνωρίζει την υφαλοκρηπίδα που αξιώνει η Ελλάδα σε αυτό. Η Τουρκία, με τον τρόπο αυτό μετατράπηκε σε μια αναθεωρητική δύναμη, σε αντίθεση με την Ελλάδα που οι προσπάθειες της είχαν στόχο τη διατήρηση του status quo. Από την άλλη, η Ελλάδα υπογράφοντας το Πρακτικό της Βέρνης αναγνώρισε ότι υπάρχει ανοικτό ζήτημα και στην περιοχή δεν έχει μόνο αυτή λόγο αλλά και η γειτονική Τουρκία. Οποιαδήποτε ενέργεια θελήσει να υλοποιήσει η Ελλάδα θα πρέπει πρώτα να έρθει σε συνεννόηση ή πολύ χειρότερα να πάρει τη συγκατάθεση της Τουρκίας.

Αυτό το καθεστώς που είχε διαμορφωθεί επιχείρησε να αλλάξει ο επόμενος πρωθυπουργός της Ελλάδας, Ανδρέας Παπανδρέου. Η σκληρή και άκαμπτη στάση που επέδειξε ο Ανδρέας Παπανδρέου κατά τη κρίση του 1976, αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο του και στη κρίση του 1987. Ο Έλληνας πρωθυπουργός σε δηλώσεις του είχε ξεκαθαρίσει, (ενώ παράλληλα είχε με τις δηλώσεις του αυτές δεσμευθεί-εκούσια) ότι δε θα επέτρεπε παραβίαση της ελληνικής υφαλοκρηπίδας. Για πρώτη φορά λοιπόν, εκλεγμένη ελληνική κυβέρνηση απείλησε την Άγκυρα με casus belli, σε περίπτωση παραβίασης της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου. Ο Έλληνας πρωθυπουργός μάλιστα, έδωσε την εντύπωση τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό (κυρίως σε NATO και ΕΟΚ), ότι οι δηλώσεις του και οι ενέργειες του, γίνονται διότι η αντίπαλη πλευρά δεν του αφήνει άλλη επιλογή¹²⁶.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου, τόσο τη στιγμή των γεγονότων της κρίσης, όσο και τα προηγούμενα χρόνια, συχνά προέβαινε σε δηλώσεις κατά του NATO και του ρόλου του στην περιοχή του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου. Γνώριζε ότι η αψιμαχία της Ελλάδος με τη Τουρκία, επηρεάζει άμεσα τη βορειοατλαντική συμμαχία, επομένως με τις κινήσεις¹²⁷ του μετέφερε τη

Αντεπανάσταση στην Ελλάδα 1936-1974. 1974, σ.84-88). (Πουλάτζας Ν., Η κρίση των δικτατοριών, Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία.1977. σ. 47).

¹²⁵ Μάρδας Κώστας, *Προ – Ίμια πολέμου. Από τα Σεπτεμβριανά στην κρίση των Ιμίων 1995-1996*. Το ποντίκι, Αθήνα, 2005. σ. 250.

¹²⁶ Δήλωση του κυβερνητικού εκπρόσωπου Γιάννη Ρουμπάτη στις 20/03/197. «*Η Ελληνική κυβέρνηση είναι υποχρεωμένη και αποφασισμένη να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα και δεν φέρει την παραμικρή ευθύνη για τις απρόβλεπτες συνέπειες που μπορεί να έχει η επιδείνωση της κατάστασης*». (Καψής Γιάννης, *Οι τρεις μέρες του Μάρτη*, Λιβάνη, Αθήνα, 1990, σ. 24.

¹²⁷ Σημαντικότερη τέτοια κίνηση ήταν η αποστολή του Έλληνα υπουργού εξωτερικών Κάρολου Παπούλια στα Σόφια και το κλείσιμο της Αμερικανικής βάσης στη Νέα Μάκρη.

κρίση αλλά και την πίεση που αυτή γεννούσε σε διεθνές επίπεδο και κυρίως μέσα στα στεγανά της συμμαχίας. Αποτέλεσμα των ανωτέρω ήταν ο διεθνής παράγοντας να κινητοποιηθεί και να λειτουργήσει αποτρεπτικά, όσον αφορά την περίπτωση πολεμικής σύγκρουσης των δύο συμμαχικών κρατών»¹²⁸. Ωστόσο οι σωστοί και επιτυχημένοι χειρισμοί του, κρινόμενοι εκ του αποτελέσματος, δεν εξαργυρώθηκαν καθώς τόσο στην αποκλιμάκωση όσο και τα επόμενα χρόνια μέχρι και στις μέρες μας, η Ελλάδα δεν έχει προχωρήσει σε παρόμοιες ενέργειες με αυτές που γέννησαν τις δύο κρίσεις. Έρευνες για τις εξορύξεις δεν έχουν πραγματοποιηθεί έκτοτε στην περιοχή ούτε από την πλευρά της Τουρκίας, ούτε όμως και από την ελληνική πλευρά. Στην ουσία εφαρμόζονται τόσο το Πρακτικό της Βέρνης που ο Ανδρέας Παπανδρέου και οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν θεώρησαν και θεωρούν ανενεργό, όσο και μια «συμμόρφωση» ως προς τη δήλωση του πρωθυπουργού της Τουρκίας Οζάλ, η οποία έκανε λόγο για κοινή υποχώρηση από την περιοχή.

Συμπερασματικά, έπειτα από αλληπάλληλες συζητήσεις, διμερείς διαπραγματεύσεις, προσφυγή σε διεθνής όργανα και θεσμούς, επεισόδια μικρής κλίμακας αλλά και τέσσερις μεγάλες κρίσεις, το ζήτημα της διευθέτησης της υφαλοκρηπίδας στο χώρο του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου, παραμένει άλυτο. Μεγάλες προσπάθειες καταβλήθηκαν ιδιαίτερα στις δεκαετίες του 1970, 2000 και 2010¹²⁹, και συγκεκριμένα τα χρόνια 1975-1981, 2002-2003, 2010-2021, χωρίς ωστόσο να επιφέρουν κάποιο αποτέλεσμα¹³⁰. Μεγαλύτερη χαμένη ευκαιρία για να κλείσει η διμερής τους διαφορά, ήταν η περίοδος 1999-2004, περίοδος που θα εξετάσει η ενότητα που ακολουθεί.

20.1. Ελσίνκι: Μια μεγάλη χαμένη ευκαιρία

Μεγαλύτερη χαμένη ευκαιρία για εξεύρεση λύσης, σε μία χρονική στιγμή μάλιστα που η Ελλάδα φαινόταν να έχει το «πάνω χέρι» στη διαπραγμάτευση ήταν η σύνοδος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου που πραγματοποιήθηκε στο Ελσίνκι, το έτος 1999. Τα συμπεράσματα της προεδρίας από το Ευρωπαϊκό συμβούλιο που έλαβε χώρα στο Ελσίνκι τον Δεκέμβριο του 1999¹³¹, χαρακτηρίζονται από πολλούς αναλυτές θετικά για τα Ελληνικά συμφέροντα. Από τα συμπεράσματα της συμφωνίας το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τα Ελληνικά εθνικά θέματα, παρουσιάζει το άρθρο 4. Ανατρέχοντας στο άρθρο 4, εντοπίζει κανείς σημεία που δικαιολογούν τον παραπάνω χαρακτηρισμό και είναι τα εξής:

¹²⁸ Τσιριγώτης Διονύσης, *Ελλάδα – Τουρκία*, οπ. π. σ. 222.

¹²⁹ Heraklides A. & Alioglu G. 2019, οπ. π. σ. 89.

¹³⁰ Heraklides A. & Alioglu G. 2019, οπ. π. σ. 90.

¹³¹ Διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/PRES_99_999 και στο https://www.europarl.europa.eu/summits/pdf/hel1_el.pdf

- Για όλα τα υποψήφια κράτη που επιθυμούν να ενταχθούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα ισχύουν οι ίδιοι όροι και κανόνες.
- Όλα τα προς ένταξη κράτη, θα πρέπει να συμμερίζονται τις αξίες και τους στόχους της Ένωσης.
- Θα πρέπει, εάν υπάρχουν εκκρεμείς συνοριακές διαφορές και άλλα συναφή θέματα μεταξύ κρατών, αυτά να διευθετηθούν σύμφωνα με τον Χάρτη Ηνωμένων Εθνών ή να δοθεί λύση από το Διεθνές Δικαστήριο σε εύλογο μάλιστα χρονικό διάστημα¹³². Οι παραπάνω ενέργειες πρέπει να γίνονται με γνώμονα την ειρηνική επίλυση τέτοιας φύσεως ζητημάτων.
- Για να προχωρήσει και να αξιολογηθεί η ενταξιακή πορεία και η πρόοδος των προς ένταξη κρατών, το Ευρωπαϊκό συμβούλιο θα επανεξετάσει εάν υπάρχουν ακόμη εκκρεμείς διαφορές και σε θετική περίπτωση, αυτές θα πρέπει να λυθούν στο Διεθνές Δικαστήριο.
- Τέλος θα πρέπει τα κράτη που επιθυμούν την προσχώρηση στην Ένωση να τηρούν τα κριτήρια της Κοπεγχάγης (1993).

Με μία απλούστευση των παραπάνω, συμπεραίνει κανείς, βάση της συμφωνίας, ότι ήταν αδύνατη η ένταξη της Τουρκίας στην Ένωση εάν αυτή πρώτα δεν τα έβρισκε με την Ελλάδα στα ανοιχτά τους ζητήματα, όπως αυτό της υφαλοκρηπίδας, είτε με απευθείας διαπραγματεύσεις, είτε εάν αυτό δεν καρποφορούσε με προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Η διαφαινόμενη ευκαιρία ώστε το ζήτημα αυτό να κλείσει μια για πάντα¹³³, χάθηκε όταν ο τότε πρωθυπουργός της Ελλάδας Κωνσταντίνος Καραμανλής προχώρησε στην παρακάτω δήλωση: «Πιστεύω ότι οι ασφυκτικοί χρονικοί περιορισμοί δεν βοηθούν. Με την συμφωνία μας σήμερα, διασφάλισαμε την προοπτική να αναζητήσουμε πράγματι την εξομάλυνση των λειτουργικών σχέσεων, χωρίς μία ασφυκτική προθεσμία». Ο τότε πρωθυπουργός της Ελλάδος Καραμανλής μάλιστα προχώρησε και ένα βήμα παρακάτω καθώς συμφώνησε ότι η Τουρκία έχει εκπληρώσει τα προ απαιτούμενα κριτήρια και ως εκ τούτου βαφτιζόταν «υποψήφια προς ένταξη χώρα»¹³⁴. Η δήλωση αυτή σε μία περίοδο που οι σχέσεις Ελλάδας -

¹³² Δε γίνεται σαφής προσδιορισμός του χρόνου μέσα στον οποίο πρέπει να υλοποιηθούν τα παραπάνω. Η φράση «εύλογο χρονικό διάστημα», που χρησιμοποιείτε στο άρθρο 4, σαφώς θέτει κάποια χρονικά όρια τα οποία όμως είναι αόριστα. Ωστόσο στη συνέχεια του άρθρου επισημαίνεται, ότι το συμβούλιο θα ελέγξει εάν οι διαφορές έχουν λυθεί το αργότερο μέχρι τα τέλη του 2004. Επομένως με την διατύπωση αυτή θέτετε ένα συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο, που ξεκινά από την εφαρμογή της συμφωνίας του Ελσίνκι, τέλη του 1999, έως και τα τέλη του 2004.

¹³³ Το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας θα έκλεινε όπως και άλλες ελληνοτουρκικές διαφορές, καθώς τα κράτη θα προσέφευγαν σύμφωνα με το άρθρο 4 του συμφώνου του Ελσίνκι. Ποιο κράτος τελικά θα καρπώνονταν τα μεγαλύτερα οφέλη ή κέρδος από την απόφαση του Δ.Δ., στο συγκεκριμένο κομμάτι της εργασίας παραμένει αδιάφορο.

¹³⁴ Πουλίδου Χ. (2020), *Η ματαίωση του Ελσίνκι: Στερνή μου γνώση να σε είχα πρώτα*, από Ντάλη Σ. (συγ.). Mare Nostrum: Μετατοπίσεις Ισχύος στον γεωπολιτικό χάρτη της Μεσογείου, Γεωπολιτικές και Γεωοικονομικές προκλήσεις. Αθήνα: Παπαζήση, σελ. 121-130.

Τουρκίας ήταν στο καλύτερο τους επίπεδο, αποτέλεσε ταφόπλακα στις ελπίδες για διευθέτηση του ζητήματος της ΑΟΖ και της υφαλοκρηπίδας¹³⁵. Το θετικό κλίμα και η σταθερότητα στην περιοχή δεν άργησαν να αφήσουν τη θέση τους στην αστάθεια και στην επόμενη μεγάλη ελληνοτουρκική κρίση.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, το γεγονός ότι οι σχέσεις των δύο κρατών γνώρισαν εκ' νέου κρίση το 2020 δεν αποτελεί έκπληξη, αλλά μία φυσική εξέλιξη των πραγμάτων και μία επανάληψη της ίδιας ιστορίας. Οι αιτίες, οι πρωταγωνιστές, ο χώρος, οι αφορμές και η εξέλιξη τους θυμίζουν μία από τις προηγούμενες κρίσεις και κυρίως αυτές του 76 και του 87. Μάλιστα, όπως σε εκείνες τις κρίσεις έτσι και τώρα στη τελευταία κρίση, οι σχέσεις των δύο κρατών άρχισαν να επιδεινώνονται τρία με τέσσερα χρόνια πριν αυτή φτάσει στο ζενίθ της έκφρασης της. Με τον τρόπο αυτό οι σχέσεις Ελλάδας – Τουρκίας από το 2016 και μετά αλλάζουν με γοργούς ρυθμούς και φτάνουν στο σημείο για ακόμη μία φορά να γίνουν εχθρικές. Μια σειρά επεισοδίων που αφορούν θαλάσσια όρια, νησίδες και βράχους, τα όρια έρευνας και διάσωσης και το FIR, λάμβαναν χώρα με μεγάλη συχνότητα¹³⁶. Η μεγαλύτερη διαφορά τους παραμένει ακόμη το ζήτημα διευθέτησης της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ και ζητήματα που ήδη από την δεκαετία του 70 έχουν βγει στο φως αδυνατώντας ωστόσο να βρουν λύση μέχρι σήμερα. Αυτά είναι η άσκηση του δικαιώματος της Ελλάδας να επεκτείνει τα ναυτικά της μίλια από 6 σε 12· δικαίωμα της που απορρέει από το Δίκαιο της θάλασσας του 1982, η έκταση του ελληνικού εναέριου χώρου που από το 1931, είναι τα 10 και όχι τα 6 μίλια¹³⁷, η κυριότητα μιας σειράς νησίδων στο Αιγαίο, η αποστρατικοποίηση των ελληνικών νησιών του Αιγαίου κ.α.

21. Συμπεράσματα

Ζώντας πλέον την έκτη δεκαετία των εκκρεμών αυτών διαφορών, είναι σαφές και απολύτως κατανοητό ότι η διευθέτηση έχει καθυστερήσει πολύ. Μία έκβαση, που θα ωφελούσε πολύ και τις δύο χώρες και θα σύμβαλε στην ειρήνη και σταθερότητα της περιοχής. Ο Τούρκος πρόεδρος Οζάλ υπήρξε ένας από τους πρώτους ηγέτες των δύο κρατών που θεώρησαν ότι μια λύση θα ήταν ιδιαίτερα επωφελής και για τις δύο πλευρές κυρίως στον τομέα της οικονομίας. Ο Τούρκος πρόεδρος, ήλπιζε ότι μετά από θετικές εκβάσεις στα ζητήματα που δημιουργούσαν τις κρίσεις, οι σχέσεις των δύο χωρών θα επέτρεπαν τη δημιουργία στενών οικονομικών σχέσεων. Οι δύο χώρες άλλωστε θα έβγαιναν οικονομικά κερδισμένες καθώς δεν θα

¹³⁵ Η διαχείριση και η στάση του Κωνσταντίνου Καραμανλή, αποτέλεσε αιτία ώστε ο πρώην πρωθυπουργός Σημίτης, να τον κατηγορήσει ανοικτά για λάθος χειρισμό που οδήγησε με τη σειρά του σε μία μοναδική χαμένη ευκαιρία. Σημίτης Κων/νος. *“Σημίτης για ελληνοτουρκικά: Μια συμφωνία που δεν ολοκληρώθηκε- Τι είπε για Καραμανλή”*, Tanea.gr, 14/12/2019.

¹³⁶ Heraklides A. & Alioglu G. 2019, οπ. π. σ. 89.

¹³⁷ Η ασυμφωνία εναέριων και θαλασσίων μιλίων που χαρακτηρίζουν την περίπτωση της Ελλάδας, αποτελεί «παγκόσμια πρωτοτυπία».

χρειάζονταν να δαπανούν υπέρογκα ποσά στο πλαίσιο της «κούρσας των εξοπλισμών»¹³⁸, ενώ θα μπορούσαν να προχωρήσουν σε έρευνες και εξορύξεις στο θαλάσσιο χώρο του Αιγαίου. Η επικοινωνία ωστόσο μεταξύ των δύο κρατών και πιο συγκεκριμένα των δύο ηγετών την περίοδο διακυβέρνησης τους (1981-1985) ήταν πολύ δύσκολη και επισκιάζονταν από μεγάλη καχυποψία όπως ήδη έχει ειπωθεί¹³⁹.

Οι δύο χώρες πιστές και αγκιστρωμένες στην πάγια και χρόνια ρητορική τους, αδυνατούν πλέον, ενδεχομένως και ηθελημένα να απαγκιστρωθούν από αυτή, διότι υπάρχει ο φόβος ότι οποιαδήποτε αλλαγή σε αυτή θα ερμηνευθεί από το εσωτερικό και την αντιπολίτευση ως υποχώρηση ή ξεπούλημα των εθνικών συμφερόντων. Για τους πολίτες των δύο χωρών δεν υπάρχει σενάριο «win win» ή αλλιώς «καζαν καζάν». Στα μάτια τους, το δικό τους κράτος είναι αυτό που αντιπροσωπεύει την status quo δύναμη, (αυτό ισχύει περισσότερο για το ελληνικό εσωτερικό κομμάτι¹⁴⁰) και το άλλο κράτος αποτελεί για αυτούς απειλή. Ακόμη και την χρονική περίοδο 1999-2005, όπου η διπλωματία των σεισμών οδήγησε τα δύο κράτη να αναπτύξουν τις καλύτερες σχέσεις στην ιστορία τους, δημοσκοπήσεις έδειξαν ότι το 70% του πληθυσμού του κάθε κράτος θεωρούσε το άλλο ως εχθρικό¹⁴¹. Η μεγάλη μεταξύ τους διαφορά γύρω από το ζήτημα της ΑΟΖ, έχει επιβιώσει έξι δεκαετίες. Αποτελέσματα σε αυτό το κομμάτι δεν έχουν ακόμη επιτευχθεί ούτε μέσω των διερευνητικών επαφών, παρόλο που αυτές αριθμούν τις 63 πλέον Σε αυτά τα χρόνια πολλές κυβερνήσεις δεν άγγιζαν το θέμα και δεν προχώρησαν σε καμία ενέργεια ή κίνηση που θα μπορούσε να φέρει στην επιφάνεια το ζήτημα της ΑΟΖ.. Επομένως, συμπερασματικά καταλήγουμε στο ότι από πλευράς Ελλάδος τουλάχιστον, πολλές κυβερνήσεις σκοπίμως ακολούθησαν τη στρατηγική της απραξίας όπως την ονομάζει ο Δημήτρης Μοσχόπουλος.¹⁴² Η στρατηγική αυτή οδήγησε στη παραμέληση των προβλημάτων με την Τουρκία και έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα επιβλαβής καθώς οδηγεί σε διόγκωση τους¹⁴³.

¹³⁸ Τσάκωνας Π. (1999), 'Καθεστώς ασφάλειας και περιφερειακή σταθερότητα. Η περίπτωση του ελληνοτουρκικού ανταγωνισμού των εξοπλισμών', από Γιαλλουρίδη Χρ και Τσάκωνα Π. (συγ.). Ελλάδα και Τουρκία μετά του τέλος του ψυχρού πολέμου. Αθήνα: Σιδέρης, σελ. 45-79.

¹³⁹ Heraklides A. & Alioglu G. 2019, *οπ. π. σ.* 97.

¹⁴⁰ Η Τουρκία με τις τελευταίες της κινήσεις δείχνει ότι επιθυμεί αναθεώρηση της συνθήκης της Λωζάννης. Ως εκ τούτου πλέον δεν μπορεί να χαρακτηρίζεται ως κράτος που επιθυμεί το status quo.

¹⁴¹ Heraklides A. & Alioglu G. 2019, *οπ. π. σ.* 102.

¹⁴² Μοσχόπουλος Δ. (2020), 'Ελληνοτουρκικές σχέσεις: Απραξία ή Χάγη', από Ντάλη Σ. (συγ.). Mare Nostrum: Μετατοπίσεις Ισχύος στον γεωπολιτικό χάρτη της Μεσογείου, Γεωπολιτικές και Γεωοικονομικές προκλήσεις. Αθήνα: Παπαζήση, σελ. 121-130.

¹⁴³ Η στρατηγική της απραξίας ωστόσο έχει δώσει στην Ελλάδα τη γνώση από δύο δικαστικές αποφάσεις διεθνών οργάνων, γύρω από ζητήματα ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδας. Η διαμάχη Ουκρανίας-Ρουμανίας για τη «νήσο των Όφεων», (Serpents' Island) και του Μπαγκλαντές με το Μυανμάρ για το Σεν Μάρτιν, οδήγησαν τα κράτη αυτά στο Διεθνές Δικαστήριο. Οι αποφάσεις που το δικαστήριο έλαβε, δικαιώνουν τον Καραμανλή και επιβεβαιώνει τους φόβους που οδήγησαν την Ελληνική κυβέρνηση το 2004 να εγκαταλείψει την στρατηγική του Ελσίνκι.

Η ουσία του ζητήματος όμως είναι αυτή που έχει ειπωθεί στις πρώτες γραμμές αυτής της παραγράφου σε συνδυασμό ότι οι δύο χώρες δεν ήταν έτοιμες στο παρελθόν και όπως όλα δείχνουν δεν είναι έτοιμες ακόμη να προχωρήσουν σε μία υποχώρηση των θέσεων τους, ώστε να επέλθει τελικά ένας αμοιβαίως συμβιβασμός.

Αν εξεταστεί ξεχωριστά κάθε μία από τις δύο χώρες, ξεκινώντας πρώτα από την Ελλάδα, θα οδηγηθεί κανείς στο συμπέρασμα ότι τέσσερις κυρίως λόγοι κάνουν πιθανή λύση στο ζήτημα να φαντάζει αν όχι αδύνατη, τουλάχιστον ιδιαίτερα δύσκολη. Αυτοί είναι οι εξής:

- Δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή για την Ελλάδα οποιαδήποτε άλλη συζήτηση, πέραν του ζητήματος της διευθέτησης υφαλοκρηπίδας. Ότι άλλο θέτει προς συζήτηση η Άγκυρα θεωρείται από την Ελλάδα ως παράλογη τουρκική πρόκληση, χωρίς καμία νομική βάση¹⁴⁴.
- Η Ελλάδα ποτέ δεν θα παραιτηθεί από το δικαίωμα (ακόμη και αν δεν το ασκήσει) που απορρέει από το Διεθνές Δίκαιο της να επεκτείνει τα ναυτικά της μίλια από 6 σε 12.
- Ο εθνικός εναέριος χώρος δεν θα προσαρμοστεί στα 6 ναυτικά μίλια, όσα και τα θαλάσσια μίλια της Ελλάδος. Αυτό είναι κάτι που εάν γίνει, σίγουρα τα ΜΜΕ και το εσωτερικό κοινό θα δουν ως μείωση της κυριαρχίας της πατρίδας τους και ως υποχώρηση, ξεπούλημα και εθνική προδοσία. (Στην περίπτωση της Ελλάδας δεν υπάρχει συνοχή μεταξύ εναέριου χώρου και χωρικών υδάτων. Επομένως το πιο λογικό ή καλύτερα το πιο ταιριαστό θα ήταν, είτε τα θαλάσσια ναυτικά μίλια να επεκταθούν στα 10, είτε ο εναέριος χώρος να τραβηχτεί πίσω στα 6).
- Όσων αφορά την διευθέτηση της υφαλοκρηπίδας των νησιών, από ήδη ειλημμένες αποφάσεις Διεθνών οργάνων, (βλ. υπ.143), θεωρείται πλέον σίγουρο, ότι θα ληφθούν υπόψιν «ειδικές και σχετικές περιστάσεις», με αποτέλεσμα η υφαλοκρηπίδα που αξιώνει η Ελλάδα δεκαετίες τώρα να μην κατοχυρωθεί. Μια τέτοια απόφαση θα την υποδεχτεί το ελληνικό κοινό ως άδικη¹⁴⁵.

Από πλευράς Τουρκίας οι λόγοι που οδηγούν στο ίδιο συμπέρασμα· ότι λύση στο ζήτημα ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδας είναι δύσκολο να επέλθει είναι οι εξής:

- Η Τουρκία δεν θα δεχτεί ποτέ επέκταση των ναυτικών μιλίων της Ελλάδος σε 12, ούτε μια μερική επέκταση τους π.χ. στα 10 ναυτικά μίλια. Έχει μιλήσει ξεκάθαρα

¹⁴⁴ Heraklides A. & Alioglu G. 2019, οπ. π. σ. 101.

¹⁴⁵ Οι Έλληνες θεωρούν ότι τη χώρα τους συνυφασμένη με το Αιγαίο πέλαγος, από αρχαιοτάτων χρόνων. Θεωρούν ότι δικαιοματικά το Αιγαίο τους ανήκει. Απόφαση που θα παραχωρεί στην Ελλάδα, λιγότερη επήρεια στη θάλασσα και τον αέρα του Αιγαίου, από αυτόν που αναμένουν οι Έλληνες θα θεωρηθεί κλοπή και κόψιμο του δεσμού των Ελλήνων με την αρχαία Ελλάδα, τη Βυζαντινή αυτοκρατορία και της εθνικής κληρονομιάς τους. (Heraklides A. & Alioglu G. 2019, οπ. π. σ. 98).

ήδη από τη δεκαετία του 70, ότι μία τέτοια ενέργεια από πλευράς Ελλάδος θα σήμαινε πόλεμο.

- Η Άγκυρα θα δυσκολευτεί πολύ να δεχτεί ότι τα νησιά δικαιούνται υφαλοκρηπίδας, ιδιαίτερα για αυτά που θεωρεί όπως δηλώνει η ίδια ότι βρίσκονται στην «λάθος μεριά».
- Τρίτον θα πρέπει να ξεκαθαρίσει το θολό τοπίο που έχει δημιουργηθεί από το 1996 και μετά. Οι λεγόμενες γκρίζες ζώνες, με τις οποίες η Τουρκία δεν αναγνωρίζει τη κυριότητα της Ελλάδος σε νησίδες και βραχονησίδες¹⁴⁶.
- Η Τουρκία θα πρέπει να δεχτεί την στρατικοποίηση των νησιών της Ελλάδος για τους λόγους που πρόσφατα ο υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδος επισήμανε στις απευθείας συνομιλίες με τον ομόλογο¹⁴⁷ του αλλά και σε πρόσφατες δηλώσεις του στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο. Μία λύση στο ζήτημα της αποστρατικοποίησης των ελληνικών νησιών που θέτει η Άγκυρα και ίσως να οδηγούσε σε έναν κοινό συμβιβασμό, θα ήταν να διαλύσει και η Τουρκία την τέταρτη στρατιά που εδρεύει στη Σμύρνη, την ονομαζόμενη στρατιά του Αιγαίου, ως αντιστάθμισμα της απόσυρσης των ελληνικών στρατευμάτων από τα νησιά.

Κλείνοντας, θα πρέπει να σχολιαστεί ότι η διαφωνία για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου γέννησε ακόμη μια αιτία για διαφωνία μεταξύ των δύο χωρών. Η διαφωνία αυτή έγκειται στο γεγονός πως θα οδηγηθούν οι δυο τους σε μία συμφωνία. Η Τουρκία μόνο για λίγο, στα μέσα της δεκαετίας του 1970 σκέφτηκε και συμφώνησε για προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Έκτοτε η Ελλάδα υποστηρίζει ότι λύση πρέπει να δοθεί με τον τρόπο αυτό, δηλαδή με προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, ενώ η Άγκυρα υποστηρίζει ότι η λύση πρέπει να δοθεί μέσω απευθείας διμερών διαπραγματεύσεων.

Έχοντας εξετάσει την πορεία των γεγονότων έως και σήμερα καταλήγουμε στο εξής συμπέρασμα για την εμμονή των κρατών σε αυτή τους την απόφαση. Για την Ελλάδα η λύση δεν θα πρέπει να έλθει μέσα από διαπραγματεύσεις με την Τουρκία, διότι η στρατιωτική και η γεωπολιτική ισχύς της σε σχέση με την Ελλάδα, της δίνει το περιθώριο να ασκήσει μεγαλύτερη πίεση και να αποκτήσει προβάδισμα στην διαπραγμάτευση, γεγονός που θα οδηγήσει στο να καρπωθεί περισσότερα από αυτά που η ελληνική πλευρά θεωρεί ότι δικαιούται. Η επιμονή των Τούρκων ειδικών και των τουρκικών κυβερνήσεων επιβεβαιώνουν τον φόβο αυτό της ελληνικής πλευράς.

¹⁴⁶ Παπαχελάς Α. «Είτε με τον Ερντογάν, είτε χωρίς αυτόν...», Protothema.gr, 14/11/2021.

¹⁴⁷ <https://www.kathimerini.gr/politics/561332554/dendias-tsavoysoyloy-ti-odigise-sti-syggkroysi/>

Από την άλλη, η Τουρκία προβληματίζεται έντονα από την ελληνική επιμονή για προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο. Θεωρούν ότι οι «πονηροί Έλληνες» με τις διεθνείς τους διασυνδέσεις, ξέρουν τι κάνουν...Επίσης ξέρουν ότι το Διεθνές Δίκαιο της θάλασσας «βολεύει» την Ελλάδα, για αυτό άλλωστε δεν το έχουν υπογράψει ακόμη. Επομένως, πιστεύουν ότι μία δικαστική απόφαση θα ευνοεί σίγουρα την Ελλάδα. Σήμερα προστίθεται ακόμη ένας λόγος για τον οποίο η Τουρκία δεν θα ήθελε να προσφύγει σε διεθνές όργανο. Η διεθνής φήμη της έχει καταρρακωθεί από μία σειρά κινήσεων της, όπως τη μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τζαμί, από την εργαλειοποίηση του μεταναστευτικού, την εμπλοκή της στον πόλεμο Αρμενίας – Αζερμπαϊτζάν, την σκέψη της να ανοίξει τα Βαρώσια κ.α. Επομένως το momentum με την Ελλάδα να χτίζει και να ενισχύει τις συμμαχίες της, ενώ τη Τουρκία να απομονώνεται διεθνώς δεν ευνοεί την ίδια, αλλά μόνο την Ελλάδα.

Κατά τη διάρκεια της κρίσης του 2020 και έπειτα φάνηκε τα δύο κράτη να ξεχνούν την προοπτική μιας συμφωνίας γύρω από το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ, είτε με προσφυγή σε διεθνές όργανο είτε με απευθείας διαπραγματεύσεις. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες μεγάλες ελληνοτουρκικές κρίσεις, η κρίση του 2020 αποκλιμακώθηκε χωρίς να υπάρξει κάποια ενέργεια που θα μπορούσε να οδηγήσει σε λύση, αντίστοιχη δηλαδή του Πρακτικού της Βέρνης¹⁴⁸. Φαίνεται ότι τα δύο κράτη πλέον έχουν καταλήξει και αυτά στο συμπέρασμα ότι δεν μπορεί να υπάρξει ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Έτσι, και οι δύο πλευρές προσπάθησαν και συνεχίζουν να προσπαθούν να συνάψουν συμφωνίες οριοθέτησης ΑΟΖ με άλλα γειτονικά κράτη, προκειμένου να κερδίσουν την διεθνή αναγνώριση και να ασκήσουν πίεση στο άλλο κράτος. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται η μερική οριοθέτηση μεταξύ Ελλάδος και Αιγύπτου¹⁴⁹¹⁵⁰, και η οριοθέτηση ΑΟΖ Τουρκίας – Λιβύης, με το πολύκροτο τουρκολιβυκό μνημόνιο¹⁵¹.

Σήμερα οι σχέσεις των δύο χωρών παραμένουν τεταμένες. Η ρητορική και το όραμα της Τουρκίας για την γαλάζια πατρίδα, μειώνουν τις ήδη μηδαμινές ελπίδες για συμφωνία. Για όλους τους παραπάνω λόγους ο γράφων καταλήγει σε ένα ακόμη τελευταίο συμπεράσματα. Στο απώτερο μέλλον δεν αναμένεται λύση στο ζήτημα παρά μόνο μία νέα ελληνοτουρκική κρίση με άγνωστο αποτέλεσμα.

¹⁴⁸ Βέβαια, στις κρίσεις του 76 και του 87, οι συμφωνίες που προέκυψαν δεν ήταν συμφωνίες ειρήνης αλλά συμφωνίες μη πολέμου.

¹⁴⁹ Reuters staff. “*Egypt and Greece sign agreement on exclusive economic zone*”, Reuters.com, 06/08/2020.

¹⁵⁰ Η Τουρκία προσπάθησε να «δελεάσει» την Αίγυπτο προσφέροντας της μεγαλύτερη ΑΟΖ από αυτή που βάση διεθνούς δικαίου εδικαιούτο.

¹⁵¹ Daren Butler & Tuvan Gumrukcu. “*Turkey signs maritime boundaries deal with Libya amid exploration row*”, Reuters.com, 28/11/2219.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Aydin M & Ifantis K. (2004), ‘‘Turkish – Greek relations: The security dilemma in the Aegean’’, London: Routledge.
- Bahcheli T. (1990), ‘‘Greek-Turkish relations since 1955’’, New York: Routledge.
- Fischer W., Rondholz E., Φαράντος Γ. (1974), ‘‘Επανάσταση και Αντεπανάσταση στην Ελλάδα, (1936-1974)’’ Αθήνα: Μπουκομάνη.
- Heraklides A. & Alioglu G. (2019), ‘‘ Greece and Turkey in conflict and cooperation, from Europeanization to de-europeanization’’, London and New York: Routledge.
- Inanc G. (2010), ‘Narratives of diplomats: Representations of nationalism and Turkish foreign policy in Cyprus, 1970-1991’, in Ayhan Aktar, Niyazi Kizilyurek, Omut Ozkirimli, (ed.). Nationalism in the troubled triangle, Cyprus, Greece and Turkey. New York: Palgrave Macmillan, pp. 112-129.
- James Ker-Lindsay (2010), ‘Crisis and Conciliation A year of rapprochement between Greece and Turkey.’ New York: I.B.Tauris & CoLtd.
- Kariotis T. (1997). ‘‘Greece and the law of the sea’’, London: 1st edition, Springer.
- Kutlay M. (2019). ‘‘ The political economies of Turkey and Greece’’, Switzerland: Macmillan.

Ελληνόγλωσση

- Βερέμης Θ. (1995), ‘‘ Η Τουρκία σήμερα, Πολιτεία, κοινωνία, οικονομικά, εξωτερική πολιτική, θρησκεία’’. Αθήνα: Παπαζήση.
- Γιαλλουρίδης Χ. (1999), ‘‘ Η Τουρκία σε μετάβαση’’, Αθήνα: 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Σιδέρης.
- Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή (AKK/IKK). Διαθέσιμο στο <https://ikk.gr/>

- Ιωάννου Κ. & Στρατής Α. (2013), “Δίκαιο της θάλασσας”, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Καυής Ι. (1990), “Οι τρεις μέρες του Μάρτη, απόρρητος φάκελος”, Αθήνα: Λιβάνη.
- Καραμανλής Κ. (2005). Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, τομ.9^{ος}. Σύνταξη επιμέλεια Σβολόπουλος Κ. Αθήνα, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής.
- Καυής Γ. (1994), “ Ο ρόλος της Τουρκίας στο νέο διεθνές περιβάλλον ασφαλείας και οι επιπτώσεις στην ελληνική εξωτερική πολιτική”, στο Κώνστας Δ. και Τσάκωνας Π. (ed). *Ελληνική Εξωτερική πολιτική. Εσωτερικές και Διεθνείς παράμετροι*, σελ.301-305.
- Κουλούμπης Θ. (1994). “Οι στόχοι της Ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια”, στο Κώνστας Δ. και Τσάκωνας Π. (ed). *Ελληνική Εξωτερική πολιτική. Εσωτερικές και Διεθνείς παράμετροι*, σελ.87-95.
- Κώνστας Δ και Τσάκωνας Π. (1994). “Εισαγωγικό κεφάλαιο. Το διεθνές περιβάλλον, οι εσωτερικοί περιορισμοί και ο Συνδυασμός Μελέτης και πρακτικής άσκησης της Ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ” , στο Κώνστας Δ. και Τσάκωνας Π. (ed). *Ελληνική Εξωτερική πολιτική. Εσωτερικές και Διεθνείς παράμετροι*, σελ.19-29.
- Μάρδας Κ. (2005). “Προ – Ίμια πολέμου. Από τα Σεπτεμβριανά στην κρίση των Ίμίων 1995-1996. Αθήνα, Το ποντίκι.
- Μοσχόπουλος Δ. (2020) ‘Ελληνοτουρκικές σχέσεις: Απραξία ή Χάγη’, από Ντάλη Σ. (συγ.). *Mare Nostrum: Μετατοπίσεις Ισχύος στον γεωπολιτικό χάρτη της Μεσογείου, Γεωπολιτικές και Γεωοικονομικές προκλήσεις*. Αθήνα:Παπαζήση, σελ. 109-120.
- Νταβούτογλου Α. (2010), “Το στρατηγικό βάθος, Η διεθνής θέση της Τουρκίας”, Μετάφραση Νικόλαος Ραπτόπουλος, Μεταφραστική, επιστημονική επιμέλεια Νεοκλής Σαρρής , Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Παπανδρέου Α. (2006). “ Η δημοκρατία στο απόσπασμα”, τόμος Β΄, Αθήνα: Σιδέρης.
- Παπαθεμελής Σ. (1994). “Οι στόχοι της Ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια”, στο Κώνστας Δ. και Τσάκωνας Π. (ed). *Ελληνική Εξωτερική πολιτική. Εσωτερικές και Διεθνείς παράμετροι*, σελ.96-101.
- Πουλατζιάς Ν. (1977). “ Η κρίση των δικτατοριών, Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία”, Αθήνα: 2^η έκδοση, Παπαζήση.

- Πουλίδου Χ. (2020), ‘Η ματαίωση του Ελσίνκι: Στερνή μου γνώση να σε είχα πρώτα, από Ντάλη Σ. (συγ.). Mare Nostrum: Μετατοπίσεις Ισχύος στον γεωπολιτικό χάρτη της Μεσογείου, Γεωπολιτικές και Γεωοικονομικές προκλήσεις. Αθήνα: Παπαζήση, σελ. 121-130.
- Σακκάς Ι. (2020), Οι δύο όχθες της Μεσογείου. Αθήνα, Bookstars.
- Σαρρής Ν. (1994). ‘Ο ρόλος της Τουρκίας στο νέο διεθνές περιβάλλον ασφαλείας και οι επιπτώσεις στην ελληνική εξωτερική πολιτική’, στο Κώνστας Δ. και Τσάκωνας Π. (ed). *Ελληνική Εξωτερική πολιτική. Εσωτερικές και Διεθνείς παράμετροι*, σελ.306-316.
- Συρίγος Α. (2021). ‘Ελληνοτουρκικές σχέσεις’, Αθήνα: 5^η έκδοση, Πατάκη.
- Συρίγος Α. (1999). ‘Ελληνοτουρκικές διαφορές, η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο και η σταθερότητα στο Αιγαίο’, από Γιαλλουρίδη Χρ. και Τσάκωνα Π. (συγ.). Ελλάδα και Τουρκία μετά του τέλος του ψυχρού πολέμου. Αθήνα: Σιδέρης 403-430.
- Τσάκωνας Π. (1999), Καθεστώτα ασφάλειας και περιφερειακή σταθερότητα. Η περίπτωση του ελληνοτουρκικού ανταγωνισμού των εξοπλισμών , από Γιαλλουρίδη Χρ. και Τσάκωνα Π. (συγ.). Ελλάδα και Τουρκία μετά του τέλος του ψυχρού πολέμου. Αθήνα: Σιδέρης 45-79.
- Τσιριγώτης Δ. (2021). ‘Ελλάδα – Τουρκία, Θεωρία και στρατηγική αποτροπής’. Αθήνα, Ποιότητα.

FORUM

- Χρυσουλάκης Γ. (2021). ‘Εισαγωγικό κεφάλαιο. Εισαγωγικές παρατηρήσεις σεμινάριο για το δίκαιο της θάλασσας’, στο Πα.Δ.Ε.Ε. Forum, 2021. Καστελόριζο, Ελλάδα, 2 Αυγούστου 2021. σ.15-16.
- Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εξωτερικών. ‘Ελληνοτουρκική διαφορά ως προς την οριοθέτηση υφαλοκρηπίδας’, (online). Διαθέσιμο στο <https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/oriothetisi-yfalokripidas.html> . Προσπελάθηκε 01/10/2021.

Διπλωματικές εργασίες

- Δαμπάλη Σ. (2008), ‘‘Η οριοθέτηση των θαλασσίων ζωνών στο δίκαιο της θάλασσας μέσα από την κρίση διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων’’. PhD, thesis. Ξάνθη: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
- Αμπλιανίτης Κ. (2018), ‘‘Οι περιπτώσεις οριοθέτησης θαλασσίων συνόρων μεταξύ: Α) BagladeshvsMyanmar και Β) PeruvsChile, σε σχέση με την ελληνοτουρκική διαφορά: Οι προβλέψεις του διεθνούς δικαίου και η προσέγγιση της νομολογίας’’. PhD, thesis. Χίος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Γιαννίκης Γ. (2016), ‘‘Κρίσις και διαχείριση κρίσεων, Μία περιπτωσιολογική μελέτη των ελληνοτουρκικών κρίσεων μετά το 1974’’. PHD thesis. Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Μουστάκης Ι. (2016), ‘‘Οι ελληνοτουρκικές κρίσεις του 1987 και του 1996, Μία συγκριτική αναλυτική παρουσίαση των κρίσεων και των διεθνοπολιτικών παραμέτρων’’. PHD thesis. Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Αρθρογραφία στο διαδίκτυο

- Κωστόπουλος Τ. 07/12/2021. Efsyn.gr: Φάντομ και οσμή πετρελαιου. (online). Διαθέσιμο στο. (Προσπελάθηκε 12/07/2021).
- Παπαδόπουλος Π. 07/09/2020. Kathimerini.gr: Το άγνωστο παρασκηνίο του «Βυθίσατε το Χόρα», τον Αύγουστο του 1976. (online). Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/561068356/to-agnosto-paraskinio-toy-vythisate-to-chora-ton-aygoysto-toy-1976-k/>.
- Παπαγελάς Α. 14/11/2021. Kathimerini.gr: Είτε με τον Ερντογάν, είτε χωρίς αυτόν... (online). Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/opinion/561584749/eite-me-erntogan-eite-choris-ayton/>.
- Νέδος Β. 16/04/2021. Kathimerini.gr Δένδιας – Τσαβούσογλου. Τι οδήγησε στη σύγκρουση. (online). Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/561332554/dendias-tsavovsogloy-ti-odigise-sti-sygtkroysi/>.
- Στούκας Μ. 02/03/2020. Protothema.gr: Η ελληνοτουρκική κρίση του 1976 και η περίφημη φράση του Α.Γ. Παπανδρέου «Βυθίσατε το Χόρα». (online). Διαθέσιμο στο

<https://www.protothema.gr/stories/article/980405/i-ellinotourkiki-krisi-tou-1976-kai-i-perifimi-frasi-tou-ag-papandreou-vuthisate-to-hora/>.

- Capital.gr. 20/07/2021. Ρωσία και Τουρκία κοντά σε συμφωνία για δεύτερη συστοιχία S-400. (online). Διαθέσιμο στο <https://www.capital.gr/diethni/3561022/rosia-kai-tourkia-konta-se-sumfonia-gia-deuteri-sustoixia-s-400>.
- Cnn.gr 20/07/2021. Σε προχωρημένες συνομιλίες Τουρκία – Ρωσία για δεύτερη συστοιχία S-400. (online). Διαθέσιμο στο <https://www.cnn.gr/kosmos/story/274866/se-proxorimenes-synomilies-toyrkia-rosia-gia-deyteri-sustoixia-s-400>
- Diaforos.blogspot.com 14/05/2012. Τα πετρέλαια της Ελλάδος (online). Διαθέσιμο στο http://diaforos.blogspot.com/2012/05/blog-post_14.html (Προσπελάθηκε 13/07/2021).
- Daren Butler & Tuvan Gumrukcu. 28/11/2019. Turkey signs maritime boundaries deal with Libya amid exploration row. (online). Διαθέσιμο στο <https://www.reuters.com/article/us-turkey-libya-idUSKBN1Y213I>.
- Reuters staff. 06/08/2020. Egypt and Greece sign agreement on exclusive economic zone,(online). Διαθέσιμο στο <https://www.reuters.com/article/us-egypt-greece-idUSKCN252216>

Σημίτης Κ. (2019) ‘Για όλα φταίει ο Καραμανλής’ Τα Νέα (online), 14 Δεκεμβρίου. Διαθέσιμο στο <https://www.tanea.gr/2019/12/14/politics/simitis-gia-ellinotourkika-mia-epityxia-pou-den-oloklirothike-ti-eipe-gia-karamanli/> (Προσπελάθηκε 7/11/2020).

Αποφάσεις διεθνών οργάνων

- International Court of Justice, North Sea Continental Shelf cases 20/02/1969 Reports.
- Ευρωπαϊκό συμβούλιο Ελσίνκι - Συμπεράσματα της προεδρίας 10-11/12/199. Διαθέσιμο στο https://www.europarl.europa.eu/summits/pdf/hell_el.pdf.

Τηλεοπτικά προγράμματα

- Ζωντανοί διάλογοι με τον Ανδρέα (2019), ‘‘1919-2019 - 100 χρόνια από τη γέννηση του Ανδρέα Παπανδρέου’’ Βουλή/Βουλι, 0/02/2019.

Παράρτημα

Εικόνα 1.

Π

Εικόνα

Εικόνα 3.

Εικόνα 5.

Εικόνα 6.

152

¹⁵² Efsyn.gr. (online). Διαθέσιμο στο https://www.efsyn.gr/themata/fantasma-tis-istorias/280338_fantom-kai-osmi-petrelaiou

Εικόνα 7.

ΠΕΜΠΤΗ 14 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1974

ΤΑ ΝΕΑ

Ίκανοποίηση από τό πρώτο τέρστ

ΤΟ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΙΜΟ

Οί ειδικοί τής «Όσεόνικ» μιλοῦν γιά πιθανή ήμερήςια παραγωγή 5.000 ἔως 50.000 βαρελίων

Εικόνα 8.

153

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Η ΠΡΩΤΗ ΠΡΩΪΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ EN ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΠΕΜΠΤΗ 14 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1975

ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΕΞΑΙΡΕΙ ΤΟ ΓΕΓΟΝΟΣ

Αρχίζει ἐκμετάλλευση τῶν πετρελαίων θάσου

ΣΗΜΕΡΑ Η ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ

Εύρύτατες προοπτικές γιά τήν οικονομία μας διανοίγονται

Εικόνα 9.

Εικόνα 10.

Εικόνα 11.

Εικόνα 12.

Εικόνα 13.

Εικόνα 14.

